శ్రీ ర స్తు

శ్రీరామాయణతరంగిణి

వాల్మీకితీర్థము

రచయిత :

పోలూరి హనుమజ్జానకీరామశర్మ B. A. (Hons)

ప్రాచ్యభాషావిభాగాధ్యక్షుఁడు

శ్రీ వేంకటగిరిరాజ కళాశాల, నెల్లూరు,

1983

జనవరి

మూల్యము : రు. 12/-

ప్రథమ ప్రకాశనము ; జనవరి 1983

ప్రతులు : 1000

ప్రకాశకులు :

శ్రీరామకృష్ణసేవాసమాజము (రిజిష్టర్డు)
కాసుఖేలవారియగ్రహారము
నెల్లూరు-1.

ప్రతులు దొరకుచోట్లు :-

ఫోన్ : 3962

(1) శ్రీ శంకర్ పబ్లిషింగ్ హవుస్
బుక్ సెల్లర్సు అండ్ స్టేషనర్సు.
నవాబుపేట, నెల్లూరు-2.

(2) శ్రీ వివేకానంద విద్యాలయము
4/120, ముకుందపురం,
నవాబుపేట, నెల్లూరు-2.

కమలాంబిక ప్రెస్, నెల్లూరు.

శ్రీరస్తు

స్తుతి

శ్లో॥ శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్।
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయే త్సర్వవిఘ్నోపశాంతయే॥

శ్లో॥ కూజన్తం రామ రామేతి మధురం మధురాక్షరమ్।
ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్॥

శ్లో॥ యత్ర యత్ర రఘునాథకీర్తనం
తత్ర తత్ర కృతమస్తకాంజలిమ్।
బాష్పవారిపరిపూర్ణలోచనం
మారుతిం నమత రాక్షసాన్తకమ్॥

శ్లో॥ వైదేహీసహితం సురద్రుమతలే హైమే మహామండపే
మధ్యేపుష్పక మాసనే మణిమయే వీరాసనే సుస్థితమ్।
అగ్రే వాచయతి ప్రభంజనసుతే తత్త్వం మునిభ్యః వరం
వ్యాఖ్యాన్తం భరతాదిభిః పరివృతం రామం భజే శ్యామలమ్॥

శ్లో॥ నమోఽస్తు రామాయ సలక్ష్మణాయ
దేవ్యై చ తస్యై జనకాత్మజాయై।
నమోఽస్తు రుద్రేంద్రయమానిలేభ్యో
నమోఽస్తు చంద్రార్కమరుద్గణేభ్యః॥

శ్రీ ర స్తు

తొలిపలుకులు

శ్రీరామకృష్ణసేవాసమాజయాజమాన్యమున 26-10-74 నుండి 14-12-75 వఱకును ఆదివారములందు సాయంసమయానంతరము నెల్లూరులో "శ్రీరామాయణతరంగిణి" అనుపేర ఏఁబదియొక్క యుప న్యాసములు గావించితిని. వాల్మీకిమహర్షి శ్రీమద్రామాయణమునందు ఏమి చెప్పెనో దానిని ఉన్నది యున్నట్లుగా వినవలయు నని ప్రియ మిత్రుఁడు శ్రీ బొమ్మిశెట్టి ఎల్లమందయ్య బి. ఎ. కోరుట ఈప్రసంగ పరంపరకు మూలము. రామాయణము గంగాతరంగిణివలెనే పావనము. కావున ఈప్రసంగపరంపరను రామాయణతరంగిణినిగా పేర్కొంటిని. ఈపుణ్యకార్యమును నిర్వహింపు మని ఆదేశించి నన్ను కృతార్థుని జేసిన శ్రీరామకృష్ణసేవాసమాజమువారికి మిక్కిలి కృతజ్ఞుఁడను. మిగుల మత్సా హముతో భక్తిశ్రద్ధలతో ఈకార్యక్రమమును కొనసాగించి జయప్రద మొనర్చిన సమాజకార్యదర్శి ప్రియశిష్యుఁడు. చి॥ శివరాజు నరసింహా రావును దీవించుచున్నాను

రామాయణముపై నాకు భక్తి యున్నంతగా పాండిత్యము లేదు. రామాయణపారాయణపరాయణులైనవారు మహాపండితులు, భక్తులు నెల్లూరియందే ఎంతోమంది కలరు. అయినను వా రందఱును నాయందలి ప్రేమతో నాప్రసంగములను, పుణ్యకాలక్షేప మనుతలంపుతో కావచ్చును, శ్రద్ధతో వినిరి. వారి కెల్లరకును నమోవాకము లర్పించుచున్నాను.

ద్రవ్యమయము లైన యజ్ఞములకన్న జ్ఞానయజ్ఞము శ్రేయస్కర మని, సకలసత్కర్మలు జ్ఞానమునందే పరిసమాప్తి నొందు ననియు శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు చెప్పియున్నాఁడు.

శ్లో॥ శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయా ద్యజ్ఞా జ్ఞానయజ్ఞః పరంతప।
సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే॥

భగవద్గీత. అధ్యా-4. శ్లో. 33

కావున పరమపురుషుఁ డైన శ్రీరామచంద్రునిచరిత్రను ప్రస్తావించునట్టి యీ ప్రసంగపరంపర జ్ఞానయజ్ఞమే యగును.

వాల్మీకిరామాయణమునుగూర్చి విమర్శగ్రంథము లెన్నియో గలవు. కొందఱు పాత్రలశీలవిశేషములను నిరూపింపఁగా, మఱికొందఱు ఆగ్రంథమునందు వర్ణింపఁబడిన యజ్ఞాదిప్రక్రియలను, వైదికధర్మములను, సామాజికజీవనవిశేషములను నిరూపించిరి. కథావిధానము నవలంబించి ప్రసంగములు కావలసినదిగా శ్రీ ఎల్లమందయ్యగారు కోరెను. కావున గ్రంథములోని విషయమును ఇరువదినాలుగుతీర్థములుగా విభజించితిని. ఇవి వాల్మీకివృత్తాంతతీర్థముతో నారంభమై శ్రీరామపట్టాభిషేకతీర్థముతో ముగియును. వీనియందే సందర్భోచితముగా ఉత్తరకాండములోనివిశేషములను కూడ ప్రస్తావించితిని. రామాయణము మిగుల గంభీరమైన రత్నాకరము. ఎవ్వ రెన్ని మార్గములలో ఎంతలోతునకు బోయి ఎన్నిరత్నములు వెలికి తీసినను, అది యెప్పటికిని నిశ్శేషము కాదు. క్రొత్తవిశేషము లేమియు లేకున్నను వెనుకటివారు చెప్పినవే నేను మరల చెప్పుచున్నను, రామకథ గావున, ఏదో కొంత పరితోషము సహృదయులకు కలుగకపోదు అను విశ్వాసముతో ఈప్రసంగములను ప్రకటించుచున్నాను. వీనియందు మూలములోని శ్లోకములను గైకొని సహేతుకముగా వాల్మీకియభిప్రాయములను వివరించుటకు ప్రయత్నించితిని. ఈవివరణము దిఙ్మాత్రము. సహృదయులు పెద్దలవలన ఇంకను పెక్కువిశేషములను గ్రహింపఁగలరు. ఈగ్రంథమున దొరలిన భ్రమప్రమాదములను పెద్దలు గుర్తించి తెలిపినచో కృతజ్ఞతతో సవరించుకొందును.

ఇనమడుగులోని శ్రీశ్రీశ్రీ సత్యానందమహర్షులవారి ప్రియాంతేవాసి శ్రీశ్రీశ్రీ బ్రహ్మానందతీర్థస్వామివారు యీగ్రంథప్రకటనమును మిగులప్రోత్సాహించిరి. శ్రీ బొమ్మిశెట్టి ఎల్లమందయ్యగారు ముద్రణ

కార్యభారమును వహించిరి. సాహిత్యభూషణ శ్రీనౌలూరిమాలెకొండయ్య పంతులుగారు సుమారు నూఱుపుటలు సాధుప్రతిని తయారుచేసిరి. కమలాంబిక ముద్రణాలయాధికారులు శ్రీ పద్మనాభన్‌గారు, అచ్చుకూటి కార్యకర్తలను ఎంతో శ్రద్ధతో దీనిని ముద్రించిరి. సర్వజగద్రక్షకుఁడైన శ్రీరామచంద్రుఁడు వీరి కందఱకును ఆయురారోగ్యైశ్వర్యములను జ్ఞానసంపదను ప్రసాదించును గాక అని ప్రార్థించుచున్నాను.

పండ్రెండు ఉపన్యాసములలోని విషయము మాత్రమే ఈసంపుటముగా రూపొందినది. ఇంకను ముప్పదితొమ్మిది యుపన్యాసములలోని విషయమును ఇట్లే సంపుటములుగా ముద్రింపవలసియున్నది. అది ముద్రణమున వేయిపుట లగును. శ్రీరామచంద్రునియనుగ్రహమున భక్తమహాశయుల సహకారముతో గ్రంథ మంతయు త్వరలోనే ప్రకటింపఁబడు నని ఆశించుచున్నాను.

వెల్లూరు
దుందుభి, అధికాశ్వయుజము

బుధవిధేయుఁడు
పోలూరి హనుమజ్జానకీరామశర్మ.

ఆశీస్సులు

శ్రీ సత్యానంద మహర్షులవారు

శ్రీసత్యానందాశ్రమము, ఇనమడుగు, నెల్లూరుజిల్లా.

శ్రీరామచంద్రుడు మర్యాదాపురుషోత్తముఁడు. సకలకల్యాణగుణ గరిష్ఠుఁడు. ధర్మాచరణమున ఆస్తికులెల్లరికి మార్గదర్శకుడు. కనుకనే విజ్ఞులు "రామునివలె జీవితమును ధర్మమార్గమున గడుపుడు, రావణునివలె అధర్మమార్గమున ప్రవర్తింపకుడు" అని ప్రజలకు బోధించుచుందురు. శ్రీరామచంద్రుఁడు రాజుగ ప్రజలను కన్నబిడ్డలవలె పాలించియు, కుమారుడుగ తండ్రియాజ్ఞ ఎట్టిదైనను తు. చ. తప్పక శిరసావహించియు, సోదరులయెడ ప్రీతియు, తల్లులయెడల భక్తియు, భార్యయెడల అనురక్తియు గురునియెడ పరాభక్తియు సేవకులయెడ సౌహార్ద్రితయు చూపి సర్వులకు ఆదర్శమహాపురుషుడై వరలెను.

మనపుణ్యభారతదేశమందే గాక ప్రపంచమందంతటను శ్రీరామచంద్రునియొక్క జీవితమును ఆదర్శముగ నిర్ణయించుకొని అటుల వర్తించుటకు ప్రయత్నించుచున్నారు. శ్రీరామప్రభునిపవిత్రచరిత్రమును శ్రీనారదమహర్షి బోధించిన విధముగ శ్రీవాల్మీకిమహర్షి ఆదికావ్యమగు శ్రీమద్రామాయణముగ రచిఁచెను. ఇది సకలధర్మసారమై వేదతుల్యమై వరలుచున్నది. విభీషణుఁడు శ్రీరామచంద్రుని శరణుపొందిన సందర్భమున సుగ్రీవుడు రావణసోదరుడైన విభీషణునకు అభయమివ్వరాదని పట్టుపట్టినప్పుడు శ్రీరామభద్రుడు తన వ్రతము నిట్లు తెల్పెను.

"సకృ దేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మీతి చ యాచతే
అభయం సర్వభూతేభ్యో దదా మ్యేత ద్వ్రతం మమ.

ఒక్కసారి నేను నీవాడను, నన్ను రక్షింపుము. అని ప్రార్థించుచు శరణుపొందిన వారిని సమస్తభూతములనుండి రక్షించెదను, ఇది నాదృఢవ్రతము అని చాటెను.

శత్రువుచేత కూడ కొనియాడబడు సకలసద్గుణములు గలవాడే మహాపురుషుడు. రాక్షసకృత్యముఃచేత శత్రువై శ్రీరామచంద్రునిచే వాయవ్యాస్త్రముచే దూరముగ పడవేయబడిన మారీచుడు "రామో విగ్రహవాన్ ధర్మః" శ్రీరాముడు ధర్మస్వరూపు డని రావణునితో నుడివెను. అట్టి శ్రీరామచరితములోగల దివ్యాంశములను సర్వులకు తెలియునట్లు బ్రహ్మశ్రీ పోలూరి హనుమజ్జానకీరామశర్మగారు తీర్థములుగ విభజించి ఏబదిఒక్క ఉపన్యాసముల నొసంగిరి. అందు "శ్రీవాల్మీకి తీర్థము" అను పేర కొంతభాగము శ్రీరామాయణతరంగిణి అను పేర ప్రచురింపబడుట ఆనందదాయకమైన విషయము. శ్రీ జానకీరామశర్మగారు శ్రీ సత్యానందాశ్రమవార్షికోత్సవముఃలో 1964 సం॥ నుండి ఈనాటివరకు పాల్గొనుచు శ్రీమద్రామాయణమునందలి వివిధఘట్టముల గూర్చియే ఉపన్యసించుచున్నారు. వీరికి శ్రీమద్రామాయణము అభిమానగ్రంథము. శ్రీరామచంద్రుని అనుగ్రహమువలనను మాఅనంతాశీర్వాదములవలనను శ్రీరామాయణతరంగిణి సంపూర్ణముగ వెలువడి ఆస్తికమహాశయులకు ధర్మములను తెల్పి వారలను అనుష్ఠానపరులుగా ఒనర్చుగాక!

శ్రీరామాయణతరంగిణి అభినందనసభ నెల్లూరు 21-12-1975

కూర్చున్నవారు:- శ్రీమాన్ కిళాంబి శ్రీనివాస మజాచార్యులవారు. శ్రీ శ్రీ శ్రీ సత్యానందమహర్షులవారు.
శ్రీ పోలూరి హనుమజ్జానకీరామశర్మగారు. శ్రీ దుగ్గిశెట్టి వేంకటరమణయ్యగారు.
నిల్చున్నవారు:- శ్రీ శివరాజు వేంకటవరసింహరావు. శ్రీ జమ్మలమడక శ్రీరామచంద్రమూర్తిగారు. డాక్టర్ శ్రీ చల్లా వేరయ్యశాస్త్రిగారు.

శ్రీ రామకృష్ణ సేవాసమాజము

శ్రీ దామిశెట్టి
పెద్దమంచయ్య
కోశాధికారి.

శ్రీ శివరాజు
వేంకటనరసింహారావు
కార్యదర్శి.

అ భి న ం ద న ము

రామాయణతరంగిణీప్రసంగములయొక్క ముగింపునందు 21-12-75 తేది సాయంకాలము నెల్లూరిలోని సెంట్రల్‌కోపరేటివ్ బాంకు హాలులో (Central Cooperative Bank Hall) శ్రీశ్రీశ్రీ సత్యానందమహర్షులవారియధ్యక్షతయందు అభినందనసభ జరిగెను. శ్రీ శ్రీ శ్రీ బ్రహ్మానందతీర్థస్వామివారు, శ్రీమాన్ కిళాంబి శ్రీనివాస రామానుజాచార్యులవారు, శ్రీ దుగ్గిశెట్టి వేంకటరమణయ్యగారు ప్రసంగ పరంపరను ప్రశంసించుచు ప్రసంగించిరి. శ్రీరామకృష్ణసేవాసమాజము వారు ప్రసంగకర్తకు సమ్మానపత్రమును సమర్పించి సత్కరించిరి. శ్రీ కోట వీరాంజనేయశర్మగారిచే రచింపఁబడిన ఆశీరభినందనశ్లోక మందారగుచ్ఛము పఠింపఁబడెను. ప్రసంగశ్రోతలు అనేకులు ప్రసంగ కర్తను పుష్పమాల్యవస్త్రాదికములతో సమ్మానించిరి.

శ్రీరస్తు

శ్రీ పోలూరి హనుమజ్జానకీరామశర్మగారికి

శ్రీ రామకృష్ణసేవాసమాజంవారు సమర్పించు

స న్మా న ప త్ర ము

మహాశయా,

అనవాయితీకోసంగా కాక మహాశయులైనందుకే మిమ్మ మహా శయా అనిమేము సంబోధిస్తున్నాము. ఎవరైనా సరే ఒకర్ని పొగడడం తప్పు గాని మెచ్చుకోవడం తప్పు గాదు. మెచ్చుకోలుకు తగినవారిని ఉపేక్షించడమే తప్పు. మా సేవాసమాజం ధ్యేయాలకూ ప్రయోజనాలకూ

సాఫల్యం చేకూర్చడంలో మీరు చేసినకృషి ప్రశంసనీయమైనదీ, ఆదర్శ ప్రాయమైనదీ అని మేము గుర్తించినందువల్లనే మిమ్ములను అభినందించడంలో మాకానందం కల్గుతున్నది.

ఒకకార్యాన్ని చేపట్టి ఉదటాబదరా ఏదోచెయ్యడంగా కాక ఫలాభిసంధిరహితంగా శ్రద్ధాసక్తులతో సెబాషనిపించుకునే సామర్థ్యంతో చెయ్యడం గొప్పతనం. అలాంటి గొప్పతనం మీకుంది; మీలో నిండుగా ఉంది. శ్రీమద్వాల్మీకిరామాయణాన్ని రామాయణతరంగిణి పేరిట ప్రతి ఆదివారమూ ధారావాహినిగా ప్రవచనం చెయ్యడానికి నిస్స్వార్థబుద్ధితో మీరు అంగీకరించి దానిని ఒక తపస్సుగా స్వీకరించి తుదముట్ట నిర్వహించారు. వాల్మీకిరామాయణమరందతరంగిణిలో రాజహంసవలె చరించి వాల్మీకిహృదయావిష్కారకమైన గోవిందరాజస్వామివ్యాఖ్యా క్షీరసాగరాన్ని మందరమువలె మథించి సారాన్ని సుధాభాండమువలె పైకితెచ్చి దానికి మీసాహిత్యవిద్యాప్రావీణ్యం చేత ప్రతిభచేత సౌరభ్యం కలిగించి 51 ఉపన్యాసములు చేసినారు. జానకీజానిచరిత్రానికి శ్రోతల సానుభూతిని సంపాదించి వారికి రసానుభూతిని అందించినారు అంతపెద్ద ఆదికావ్యమును మీతీయని వచస్సుతో ఒలిచి చేతికిచ్చిన అరటిపండు తినుటలోవి సౌలభ్యముతో మాకు ఆకళింపుకు తెచ్చినారు.

శ్రోతలపుణ్యవిశేషమువల్లనూ మీచెక్కు చెదరని దీక్షవల్లనూ మాప్రణాళికావిజయం సాధ్యపడింది. వాల్మీకిరామాయణముపై ఇట్టి ఉపన్యాసపరంపర నెల్లూరున అపూర్వమైనదన్న విజ్ఞులప్రశంస విన్న మాఆనందము అతివేలమైనది. మాకృతార్థత నిండైనది. కృతజ్ఞత మాటలకు అందనిది.

శ్రీ శారదారామకృష్ణుల అనుగ్రహముతోబాటు సర్వదేవీదేవతల అనుగ్రహము మీపై నిండుగా ఉండాలని మీరు నిండు నూరేళ్లు సర్వ శుభాలతోను వర్ధిల్లాలనీ ఆకాంక్షిస్తున్నాము.

ఈ శ్వ రో జ య తు

ప్రభు సేవాభిలాషులు

బి. ఎల్లమందయ్య, బి. ఏ. — కోశాధికారి
డా. సి. పి. శాస్త్రి, ఎం.బి.బి.ఎస్. — అధ్యక్షులు

జమ్మలమడక
శ్రీరామచంద్రమూర్తి. బి.కాం.
డి. సి. రాఘవయ్య బి.ఏ.బి.ఎల్. — ఉపాధ్యక్షులు

డా. శేషాద్రిరెడ్డి, ఎం.బి.బి.ఎస్.
సన్నపురెడ్డి చంద్రశేఖర రెడ్డి, బి.ఏ, — ఉపాధ్యక్షులు

నెల్లూరు
21–12–75

శివరాజు వేంకటనరసింహారావు
బి.ఏ.బి.టి,
కార్యదర్శి.

ఆశీరభినన్దనశ్లోకమందారగుచ్ఛః

బాలసరస్వతీత్యాదిబిరుదవిభ్రాజినా అష్టావధానినా
శ్రీకోట వీరాంజనేయశర్మణా సుహృద్వరేణ
రచితః

[బాలసరస్వతీత్యాదిబిరుదవిరాజమానుఁడు అష్టావధాని సుహృద్వరుఁడును అయిన శ్రీకోట వీరాంజనేయశర్మ ఆశీస్సులతో అభినందించుచు రచించిన శ్లోకమందారగుచ్ఛము.]

శ్లో॥ పోలూరివంశకలశాంబుధిశీతభానో
శ్రీజానకీరమణనామకవేదమూర్తే।
అస్మత్పురాకృతవిశేషఫలప్రభావా
త్ప్రాప్తం హి రామచరితాత్మక మాంధ్రకావ్యమ్॥

[పోలూరివంశపయోధిసుధాకరా! హనుమజ్జానకీరామశర్మ! వేద మూర్తి! మాయొక్క పురాకృతమైన పుణ్యఫలవిశేషమువలన శ్రీరామ చరిత్రాత్మకమైన యాంధ్రకావ్యమును పినుభాగ్యము ప్రాప్తించినది.]

శ్లో॥ వాల్మీకే రివ తావకాననసృతాం పీయూషవర్షాయితాం
శ్రుత్వా రామకథాం పరైకఫలదాం నానారసోదంచితామ్।
లబ్ధ్వా మోదసుధా మహో నిరవధిం తీర్త్వా భవాంభోనిధిం
ధన్యం మిత్ర మదీయజన్మ సమభూత్ స్వస్త్యస్తు తే సర్వదా॥

[బహురసోదంచితమై అమృతవర్షమై మోక్షఫలదమై వాల్మీకి నుండివలె, నీవదనమునుండి ప్రసరించుచుండిన రామకథను విని సంసార సాగరమును తరించి నిరవధికమైన సంతోషమును పొందితిని. నాజన్మ ధన్య మయ్యెను. మిత్రమా! నీకు ఎల్లప్పుడు మేలగును గాక!]

శ్లో॥ విస్రబ్ధా శ్శిశవః కుభావరహితాః విద్యార్థినః ప్రేక్షకాః
చిత్రీభావజుష స్తథా యువతయ శ్శ్రుత్వా ప్రసంగం తవ।
తిర్యంచోఽపి విచేతనాః కిసలయీభూతా శ్చ దార్వాదయః
యుష్మద్రామకథాసుధా మిహ భువి స్తోతుం సమర్థోఽద్య కః॥

[నీప్రసంగము వినుచు శిశువులు నిశ్చలముగా నుండిరి; ప్రేక్ష కులు విద్యార్థులు శ్రద్ధామయులై యుండిరి; యువతులు చిత్రములోని బొమ్మలవలె నుండిరి; తిర్యక్కులు నైతము ఆనందమగ్నములై చాంచల్యరహితములై నటుండెను; మందిరద్వారబంధములలోని దారు వులు కూడ చిగురించినట్లుండెను. నీరామకథాసుధను స్తుతించుటకు సమర్థుఁ డెవఁ డున్నాఁడు?]

శ్లో॥ రాజానో హి భవాదృశాన్ బుధజనా నర్హా స్సమభ్యర్చితుం
కాలేఽస్మిన్ కనకాభిషేక మతులం తే సన్తి చేత్ కుర్వతే।
ధన్య స్త్వం భవదీయకీర్తిలతికా వ్యాప్నోతి భూమండలే
విద్వన్ సత్కవిసార్వభౌమబిరుదం గృహ్ణీష్వ భూయాచ్ఛుభమ్॥

[నీవంటి బుధజనులను అర్చించుటకు రాజులే అర్హులు. వారు ఇప్పుడు ఉన్నచో నీకు అతులమైన కనకాభిషేకమును చేసియుందురు. నీవు ధన్యుఁడవు. నీకీర్తిలత భూమండలమున వ్యాపించుచున్నది. ఓవిద్వాంసుఁడా "సత్కవిసార్వభౌమ" అను బిరుదమును స్వీకరింపుము. నీకు శుభ మగునుగాక!]

గమనిక:- శ్రీవీరాంజనేయశర్మగారు ఈప్రసంగములనే గాక, ఈ ప్రసంగకర్త తెలుఁగున చంపూకావ్యముగా రచించుచుండిన శ్రీమద్రామాయణములోని పెక్కుఘట్టములను వినియుండిరి. అందువలన ఈప్రసంగములను ఆమహాకావ్యరచనమును రెండిటిని ఉద్దేశించుచు శ్రీవీరాంజనేయ శర్మగారు ఈబిరుదము నొసంగి రని గ్రహింపవలసి యున్నది.

శ్లో॥ రామయ్యశాస్త్రితనుజేన కవీశ్వరేణ
వీరాంజనేయ ఇతి విశ్రుతకీర్తిభాజా।
మందారపద్యసుమరాజి రనూనగంధా
సౌహార్దసారకలితా రచితా మనోజ్ఞా॥

[రామయ్యశాస్త్రిపుత్త్రుఁడు కవీశ్వరుఁడు విశ్రుతకీర్తియునైన వీరాంజనేయశర్మ సౌహార్దసారమధురసభరితమై సుగంధయుతమై మనోహరమైన పద్యమందారమాలికను రచించెను.]

శ్రీ ర స్తు

శ్రీ రా మా య ణ త రం గి ణి

I వా ల్మీ కి తీ ర్థ ము

1. క ల్యా ణ గు ణ ము లు

శ్రీరామాయణప్రసంగములయందు వాల్మీకివృత్తాంతమును ముందుగా గ్రహించుట ఆవశ్యకము. ఆమహర్షి రచింపకున్నచో రామాయణకావ్యమే పుట్టియుండదు కదా! ఆకావ్యమే లేకున్న శ్రీరామ చంద్రునిమహిమ నింతగా మనము గుర్తించియుండము. శ్రీసీతారామ లక్ష్మణులు ఆసేతుహిమాచలముగా ఆరాధ్యదైవములుగా వెలసియున్నా రన్నచో వాల్మీకిరచనమే యందులకు మూలము. కావున వాల్మీకి వృత్తాంతము శ్రీరామకథాసౌధమునకు పునాది. మఱియును ఋషిని పేర్కొనకున్నచో మంత్రజపము ఫలింపదు. శ్రీరామాయణమహా మంత్రమునకు వాల్మీకియే ఋషి. కావున వాల్మీకితీర్థమును సేవించి అనంతరము కథాతీర్థములందు ప్రవేశింతము.

ఈమహాకావ్యముయొక్క ఆరంభమే వింతగా నుండును. వాల్మీకిమహర్షి నారదమహర్షిని ప్రశ్నించుటతో గ్రంథ మారంభ మగును. తపస్వియైన వాల్మీకి, తపస్స్వాధ్యాయనిరతుడు వాగ్విదులలో శ్రేష్ఠుడు మునిపుంగవుడును అయిన నారదుని ప్రశ్నించెను.

శ్లో॥ తపస్స్వాధ్యాయనిరతం తపస్వీ వాగ్విదాం వరమ్।
నారదం పరిపప్రచ్ఛ వాల్మీకి ర్మునిపుంగవమ్॥

బాలకాండ సర్గ-1 శ్లో-1

ఇందు వాల్మీకికి ఒక్క విశేషణము నారదునకు మూఁడువిశేషణ ములును ఉపయోగింపఁబడినవి. విశేషణములయాధిక్యముచేత నారదుని గౌరవము వ్యక్తమగుచున్నది. నారదుఁడు తపస్స్వాధ్యాయనిరతుఁడు. చాంద్రాయణాదివ్రతములకు తపస్సని పేరు. స్వాధ్యాయ మనఁగా వేదాధ్యయనము. తపస్స్వాధ్యాయనిరతుఁ డనఁగా వేదములను అధ్య యన మొనర్చుటయందు, అందు విధింపఁబడిన వివిధవ్రతములను ఆచరించుటయందును ఆసక్తికలవాఁడు. ఆయన వాగ్విదులలో శ్రేష్ఠుఁడు. వాక్ అనఁగా ముఖ్యముగా వేదమే. ఛాందోగ్యోపనిషత్తులో భూమవిద్యా ప్రకరణమున నారదమహర్షి వేదములు గాక ఇతిహాసపురాణములు వ్యాకరణము తర్కము మొదలుగా పెక్కువిద్య లభ్యసించినట్లున్నది. కావున వేదములయొక్క శాస్త్రములయొక్క తాత్పర్యము నెఱింగిన వారిలో ఆయన శ్రేష్ఠుఁడు. మునిపుంగవుఁ డనువిశేషణమును కూడ ఇట్లే గ్రహింపవచ్చును. ముని లనఁగా మననశీలము కలవారు. వేద ములు శాస్త్రములును చూపుచున్నమార్గముల ననుసరించి జీవునియొక్క జగత్తుయొక్క ఈశ్వరునియొక్క యథార్థస్వరూపమునుగూర్చి నిరంత రము ఆలోచించుచుండువారు. ఈయాలోచనమును ఏకాగ్రతతో కొన సాగించుకొనుటకొఱకే వారు తపోవనములలో నుందురు. నారదుఁడు అట్టివారిలో అగ్రగణ్యుఁడు. ఇన్నియర్హతలు కలవానిని వాల్మీకి ప్రశ్నించుచున్నాఁడు. మూలమున "పరిపప్రచ్ఛ" అని కలదు. అనఁగా వాల్మీకి మిక్కిలి యాదరముతో ఆసక్తితో మాటిమాటికి అడిగె నన్న మాట. ఆయనయు తపస్వియే; కావున ఉపదేశమునకు అర్హుఁడు. అర్హుఁడైనవాఁడు శ్రద్ధతో అడిగినప్పుడే పెద్దలు ధర్మమును గాని తత్త్వ మును గాని యుపదేశింతురు.

వాల్మీకి అడిగినప్రశ్న యిది. "ఈలోకమునందు ఇప్పుడు గుణవంతుఁ డెవఁడు? వీర్యవంతుఁ డెవఁడు? ధర్మజ్ఞుఁడు కృతజ్ఞుఁడు

సత్యవాక్యుఁడు దృఢవ్రతుఁడును అయినవాఁ డెవఁడు? చరిత్రకలవాఁ డెవఁడు? సర్వభూతములయందును హితుఁడైనవాఁ డెవఁడు? ఇతఁ డొక్కఁడే ప్రియదర్శనుఁ డని చెప్పఁదగినవాఁ డెవఁడు? ఆత్మవంతుఁడు క్రోధమును జయించినవాఁడు కాంతిమంతుఁడు అసూయలేనివాఁడును ఎవఁడు? రణరంగమున నెవనికి రోషము కలిగినచో దేవతలు కూడ భయపడుదురో అట్టివాఁ డెవఁడు? ఈవిషయమున నాకు చాల కుతూహలము కలదు. దీనిని నీవలన వినఁగోరుచున్నాను. ఇట్టినరుని తెలిసికొనుటకు నీవే సమర్థుఁడవు." ఈప్రశ్నమును పరిశీలింపుఁడు. వాల్మీకి అనేకగుణములను పేర్కొని, ఆగుణము లన్నియు కలిగిననరుఁడు, అనఁగా విష్ణువో శివుఁడో కాదు, మానవుఁడే, ఈలోకమున, అనఁగా వైకుంఠమునఁ గాదు కైలాసమున గాదు, భూలోకముననే; ఇప్పుడే, అనఁగా కృతయుగమునఁ గాదు, తాము మాటాడుచున్నప్పుడే, ఎవఁ డున్నాఁ డని యడుగుచున్నాఁడు. వాల్మీకి పేర్కొన్నవానిని కళ్యాణగుణము లందురు. సకలకళ్యాణగుణములను కలిగినమానవుఁ డెవఁడైన నొకఁడు తమకాలమున నున్నాఁడా అనుటయే వాల్మీకిప్రశ్నకు తాత్పర్యము.

అది విని నారదుఁడు సంతోషించి "నీవు పెక్కుగుణములను పేర్కొన్నావు. అవి దుర్లభములు, నేను ఆలోచించి తెలిసికొని ఆగుణములు గలవానిని చెప్పెదను"అని చెప్పి ఇట్లనెను. "ఆగుణము లన్నియు కలవాఁడు ఇక్ష్వాకువంశమున జన్మించిన రాముఁడే యని జనులు చెప్పుకొనుచున్నారు. అతఁడు నియతాత్ముఁడు. మహావీర్యుడు ద్యుతిమంతుఁడు ధృతిమంతుఁడు" ఇట్లుమొదలుపెట్టి నారదుఁడు ఇంకను పెక్కుగుణములను పేర్కొనెను. నారదుఁడు కూడ గుణసంపన్నుఁడైన నరునిగూర్చి చెప్పుచున్నా నని శ్రీరాముని పేర్కొన్నాఁడు. దీనినిబట్టి వారిరువురును తమకాలమున జరిగిన చరిత్రను, అందు మహానాయకులుగా ప్రసిద్ధులైన రామసుగ్రీవవిభీషణాదులనుగూర్చియే భావించుచున్నా రనుట స్పష్టము, వాల్మీకి పెక్కుగుణములను పేర్కొని ఆగుణము

లన్నియు కలవాఁ డెవఁ డని యడుగుటలో అభిప్రాయమేమి? ప్రయోజన మేమి? లోకమున గుణవంతు లని ప్రసిద్ధులైనవారియందు సాధారణముగా ఏవో కొన్ని గుణములు ప్రసిద్ధములై యుండును. అవి యైనను ఆపదలు సంభవించినప్పుడు పరీక్షకు నిలువఁగలవా యనుట సంశయాస్పదమే. అట్టి యెడల దుర్లభములైన పెక్కు కళ్యాణగుణములను కలిగినవాఁడు జీవితములో ఒడుదుడుకులు సంభవించినప్పుడు ఆగుణములను నిలుపుకొనుచు ధర్మమునే పాటించుచు ఎట్లు వ్యవహరించును? పరిస్థితులు ప్రతికూల మైనప్పుడు ఆపద్ధర్మమును పాటించి తమసహజమైన గుణమునో ధర్మమునో వదులుకొని ఎట్లో శరీరరక్షణము గావించుకొని, తరువాత ప్రాయశ్చిత్తాదులచే శుద్ధులై మరల సలక్షణముగా కొందఱు వ్యవహరించుచుందురు. వారును మహాపురుషులే యగుదురా! అట్లు కాక. ఏపరిస్థితియందును తమగుణమును ధర్మమును వీడక వర్తించువారిని మాత్రమే మనము ఆదర్శప్రాయులైన మహాపురుషులునుగా గ్రహింపవలయునా? ఎట్లయినను మనవలెనే సుఖములు దుఃఖములు అనుభవించుచు ఆశానిరాశలతో కొట్టుమిట్టాడుచు కష్టములు వచ్చినప్పుడు కూడ ధర్మమును వీడనిమహాపురుషులనుగూర్చి తెలిసికొనుట సాధారణ మానవులకు చాల ఉపయోగకరము. ఇదియే వాల్మీకిప్రశ్నలోనియభిప్రాయము.

రామాయణమునుగూర్చి త్ర్యంబకమఖి సంస్కృతమున ధర్మాకూత మను గ్రంథమును రచించెను. అందు ఈసందర్భమున ఆయన యొకచిత్రమైన చర్చ చేసెను. విశ్వామిత్రుఁడు వసిష్ఠుఁడు మొదలుగా సృష్టికి ప్రతిసృష్టి చేయఁగలిగినవా రెందఱో మహానుభావులు ఆకాలమున ఉండఁగా నారదమహర్షి క్షత్రియబాలుఁడైన రాముని సకలకళ్యాణగుణసంపన్నునిగా ఏల పేర్కొనెను? గౌతమమహర్షి, ''మహాత్ములయందు ధర్మవ్యతిక్రమముకన్పించుచున్నది" (దృష్టోధర్మవ్యతి క్రమః సాహసం

చ మహతామ్॥సూ) అని రచించి సాధారణమానవులకు ధర్మశాస్త్రమే ప్రమాణము కాని, ఆ మహాత్ములచరిత్రలు కావని చెప్పెను. వారిజీవితములలో ధర్మాతిక్రమణము ఎప్పుడైన సంభవించినను, వారు తపశ్శక్తిచే ఆదోషమును పోఁగొట్టుకొనఁగలిగిరి. మఱి సామాన్యులు తప్పులు చేయఁగలిగినట్లుగా తపస్సులు చేయలేరు. కావున వారు మహాత్ములతో సామ్యమును పాటించి సాహస మొనర్చుట సమంజసము కాదు. కావున సామాన్యులు ధర్మశాస్త్రమునే ప్రమాణముగా అవలంబింపవలయును. విశ్వామిత్రుఁడు పరశురాముఁడు మొదలగువా రందఱును ఎప్పుడైన ఒకప్పుడు ఆపదలప్రాబల్యమున ధర్మము నతిక్రమించి తరువాత తపస్సులుచేసి ప్రాయశ్చిత్త మొనర్చుకొన్నవారే. మఱి శ్రీరామునిచరిత్రయందు ధర్మాతిక్రమణము గాని, ఆదోషమును తొలగించుకొనుటకు ప్రాయశ్చిత్తముచేసికొనుట గాని, కన్పింపదు. శత్రువై ఆయనచేత దెబ్బతిన్న మారీచుఁడే చెప్పినట్లు "ధర్మమే శ్రీరాముఁడుగా రూపొందినది" (రామో విగ్రహవాన్ ధర్మః). కావున నారదమహర్షి విశ్వామిత్ర పరశురామాదులను లెక్కగొనక శ్రీరామునే సకలకళ్యాణగుణసంపన్నునిగ, ధర్మశాస్త్రమువలె ప్రమాణమైన చరిత్రగలవానినిగా పేర్కొనె నని త్ర్యంబకమఖి యుద్ఘాటించెను.

ఇది లోకమునకును సమ్మతమైన మాటయే. ఈమహాకావ్యము ఆవిర్భవించినప్పటినుండి, మనదేశముననే కాదు, ప్రపంచమున ఇతరదేశములలో కూడ శ్రీరామచంద్రునియొక్క జీవితమును ఆదర్శముగ పెట్టుకొని తమజీవితములను దిద్దితీర్చుకొన్నవారు అసంఖ్యాకులుగ నున్నారు; ఇఁకముందును ఉందురు. గుణసంపన్నుఁడైనవాఁ డెవఁడో చెప్పుమని మాత్రమే వాల్మీకి యడిగినను, నారదుఁడు శ్రీరాముని పేర్కొని, ఆయనచరిత్రమును కూడ సంగ్రహముగ చెప్పెను. వాల్మీకి పేర్కొన్నగుణము లన్నియు శ్రీరామునియందు ఎట్లు సమన్వయించుచున్నవో చరిత్రమున నారదుఁడు నిరూపించె నన్నమాట. కావున

ఈగుణము లన్నియు నారదుఁడు చెప్పినరామకథాసంగ్రహముననే ఎట్లు నిరూపింపఁబడుచున్నవో గ్రహించుట సమంజసము. రామునిచరిత్రము వాల్మీకికిని తెలియును. కావున నారదుఁడు కొన్నిగుణములకు ఉదాహరణముగా కొన్నివిశేషములను చెప్పినను, కొన్నింటికి రామచరిత్రవిశేషములను వాల్మీకియూహకే వదలియుండును. కావున కొన్నియెడల ఉదాహరణములను తరువాత వాల్మీకి రచించినగ్రంథమునుండి కూడ మనము గ్రహింపవచ్చును.

ఈకథాసంగ్రహమునే బాలరామాయణ మని వ్యవహరించుచున్నారు. ఈసంక్షేపమునందు బాలకాండకథయే లేకుండుట గమనింపఁదగియున్నది. బాలురు సాధారణముగా పెద్దలు చెప్పినట్లే నడచుకొనుచుందురు. యౌవనము వచ్చినతరువాతనే పెక్కు విషయములలో స్వతంత్రముగ ఆలోచించి నిశ్చయించుకొని, అట్లు వారు వర్తింపవలసిన యావశ్యకత యేర్పడును. అప్పుడే వ్యక్తిత్వము వ్యక్తమగునవకాశము కలుగును. కావుననే నారదమహర్షి అయోధ్యాకాండవృత్తాంతముతో రామునిచరిత్రమును ఆరంభించియుండును.

మొదట "గుణవంతుఁ డెవఁడు" అన్నది వాల్మీకి వేసినప్రశ్న. ఇతరులచే ఏది మాటిమాటికి గుణింపఁబడుచుండునో, అనఁగా స్మరింపఁబడుచుండునో, అది గుణము. మనము మాటిమాటికి పెద్దలవిషయమున స్మరించునది వారు మనయందు చూపువాత్సల్యమే. మహాత్ములు తమకన్న తక్కువవారితో కలిసి మెలిసి యుండుటయే వారియందలి సౌశీల్యము. ప్రజలకు నాయకులందు అనురాగమును కలిగించునది యిదియే. గుహునివిషయమున శబరివిషయమునను రామునియందు ఈసౌశీల్యము వ్యక్తమగుచున్నది. రాముఁడు వనములకు బయలుదేరినపుడు గంగాతీరమున నిషాదులకు అధిపతియు తనకు ప్రియుఁడునైన గుహుని కలిసికొనెను.

శ్లో॥ గుహ మాసాద్య ధర్మాత్మా నిషాదాధిపతిం ప్రియమ్।
గుహేన సహితో రామో లక్ష్మణేన చ సీతయా॥
బాల-1 సర్గ-శ్లో. 29, 30

మహారాజపుత్రుఁడైన శ్రీరాముఁడు బోయరాజును ప్రియుఁడైన మిత్రునిగా భావించె నన్నచో ఆయన ఎంత విశాలహృదయుఁడో వ్యక్తమగుచున్నది. బోయజాతిస్త్రీయైన శబరివలన ఆయన పూజను గ్రహించుటయు నిట్టిదియే.

శ్లో॥ శబర్యా పూజిత స్సమ్యక్ రామో దశరథాత్మజః।
బాల-సర్గ-1 శ్లో. 58

అధికారపదవులలో నున్నవారు అంతస్తులు మఱచి తమకన్న తక్కువస్థితిలోనున్నవారిని ఆదరముతో చూచుట సులభము కాదు. కుచేలుని శ్రీకృష్ణుఁడు ఆదరింపగలిఁగెను కాని ద్రుపదుఁడు తనతోఁగూడి విద్యాభ్యాసము గావించినద్రోణుని ఆదరింపలేక పోయినాఁడు.

వీర్యవంతుఁ డగుట రెండవగుణము. చాల దుష్కరమైన కార్యమును చేసియును బడలిక నొందకుండుట వీర్యము శూర్పణఖచే ప్రేరేపింపఁబడి ఖరదూషణత్రిశిరసు లను ముగ్గురు నాయకులతో పదునాలుగువేలమందిరాక్షసులు దండెత్తి వచ్చినప్పుడు రాముఁ డొక్కఁడే వారి నందఱను అనాయాసముగా సంహరించినాఁడు

శ్లో॥ తత శ్శూర్పణఖావాక్యా దుద్యుక్తాన్ సర్వరాక్షసాన్।
ఖరం త్రిశిరసం చైవ దూషణం చైవ రాక్షసమ్॥ 47

నిజఘాన వనే రామ స్తేషాం చైవ పదానుగాన్॥ 48

బాల-సర్గ-1

రాముఁడు ఒకటిన్నరముహూర్తములో, అనఁగా డెబ్బదిరెండు నిముసములలో, వారి నందఱను సంహరించె నని అయుద్ధమునుండి

తప్పించుకొనిపోయిన అకంపనుఁడు అనురాక్షసుఁడు రావణునకు చెప్పెను. దీనినిబట్టి శ్రీరామునిపీర్య మెట్టిదో మనము గ్రహింప వచ్చును.

మూడవగుణము ధర్మజ్ఞత. ఎల్లవారును కీడు తొలఁగవలయు నని మేలు కలుగువలయు ననియు కోరుకొందురు. అది ధర్మమువలన కలుగు నని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి. ఏధర్మమువలన ఏశ్రేయస్సు కలుగు నన్నది లౌకిక మైన మనయాలోచన కందునది కాదు. విద్యా భ్యాసమునకై పిల్లవానిని బడికి పంపుట లౌకికమైన సాధనము. సరస్వతీ పూజకావించినచో చదువు చక్కఁగా వచ్చునన్నప్పుడు సరస్వతీపూజకు విద్యచక్కఁగా కొనసాగుటకుఁ గలసంబంధము లౌకికమైన మనయాలో చనకు అందునది కాదు. కావున విద్యాభ్యాస మను శ్రేయస్సునకు సర స్వతిపూజ అలౌకికమైన సాధనము. ఇది శాస్త్రమువలన తప్ప మఱియొక విధముగా మనకు తెలియదు. శాస్త్రవిహితములైనయలౌకికసాధనము లనే ధర్మము లందురు. సాధారణములు విశేషములునుఅయినధర్మముల నెఱింగినవాఁడు ధర్మజ్ఞుఁడు. మనకు సాధారణముగా ధర్మము తెలిసి నట్లే యుండును. కాని క్లిష్టపరిస్థితులలో ఏది ధర్మమో నిశ్చయముగా తెలిసికొనుట సులభము కాదు.

భరతుఁడు చిత్రకూటమునకు పోయి, "నీవు ధర్మము నెఱింగిన వాఁడవు. నీవే రాజువు"అని రాజ్యమును స్వీకరింపు మని రాముని మిగుల భక్తితో ప్రార్థించెను వసిష్ఠాదులు సైతము ఆసమయమున రాముఁడు భరతుని ప్రార్థనను అంగీకరించి ఆతఁడిచ్చుచున్నరాజ్యమును స్వీకరించుటే సమంజసమని చెప్పుచుండిరి. రాముఁడును చాల ఉదారుఁడు. ఆయనకును భరతునిప్రార్థనమును తిరస్కరించుట ఇష్టము కాదు. కాని ఆయన తనయిష్టమును లెక్కపెట్టక తనకు భరతునకును కష్టమునే కలిగించుచున్నను, తండ్రికి ఇచ్చినమాటను పాటించుటయే ధర్మ మని స్పష్టముగా గుర్తింపఁగలిగెను. అది ధర్మజ్ఞత.

శ్లో॥ త్వ మేవ రాజా ధర్మజ్ఞ ఇతి రామం వచోఽబ్రవీత్।
రామోఽపి పరమోదార స్సుముఖ స్సుమహాయశాః॥

న చైచ్ఛ త్పితురాదేశా ద్రాజ్యం రామో మహాబలః।
బాల-సర్గ1-శ్లో. 26, 37

కృతజ్ఞత యన్నది నాల్గవగుణము. తనకు ఇతరులు చేసిన యుప కారమును, స్వల్పమైన దానిని కూడ గొప్పగా భావించి జ్ఞప్తియం దుంచుకొనుట కృతజ్ఞత. సీతను రక్షించుటకై జటాయువు రావణునితో పోరి నిహతుఁ డయ్యెను. అతనిని జూచి రాముఁడు మిగుల శోకించి తండ్రికి వలె ప్రేతకృత్యములను గావించి అతనికి ఉత్తమలోకములు కలుగునట్లు చేసెను.

శ్లో॥ గృధ్రం చ నిహతం దృష్ట్వా హృతాం శ్రుత్వా చ మైథిలీమ్।
రాఘవ శ్శోకసంతప్తో విలలాపాకులేంద్రియః

తత స్తే నైవ శోకేన గృధ్రం దగ్ధ్వా జటాయుషమ్॥
బాల-సర్గ-1-శ్లో 53, 54

రావణుఁడు సంహరింపఁబడినతరువాత దేవతలు ప్రత్యక్షమైరి. నీ కేమి వరము కావలయునో కోరుకొమ్మని యింద్రుఁ డనెను. అప్పుడు రాముఁడు తనకుఁ గావలసినది యేదియు కోరక, తన కొఱకు రణమున మరణించినవానరు లందఱు మరల జీవింపవలయు నని కోరెను. జటాయువువిషయమున వానరులయందును రాముఁ డెంతో కృతజ్ఞతను చూపెను

శ్లో॥ దేవతాభ్యో వరం ప్రాప్య సముత్థాప్య చ వానరాన్
బాల-సర్గ-1 శ్లో. 86

సత్యవాక్యపాలనము అయిదవగుణము. భూతార్థకథనము ప్రతిజ్ఞాపాలనము అని యిది రెండువిధములు. జరిగినది జరిగినట్లు

చెప్పుట భూతార్థకథనము లేక యథార్థభాషణము. ఇది సులభము కాదు. కావుననే న్యాయస్థానములలో ప్రమాణములు చేయించి సాక్షులచేత సాక్ష్యములను చెప్పింతురు. సాధారణవిషయములలో కూడ జరిగిన వృత్తాంతమును చెప్పునప్పుడు అందులో మనకు అవమానకరముగా ఏదైన నున్నచో దానిని దాటవేయుదుము. శ్రీరాముఁడు సుగ్రీవునితో సఖ్యము చేయునపుడు తనవృత్తాంతము నంతయు చెప్పెను; అనఁగా మాయలేడివలన తాము మోసపోవుట, తమయజాగరూకతవలన సీతాపహరణము జరుగుటను గూడ ఆయన చెప్పెను.

శ్లో॥ సుగ్రీవాయ చ తత్సర్వం శంస ద్రామో మహాబలః॥
ఆదిత స్తద్యథావృత్తం సీతాయా శ్చ విశేషతః॥

బాల-సర్గ-1 శ్లో. 59, 61

ఇచ్చినమాటను నిలుపుకొనుట ప్రతిజ్ఞాపాలనము. వాలి తన భార్యను హరించి తన్ను చంపఁగోరుచున్నాఁ డని సుగ్రీవుఁడు చెప్పఁగా ఆవాలిని తప్పక వధింతునని రాముఁడు ప్రతిజ్ఞచేసి, ఆమాటప్రకారమే వాలి నొక్కబాణముతో వధించెను.

శ్లో॥ ప్రతిజ్ఞాతం చ రామేణ తదా వాలివధం ప్రతి॥
విజఘాన చ తత్రైనం శరేణైకేన రాఘవః॥

బాల-సర్గ-శ్లో 62, 69

ఆఱవగుణము దృఢవ్రతత్వము. వ్రత మనఁగా సంకల్పమే. ఎన్నియాటంకములు వచ్చినను సంకల్పించిన దానిని కొనసాగించుటయే దృఢవ్రతత్వము. తండ్రి కైకకిచ్చినమాటకొఱకై రాముఁడు అడవులకు పోవ సంకల్పించెను. దాని కెన్నియో ఆటంకములు కలిగెను. కౌసల్య వారించెను. దశరథుఁడు కూడ వలదనెను. పౌరు లందఱును అడ్డుపడిరి. వారందఱును విలపించుచు రథమువెంట చాలదూరము వచ్చిరి. అయినను రాముఁడు వెనుకకు మరలలేదు. ఇది దృఢవ్రతత్వము,

శ్లో॥ పౌరై రనుగతో దూరం పిత్రా దశరథేన చ॥

బాల-సర్గ—1 శ్లో. 28

చరిత్రకలిగియుండుట ఏడవగుణము. చరిత్ర మనఁగా ఆచారము. తల్లి తండ్రి ఆచార్యుఁడు మొదలగువారు చెప్పినట్లు చేయుచు వారిని సేవించుటయే చరిత్రము. దశరథుఁడు తనకు వర మిచ్చె నని కైక నిర్దేశించుటవలన, ఆమెకు ప్రియమును గావించుటకొఱకు రాముఁడు అడవులకు పోయెను. ఇంతకన్నను చరిత్ర ఏమున్నది?

"సర్వభూతములయందును హితుఁ డెవఁడు?" అన్నది వాల్మీకి యడిగిన గుణములలో ఎనిమిదవది. "సర్వభూతములయందు" అనుట చేత మిత్రులయందు తటస్థులయందు మాత్రమే కాక శత్రువులయం దును హితము చేయువాఁ డనియే గ్రహింపవలసియున్నది. హితము ప్రియముగా నుండు నని చెప్పఁజాలము. తప్పు చేసినవానిని దండించి చక్కనిమార్గమునకు తెచ్చుట హితము. కబంధుఁడు శాపవశమున వికృతమైన రాక్షసరూపము నొందెను. రాముఁడు వానిని సంహరించి వెడలిపోక వాని శరీరమునకు అగ్నిసంస్కారము గావించినాఁడు. దాని వలన వానికి దివ్యత్వము కలిగినది. ఆయనకుఁగల దయ అపారము.

శ్లో॥ కబన్ధం నామ రూపేణ వికృతం ఘోరదర్శనమ్॥
తం నిహత్య మహాబాహు ర్దదాహ స్వర్గత శ్చ సః॥

బాల—సర్గ-1 శ్లో. 55, 53

పాండిత్యము తొమ్మిదవగుణము. రాముఁడు వేదములు వేదాంగములు ధనుర్వేదము శాస్త్రములు వానితత్త్వము నెఱిఁగినవాఁడు. విద్వాంసుఁ డనఁగా ముఖ్యముగా ఆత్మతత్త్వము నెఱింగినవాఁడే. తనకై ఏదియు కోరుకొనకుండుట, ప్రాప్తించినరాజ్యమును సులభముగా వదిలి వేయుట మొదలగు లక్షణములవలన రామునియందు ఈగుణము వ్యక్తమగుచున్నది.

శ్లో॥ వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞో ధనుర్వేదే చ నిష్ఠితః॥
సర్వశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞః స్మృతిమాన్ ప్రతిభానవాన్॥
బాల-సర్గ-1-శ్లో, 14. 15

సమర్థత పదియవగుణము. రాముఁడు సర్వకార్యధురంధరుఁడు. ఆయన విల్లెక్కు పెట్టఁగానే సముద్రుఁడు ప్రత్యక్షమై సేతువును నిర్మింపుమనిచెప్పెను. అప్పుడు ఆయన సముద్రముపై వంతెనను నిర్మించి లంకకుఁ జేరి రావణుని సంహరింపఁగలిగెను.

శ్లో॥ సముద్రం క్షోభయామాస శరై రాదిత్యసన్నిభైః॥
దర్శయామాస చాత్మానం సముద్ర స్సరితాం పతిః।
సముద్రవచనా చ్చైవ నలం సేతు మకారయత్॥
తేన గత్వా పురీంలంకాం హత్వా రావణ మాహవే॥
బాల-సర్గ-1. శ్లో. 79, 80, 81

పదునొకండొవగుణము ఏకప్రియదర్శనత్వము. ఎవనిని చూచినంతనే ఆహ్లాదము కలుగునో అతఁడు ప్రియదర్శనుడు. ఇతనివలె లోకములో ప్రియదర్శనుఁడు మఱియొకఁడు లేఁడు, అని ఎవనినిగూర్చి చెప్పుటకు వీలగునో అతఁడు ఏకప్రియదర్శనుఁడు. ఇందులకు సౌందర్యము చాలవఱకు కారణ మని చెప్పవచ్చును. భూతదయగలిగిన మహాత్ములచూపులలో ప్రేమతరంగములు ప్రసరించుచుండును. అందువలన వారిదర్శనము అత్యంతము ప్రియముగా నుండును. నారదుఁడు రాముని యందలి సౌందర్యలక్షణముల నన్నింటిని చెప్పి, లక్ష్మీవంతుఁడు శుభలక్షణుఁడు అనువిశేషణములచేత శీలసౌందర్యమును గూడ సూచించెను.

శ్లో॥ సమ స్సమవిభక్తాంగ స్స్నిగ్ధవర్ణః ప్రతాపవాన్।
పీనవక్షా విశాలాక్షో లక్ష్మీవాన్ శుభలక్షణః॥
బాల-సర్గ-1 శ్లో. 11.

ఆత్మవంతుఁ డగుట పం[డెండవగుణము. ఆత్మయనఁగా ధైర్య మనియు అర్థము కలదు. ఆత్మవంతుఁ డనఁగా ధైర్యశాలి యని తనసామర్థ్యమునందు విశ్వాసముకలవాఁ డనియు చెప్పవచ్చును. దండ కారణ్యమున ఋషులు రాముని యొద్దకు వచ్చి రాక్షసులవలన తమకు కలుగుచున్న బాధలను చెప్పుకొనిరి. ఆరాక్షసులనుగూర్చి ఏమియు అడుగకుండ వారి నందఱను సంహరింతు నని రాముఁడు [పతిజ్ఞచేసెను. ఆరాక్షసులు ఎంతమంది యున్నారో, ఎంతబలము కలవారో, మొదలగు సందేహము లేమియు ఆయనకు గలుగలేదన్నచో ఆయనకుఁగల యాత్మ విశ్వాస మెట్టిదో మనము [గహింపవచ్చును.

జిత[క్రోధత్వము పదుమూఁడవగుణము. జిత[క్రోధత్వ మనఁగా [క్రోధమును జయించుట; అనఁగా ఆసలు కోపము లేకుండుట కాదు; కోపమును వశమం దుంచుకొనుట; దానికి లోఁబడకుండుట. సామాన్యులు కోపమునకు లొంగిపోవుదురు. మహాత్ములకు కోపము లొంగియుండును. తల్లి తం[డి ఆచార్యుఁడు మొదలగువారివిషయమున ఏసందర్భము నందును కోపము రాకుండుట జిత[క్రోధత్వమునకు ముఖ్యలక్షణము. రాముఁడు అడవులకు బయలుదేరునపుడు అందఱును కైకపై కోపించి నిందించిరి. రాముఁడు మా[తము లేశము కూడ కోపమునొందక ఆమెకు [పియమును కలిగించుటకే ప్రయత్నించెను.

శ్లో॥ స జగామ వనం వీరః ప్రతిజ్ఞా మనుపాలయన్।
పితుర్వచననిర్దేశాత్ కైకేయ్యాః [పియకారణాత్॥

బాల–సర్గ-1 శ్లో. 24

ద్యుతిమంతుఁ డగుట పదునాల్గవగుణము, ద్యుతిమంతుఁ డనగా వర్చస్సు కలవాఁడు. దుర్జనులకు వెఱపును కలిగించునట్టితేజము వర్చస్సు. సజ్జనులకు మా[త మది ప్రియముగనే యుండును.

అనసూయకుఁ డఁగుట పదునైదవగుణము. ఇతరులగుణము లందు దోషముల నారోపించుట అసూయ, అసూయ లేనివాఁడు అనసూయకుఁడు. ఎన్నియో లోపములున్న వాలినిగూర్చి గాని, రావణుని గూర్చి గాని రాముఁ డెప్పుడును నిందింపకుండుట గమనింపఁదగి యున్నది.

రోషము వచ్చినచో దేవతలనుకూడ భయపెట్టగలుగుట పదునా అవగుణము. "దేవతలకు కూడ" అనుటవలన రాక్షసులకును భయము కలుగు ననియే అర్థము. రావణునకు కోపము వచ్చినచో దేవతలు రాక్షసులును భయపడుచుండిరి. అట్టి రావణుఁడు ఖరదూషణత్రిశిరసులను పదునాలుగువేలమంది రాక్షసులను డెబ్బదిరెండు నిముసములలో రాముఁ డొక్కఁడే సంహరించెనని విన్నంతనే తల్లడిల్లిపోయెను; కావుననే మారీచుని ప్రయోగించి రాముని వంచించెను; లేకున్నచో ఖరాదులవలె ఏల రామునితో యుద్ధము చేయలేదు? కావున రావణుఁడు రామునకు భయపడె ననుట స్పష్టము. ఇంక దేవతలు రామునకు భయపడుదు రని చెప్పవలసిన దేమున్నది? కావుననే రావణసంహారము జరిగినంతనే వారందఱును రాముని పూజించిరి.

శ్లో॥ తతో రామ స్సంప్రహృష్టః పూజిత స్సర్వదైవతైః॥
బాల-సర్గ-1 శ్లో. 83

---

2. వేదసమ్మితత్వము

వాల్మీకిప్రశ్నకు సమాధానముగా నారదమహర్షి శ్రీరామచంద్రునిగుణములను పెక్కింటిని పేర్కొని, జరిగిన వృత్తాంతమును సంగ్రహముగా చెప్పి. లోకము మిగుల సంతోషముతో నుండె నని

రామరాజ్యమును వర్ణించి, రాముఁడు అశ్వమేధశతములను నిర్వహిం చుచు 11 వేలసంవత్సరములు రాజ్యము నుపాసించి బ్రహ్మలోకమున కేగు నని భవిష్యద్వృత్తాంతమును ఉద్ఘాటించి ఫలశ్రుతితో ముగించెను. అయన ఫలశ్రుతి నిట్లు చెప్పినాఁడు "ఇది పవిత్రము, పాపములను హరించును, పుణ్యమును కలిగించును, వేదములతో సమానమైనది. రామచరితమును పఠించువాఁడు, సకలపాపములనుండి విముక్తుఁ డగు చున్నాఁడు".

శ్లో॥ ఇదం పవిత్రం పాపఘ్నం పుణ్యం వేదైశ్చ సమ్మితమ్।
యః పఠేద్రామచరితం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే॥

బాల-సర్గ-1. శ్లో॥ 98

పవిత్ర మనఁగా చిత్తశుద్ధిని గలిగించునది. అనఁగా తెలియక చేసినపాపములను హరించునది. తెలిసి చేసినపాపములను హరించునది పాపఘ్నము. ఇవి యీజన్మకు సంబంధించినవి. ''సకలపాపములనుండి'' అనుటవలన పూర్వజన్మలలో చేసినపాపములనుండియును విముక్తుఁ డగు నని యర్థము. పుణ్య మనఁగా ఈ లోకమున పరలోకముననను సుఖమును కలిగించునది.

అప్పటికి వాల్మీకి రామాయణమును రచింపలేదు. కావున ''ఇది పవిత్రము'' అని చెప్పునప్పుడు ఈఫల మంతయు ఈసంక్షేప రామాయణపఠనమువలననే కలుగు నని గ్రహింపవలసియున్నది. మఱి దీని కింతఫల మెట్లు కలిగినది? ఇది వేదములతో సమానమైనది, కావున దీని కింత ఫలము కలుగుచున్నదని నారదమహర్షి స్ఫురింపఁ జేయుచున్నాఁడు, ఇది ఏయొక్క వేదముతోఁ గాక వేదములతో సమానము "వేదైశ్చ సమ్మితమ్" అని ఆయన చెప్పుట గమనింపఁదగి యున్నది.

ఇది వేదములతో నెట్లు సమానమగును అన్న విషయమును సావధానముగ వివరముగ మనము గ్రహింపవలసియున్నది. వేదముల యొక్క యర్థ మంతయు దీనియం దున్నచో ఇది వేదములతో సమానమగును. ఇంతచిన్న సంక్షేపరామాయణమున వేదార్థ మంతయు నెట్లు ఇముడును? వేదార్థ మనఁగా సకలవేదములకు సారభూతమైన తాత్పర్యమని గ్రహింపవలె. అట్లయినను, సకలవేదములకు సారమైన తాత్పర్యము ఇది అని ఎక్కడనైన నిరూపింపఁబడి యున్నదా? తైత్తిరీయోపనిషత్తునందు పంచకోశవివరణమున మనోమయకోశమును వర్ణించునప్పుడు, ఆకోశమునకు పురుషరూపకల్పనము గావింపఁబడినది. ఆకోశమునకు యజుర్వేదము శిరస్సుగా, ఋగ్వేదము కుడిచేయిగా, సామవేదము ఎడమచేయిగా, అధర్వణవేదము పుచ్ఛముగా అనఁగా శరీరమున క్రిందిభాగముగా చెప్పబడినది. కావున సకలాంగములలో శిరస్సువలె సకలవేదములలో యజుర్వేదము ప్రధానమైన దన్నమాట వేదములకు ఉపనిషత్తులు శిరస్సులు. కావున యజుర్వేదములో కూడ తైత్తిరీయోపనిషత్తు ప్రధానము, అట్టి తైత్తిరీయోపనిషత్తులో శిక్షావల్లియందు ఏకాదశానువాకమున ధర్మానుశాసనము కలదు. వేదాధ్యయనము పూర్తియైనతరువాత, వేదములయందలి సారమును ఆచార్యుఁడు శిష్యునకు ఈధర్మానుశాసనరూపమున ఉపదేశింపలయును. ఈయనుశాసనమునకు ముగింపులో 'ఇదిఆదేశము; ఇది ఉపదేశము; ఇది వేదరహస్యము: ఇది యనుశాసనము; ఇట్లు ఉపాసింపఁదగినది" అని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇచ్చట శ్రీ శంకరభగవత్పాదులవారు. "ఇది వేదార్థము; ఇది ఈశ్వరవచనము; లేక ప్రమాణభూతములైన యన్నింటికిని ఇది అనుశాసనము." అని భాష్యమున నుద్ఘాటించినారు. ఇట్లే శ్రీశంకరానందులవారు కూడ దీపిక యను వ్యాఖ్యానమునందు వేదముచే విధింపఁబడుటవలన, స్నేహపూర్వకముగ ఉపదేశింపఁబడుటవలన,

వేదసార మగుటవలన, దీని నాచరింపకున్నచో దుఃఖము కలుగును కావున, ఈధర్మానుశాసనమును జీవించియున్నంతవఱకు లేదా బ్రహ్మ జ్ఞానము కలుగువఱకును నిత్యము అనుష్ఠింప వలసినదే" అని చెప్పిరి.

ఇంక సకలవేదసారమైన' యీధర్మానుశాసనమునందలి విశేష ములను తెలిసికొని అవి నారదమహర్షి చెప్పిన శ్రీరాముని చరిత్రయందు ఎట్లు సమన్వయించుచున్నవో గ్రహింపవలసియున్నది. శిష్యునకు వేదమును సమగ్రముగ బోధించి అతనిని గురుకులమునుండి పంపు నప్పుడు, అతఁడు జీవితములో అవలంబింపవలసిన ముఖ్యధర్మములను, సకలవేదసారములైనవానిని, ఆచార్యుఁడు ఇట్లు ఉపదేశించును.

(1) సత్యం వద - సత్యమును చెప్పుము-ఇది మానవులు అవ లంబింపవలసిన నియమములలో శ్రేష్ఠ మైనది. కావుననే దీనికి అగ్ర స్థాన మీయఁబడినది.

(2) ధర్మం చర - ధర్మమును ఆచరింపుము. బ్రాహ్మణక్షత్రి యాదివర్ణములకు బ్రహ్మచర్యము మొదలగునాశ్రమములకు ఏధర్మము లను వేదము విధించుచున్నదో వానిని ఆచరింపవలయును.

(3) స్వాధ్యాయా న్మా ప్రమదః - స్వాధ్యాయమునందు పొర పడకుము - నియమపూర్వకముగ నేర్చుకొన్నవేదమును నిత్యము పారా యణము చేయుచు చక్కఁగా నిలుపుకొనవలెను. ఆవిషయమున పొర పాటుపడరాదు. వేదాధికారము లేనివారు రామాయణభారతాది గ్రంథము లను నియమముతో పఠించుచుండుటయు స్వాధ్యాయముతో సమానమే యగును.

(4) ఆచార్యాయ ప్రియం ధన మాహృత్య ప్రజాతన్తుం మా వ్యవచ్ఛేత్సీః - ఆచార్యునకు ఇష్టమైనధనమును తెచ్చియిచ్చినపిమ్మట వంశవిచ్ఛేదము కాకుండ గృహస్థాశ్రమము నవలంబింపుము.

(5) సత్యాన్న ప్రమదితవ్యమ్ – సత్యమును చెప్పువిషయ మున పొఅపాటుపడకుము-గురుకులమందున్న బ్రహ్మచారికి లోకవ్యవ హారముతో అంతగా సంబంధ ముండదు. కాని గృహస్థుఁ డయిన తరు వాత వ్యవహారము తప్పదు. అప్పుడు సత్యమును జాగరూకతతో కాపా డుకొనవలసియుండును.

(6) ధర్మాన్న ప్రమదితవ్యమ్ - ధర్మమువిషయమున పొర పాటుపడకుము-సుఖమునందలిలోభముతో ధర్మమును అతిక్రమింప రాదు. ధర్మము తెలియక సందేహము కలిగినప్పుడు పెద్దల నడిగి తెలిసికొని ఆచరింపవలయును.

(7) కుశలాన్న ప్రమదితవ్యమ్ – ఆత్మరక్షణవిషయమున, ఆరోగ్యమునందును ఏమఅపాటు పనికిరాదు.

(8) భూత్యై న ప్రమదితవ్యమ్ - పొందఁదగినసంపదలను అభ్యుదయములను మిథ్యావిరక్తితోఁ గాని సోమరితనముచేఁ గాని ఉపేక్షింపరాదు.

(9)స్వాధ్యాయప్రవచనాభ్యాం న ప్రమదితవ్యమ్-అభ్యసించిన వేదమును ప్రతిదినము అవృత్తిచేసికొనుచుండుట స్వాధ్యాయము.దానివి శిష్యులకు చెప్పుట ప్రవచనము. ఈరెండింటియందును పొరపడరాదు. ఆత్మరక్షణము ఆరోగ్యము ధనసంపాదనము మొదలగు విషయములం దలి యాసక్తివలన ప్రమాదము సంభవించు నేమోయని స్వాధ్యాయ మునుగూర్చి శ్రుతి మరల హెచ్చరించుచున్నది.

(10) దేవపితృకార్యాభ్యాం న ప్రమదితవ్యమ్-యజ్ఞయాగాదులు దేవకార్యములు. శ్రాద్ధాదులు పితృకార్యములు. లోకవ్యవహారమునందు ఎంతగా నిమగ్నుఁడై యున్నను ఎవ్వడును ఈ వైదికకార్యములను ఉపేక్షింపరాదు.

వీనియందు "న ప్రమదితవ్యమ్" అని పలుమాఱులు విధింపఁ బడియున్నది. వేదముచే విహితమైనదానిని అనుష్ఠింపకుండుటయే ప్రమాదము. ఏపరిస్థితులయందును విహితములైనకర్మలను మానరా దనియే ఈహెచ్చరికకు తాత్పర్యము.

ఇంక ఉపాసనము విధింపబడుచున్నది.

(11) మాతృదేవో భవ - ఎవనికి తల్లియే దేవతయో అతఁడు మాతృదేవుఁడు. నీవు అట్టివాఁడ వగుము. రుద్రవిష్ణువినాయకాదిదేవతల నెట్లు లోకులు పూజింతురో అట్లు నీవు తల్లిని పూజింపుము.

(12) పితృదేవో భవ - ఎవనికి తండ్రియే దేవుఁడో వాఁడు పితృదేవుఁడు. నీవు అట్టివాఁడ వగుము.

(13) ఆచార్యదేవో భవ - ఆచార్యుని దేవునిగా భజింపుము.

(14) అతిథిదేవో భవ - దేవుని పూజించునట్లే అతిథిని అర్చింపుము.

(15) యా న్యనవద్యాని కర్మాణి తాని సేవితవ్యాని; నో ఇతరాణి-తల్లిని తండ్రిని ఆచార్యుని అతిథిని దేవునివలె పూజింపవలయు ననఁగా వారు గుణహీనులైనను పూజార్హు లనియే గ్రహింపవలయును. మఱి వీరియందు శాస్త్రవిరుద్ధమైన ఆచరణము కన్పించుచున్నచో ఏమి చేయవలె? పూజార్హులు కదా యని వీరి యాచరణమును అనుసరింపవచ్చునా అను సందేహమునకు సమాధానముగా ఈ వాక్యము చెప్పఁబడుచున్నది. వీరియందున్న పరిశుద్ధములైనకర్మలనే అనుసరింపవలయును, దుష్టములైనవానిని అవలంబింపరాదు,

(16) యా న్యస్మాకగ్ం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యాని; నో ఇతరాణి - మాయందలి మంచినడవడికలనే నీవు సేవింపవలయును, ఇతరములను అనఁగా శాస్త్రవిరుద్ధములైనకర్మలను సేవింపరాదు.

(17) యే కే చాస్మచ్ఛ్రేయాగ్ంసో బ్రాహ్మణాః తేషాం త్వయాఽఽసనేన ప్రశ్వసితవ్యమ్ - పెద్దలైన బ్రాహ్మణులు వచ్చినప్పుడు ఆసన మొసంగి వారికి బడలిక పోవునట్లు ఉపచారములు గావింపవలయును. ఇందు "ఆసనే న ప్రశ్వసితవ్యమ్" అని కొందఱు విభజించి, పెద్దలు కూర్చుండి ఏదేని విషయమును చెప్పుచున్నప్పుడు నిట్టూర్పు లేకుండ శ్రద్ధతో వినుచుండవలయును, అని కూడ అర్థము చెప్పుదురు;

(18) శ్రద్ధయా దేయమ్ - యోగ్యులైనవారి కేదేని ఇచ్చునప్పుడు శ్రద్ధతో ఈయవలయును.

(19) అశ్రద్ధయా అదేయమ్- అశ్రద్ధతో ఎదియు ఈయరాదు. అశ్రద్ధతో ఇచ్చినచో వస్తువు నష్టమగుటయే కాని దానమునకు ఫలముండదు. శ్రద్ధలేకుండ ఇచ్చుటకన్న ఈయకుండుటయే మేలు.

(20) శ్రియా దేయమ్ -తనకున్నసంపదకు తగినట్లుగా దానము చేయవలయును. శక్తివంచన చేయరాదు.

(21) హ్రియా దేయమ్ - ఎంతో ఈయవలసియుండఁగా ఇంతకన్న ఈయలేకపోవుచున్నాను గదా అని సిగ్గుతో, అనఁగా నమ్రతతో ఈయవలయును.

(22) భియా దేయమ్ - పూజ్యులైనవారికి ఇచ్చునప్పుడు ఏమైనలోపము కలుగునేమో అనుభయముతో ఈయవలయును.

(23) సంవిదా దేయమ్ - సమానులకు ఇచ్చునప్పుడు మైత్రితో ఈయవలయును.

దానము ఉపాసనలో ముఖ్యమైనయంశము. దేవతలను ఉపాసించునప్పుడు, అనఁగా పూజించునప్పుడు, శక్తికొలఁదిగా ఎట్లు పదార్థములను నివేదింతుమో, అట్లే తల్లి తండ్రి మొదలగువారిని ఉపా

సించునప్పుడు కూడ వారి కిష్టములైన పదార్థములను యథాశక్తిగా సంపాదించి శ్రద్ధతో నొసఁగవలయును.

ఇంక యజ్ఞయాగాదికర్మలవిషయమునఁ గాని, ఇతరులతో వ్యవహరించునప్పుడు ఎట్లు వర్తింపవలయును అను ధర్మసందేహము కలిగినప్పుడు గాని, ఏమిచేయవలయును అను ప్రశ్నకు సమాధానముగా క్రిందివాక్యము చెప్పఁబడుచున్నది.

(24) అథ యది తే కర్మవిచికిత్సా వా వృత్తవిచికిత్సా వా స్యాత్, యే తత్ర బ్రాహ్మణా స్సంమర్శినః, యుక్తా ఆయుక్తాః అలూక్షా ధర్మకామా స్స్యుః, యథా తే తత్ర వర్తేరన్ తథా తత్ర వర్తేథాః - ఇంక నీకు శ్రౌతస్మార్తకర్మలయందుఁ గాని, ఆచార విషయమునఁ గాని సందేహము కలిగినచో స్వతంత్రులు క్రూరత్వము లేనివారు, ధర్మమును కోరువారు, ధర్మాధర్మములను విమర్శింపగల సమర్థులును అగు బ్రాహ్మణులు ఆకర్మలయందుఁగాని, ఆయాచారమునఁ గాని పూనికతో ఎట్లు వర్తించుచున్నారో నీవును అట్లే వర్తింపుము.

(25) అథా భ్యాఖ్యాతేషు, యే తత్ర బ్రాహ్మణా స్సంమర్శినః యుక్తాః ఆయుక్తాః అలూక్షా ధర్మకామా స్స్యుః, యథా తే తేషు వర్తేరన్ తథా తేషు వర్తేథాః – లోకముచేత నిందింపఁబడుచున్నవారివిషయమున స్వతంత్రులు క్రూరస్వభావములేనివారు, ధర్మమును కోరువారును అగుబ్రాహ్మణులు ఎట్లు వర్తింతురో అట్లే నీవును వర్తింపుము.

ఇది ధర్మానుశాసనము. ఇదియే సకలవేదసారము. ఇచ్చట నొకసందేహము కలుగవచ్చును. వేదములకు పరమతాత్పర్యము తత్త్వజ్ఞాన మనుట సుప్రసిద్ధము. మఱి పై యనుశాసనమున దాని ప్రశంసయే లేదు. ఇది యెట్లు వేదసార మగును? ఇది తైత్తిరీయోపనిషత్తులో

నొకభాగము. ఆ ఉపనిషత్తులో ముఖ్యమైనవిషయము తత్త్వజ్ఞానమే. అట్టి ముఖ్యవిషయము ఈయనుశాసనమునందు ఏల ప్రశంసింపఁబడ లేదు? దీనిని చక్కఁగా ఆలోచించినచో వేదముయొక్క అభిప్రాయ మును మనము ఇట్లు గ్రహింపవచ్చును. తీర్థమునకో క్షేత్రమునకో, యజ్ఞ శాలకో శిష్యులను గొనిపోవునుపాధ్యాయుఁడు, వారి నందఱను దారి తప్పకుండ తనవెంట నడిపించుకొనిపోవునే కాని అచ్చట జరుగుచున్న యుత్సవమునుగూర్చి వర్ణింపఁబూనుకొనఁడు. ఆమార్గమున నడచి అచ్చటికి వారు చేరినతరువాత వారే స్వయముగా ఆయుత్సవమును చూచి అందు పాల్గొని ఆనందింపఁగలరు. దానినిగూర్చి ఆయన ముందుగా ఏమియు చెప్పనక్కఱ లేదు. ఎవఁడైన నొకవిద్యార్థి ఆవిషయమై అడిగినను, "పోవుచున్నాము గదా! తొందఱ ఏమి? దిక్కులు చూడ కుండ నావెంటరమ్ము. నీవే చూడఁగలవు" అని ఆయన సమాధానము చెప్పనే గాని ఆయుత్సవమునుగూర్చి చర్చించుచు కాలక్షేపముచేయుటకు నిచ్చగింపఁడు. అట్లే వేదము కూడ మానవజీవితమునకు పరమగమ్య మైన యాత్మజ్ఞానమును పొందుటకు మార్గమైన ధర్మానుష్ఠానమును నిర్దే శించుచున్నది; ఆమార్గమున మజిలీలవంటివే ఉపాసనలు. వేదవిహితము లైనకర్మల నాచరించుచు, పెద్దలను దేవతలను ఉపాసించుచున్నచో ఎవ్వనికైనను ఒకప్పటికి తప్పక తత్త్వమును గూర్చి తెలిసికోవలయు ననుకోరిక కలుగును, అప్పు డాతఁడు సహజముగ మరల ఆచార్యుని యొద్దకే వచ్చి ప్రశ్నించి తత్త్వమును తెలిసికొని జీవన్ముక్తుఁ డగును. నిర్మలాంతఃకరణము తీవ్రమైనజిజ్ఞాస ఆత్మజ్ఞానమునకు ఆవశ్యకములు, అవి కర్మానుష్ఠానముతోఁగూడినయుపాసనమువలననే సిద్ధించును. భూమి లోపలనున్న నీరు కావలసియున్నప్పుడు బావిని త్రవ్వుచుమట్టిని తీసి వేయుటకే ప్రయత్నింపవలయును. మట్టిని తీసివేసినంతనే లోపలనున్న జలము ప్రత్యక్షమగును. జలము లోపల ఎప్పుడును సిద్ధముగనే యున్నది. దానికై ప్రత్యేకప్రయత్నము అక్కఱలేదు. అట్లే ఆత్మయును నిత్య

సిద్ధమే. దానిని పొందుటకై ప్రయత్నమే అక్కఱలేదు. దానిని ఆవరించియున్న వాసనలు అజ్ఞానము తొలఁగినచో అది వెంటనే సాక్షాత్కరించును. కావుననే వేదము వాసనలు క్షీణించి తత్త్వజిజ్ఞాస కలుగుటకు మార్గముగా ధర్మానుశాసనమును విధించుచున్నది. కావున ఈధర్మానుశాసనమే సకలవేదసార మనుట నిశ్చితము.

ఈ ధర్మానుశాసన మంతయు ఇంచుమించుగా నారదమహర్షి చెప్పిన శ్రీరామునిచరిత్రయందు సమన్వయించుచున్నది. తండ్రియిచ్చిన మాటను నెరవేర్చుటకై, కైకేయికి ప్రీతిని కలిగించుటకై తాను గావించిన ప్రతిజ్ఞ ననుసరించి శ్రీరాముఁడు అడవికి వెళ్లెను. కావున శ్రీరామునివర్తనమున సత్యపాలనము, ధర్మమును ఆచరించుట, తల్లిదండ్రులను దేవతలనుగ ఉపాసించుట అనులక్షణములు సమన్వయించుచున్నవి.

మారీచసుబాహువులను సంహరించి యజ్ఞమును రక్షించుటవలన ఆచార్యుఁడైన విశ్వామిత్రునకు ప్రియమైనగురుదక్షిణను శ్రీరాముఁడిచ్చెననుట స్పష్టము. యజ్ఞరక్షణము, సీతావివాహము పెద్దలయాదేశము ననుసరించి జరిగినవే కాని రాముఁడు స్వతంత్రుఁడై ఆచరించినవి కావు. అందువలన నారదమహర్షి ఆకథను ప్రత్యేకముగా చెప్పక వాల్మీకి యొక్క ఊహకే వదలెను. కోట్లకొలఁదిగా గోవులను అపరిమితమైన ధనమును విధిపూర్వకముగా విద్వాంసుల కొసంగుచు రాజవంశములను శతగుణముగా శ్రీరాముఁడు స్థాపింపఁగలఁడు, అని చెప్పుటవలన "శ్రద్ధతో నీయవలయును" అను మొదలగు దానవిధులును, వంశము నభివృద్ధి నొందించుట అను లక్షణమును సమన్వయించుచున్నవి.

శ్లో॥ గవాం కోట్యయుతం దత్వా విద్వద్భ్యో విధిపూర్వకమ్,
అసంఖ్యేయం ధనం దత్వా బ్రాహ్మణేభ్యో మహాయశాః॥

శ్లో॥ రాజవంశాన్ శతగుణాన్ స్థాపయిష్యతి రాఘవః।
బాల–సర్గ-1. శ్లో. 95. 96

భరతుఁడెంత ప్రార్థించినను తండ్రివచనమును స్మరించి శ్రీరాముఁడు రాజ్యము నంగీకరింపలేదు. కావున సత్యమునెడల, ధర్మమునందును పొరపాటుపడకుండుట అనులక్షణములు సమన్వయించుచున్నవి.

అగస్త్యునివచనమువలన ఇంద్రునినుండి సంక్రమించినధనుస్సును పరిగ్రహించెను అనుటవలన క్షత్త్రియులకు పరిగ్రహము అనుచితమైనను ధర్మజ్ఞుఁడైనమహర్షివచనము ననుసరించి శ్రీరాముఁడు ఆవింటిని గైకొనె నని స్పష్టమగుచున్నది. దీనివలన "నడవడికయందు సంశయము కలిగినచో స్వతంత్రులు ధర్మజ్ఞులు నైన బ్రాహ్మణుల ననుసరింప వలయును." అనులక్షణము సమన్వయము నొందుచున్నది.

శ్లో॥ అగస్త్యవచనాచ్చైవ జగ్రాహైంద్రం శరాసనమ్।
బాల సర్గ-1. శ్లో-42

దండకారణ్యవాసులు, అగ్నిసమానులునైన ఋషుల సమక్షమున రాక్షసులను రణమునందు వధింతు నని రాముఁడు ప్రతిజ్ఞ చేయుటవలన, దుష్టులైనవారివిషయమున శిష్టులయభిప్రాయ మెట్లుండునో అట్లు వర్తింపవలయు ననులక్షణము సమన్వితమగుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రతిజ్ఞాత శ్చ రామేణ వధ స్సంయతి రక్షసామ్।
ఋషీణా మగ్నికల్పానాం దండకారణ్యవాసినామ్॥
బాల-1 సర్గ–శ్లో. 45

సీతారక్షణమునకై శూర్పణఖను శిక్షించి, ఖరాదులను సంహరించుటవలన రాముఁడు కుశలమువిషయమున జాగరూకుఁడై యుండెననుట స్పష్టము. సుగ్రీవుని మిత్రునిగా చేసికొని వాలిని సంహరించి కిష్కింధారాజ్యమును సుగ్రీవునకొసంగుటవలన రాముఁడు భూతివిషయ

మున అనఁగా అభ్యుదయమునందు ఏమఱుపాటు లేకుండె ననుట స్పష్టము; రావణసంహారము కుశలమునకు సంబంధించినదే. అగ్నిదేవుని మాటవలన సీతను విగతకల్మషనుగా తెలిసికొని రాముఁడు పరిగ్రహించుటవలన, "ధర్మమునందుఁ గాని వర్తనమునందుఁ గాని సందేహము కలిగినచో స్వతంత్రులు ధర్మజ్ఞులును అయినవారి వచనమును ప్రమాణముగా గ్రహింపవలయు" ననునంశము సమన్విత మగుచున్నది.

శ్లో॥ తతోఽగ్నివచనా త్సీతాం జ్ఞాత్వా విగతకల్మషామ్॥

బాల-సర్గ-1 శ్లో. 83

ఇట్లే రాముఁడు రాజ్యము నుపాసించి బ్రహ్మలోకము నొందుచున్నాఁడు, అనుటచేత క్షత్రియులకు తల్లిదండ్రులతో పాటు రాజ్యపాలనము కూడ దేవతవలె ఉపాసింపఁదగిన దనియు, ఆయుపాసనము బ్రహ్మలోకమునకు చేర్చు ననియు వ్యక్తమగుచున్నది.

ఈవిధముగా ధర్మానుశాసనమునందు పేర్కొనఁబడిన ముఖ్యములైన విధులన్నియు ఇంచుమించుగా నారదమహర్షి చెప్పిన శ్రీరాముని చరిత్రమునందు ప్రత్యక్షముగనో పరోక్షముగనో సమన్వయించుచున్నవని చెప్పవచ్చును. ఇట్లు వేదసారము ఇందు నిక్షేపింపఁబడుటచే ఈ బాలరామాయణము వేదసమ్మిత మయ్యెను.

ఈచర్చవలన ఈసంక్షేపరామాయణమున వేదములలోని కర్మకాండ ఉపాసనకాండ విషయములును సారసంగ్రహరూపమున ప్రతిపాదింపఁబడినను జ్ఞానకాండవిషయము కొలఁదిగ నైనను ప్రతిపాదింపబఁడలేదని స్పష్టమగుచున్నది. నిజమే. ఇందు తత్త్వము ఎచ్చటను ఉపదేశింపఁబడలేదు. ఈసంక్షేపమునందే కాదు, తరువాత రామాయణమునందును భగవద్గీతవంటి ఘట్టములు కన్పింపవు. అంతమాత్రమున ఇందు తత్త్వోపదేశము అసలే లేదని తలంపరాదు. ధర్మతత్త్వములను ఉపదేశించునప్పుడు

వేదములు ప్రభువువలె శాసింపఁగా, పురాణేతిహాసములు మిత్రునివలె ఉదాహరణములతో బోధింపఁగా, కావ్యములు ప్రియురాలివలె సరసముగా వ్యక్తముచేయుచున్నవి. రామాయణమునందు ఈపద్ధతియే అవలంబింపఁ బడినది.

విషయమును బోధించుటయందు వాచ్యముకన్న, అనఁగా సూటిగా చెప్పుటకన్న, వ్యంగ్యమార్గమున స్ఫురింఁవజేయుటయే మనోహరమై పటిష్ఠముగ నుండును. ఒక్క ఉదాహరణమును గమనింపుఁడు. నలుఁడు అడవియందు దమయంతిని వదలిపెట్టిపోయినతరువాత, ఆమె నిద్రలేచి నలుని గానక, "తనయేకాకిత్వంబునకు నబలాభావంబునకుఁ బ్రతిపదన్యాసజాయమానకంటకమృగపన్నగభయంబునకు వగవక నిజనాథునసహాయత్వంబునకు దుస్సహక్షుత్పిపాసావరవశత్వంబునకు వగచుచు" నుండె నని నన్నయభట్టారకుఁడు వర్ణించెను. (అరణ్యపర్వ-ఆశ్వా.2-వచ.83) ఆస్థితిలో దమయంతి నేను "అబలను; ఒంటరిదానను అడుగుతీసి అడుగుపెట్టినచో మృగములు, ముండ్లు, పాములు తటస్థించును. దేనివలన నేమి యాపదకలుగునో" అని దుఃఖము నొంద లేదఁట. అడవిలో తన్ను వంచించి ఒంటరిగా వదలివెళ్ళినభర్తపై ఆమెకు కోపము రాలేదు. అంతేకాదు. "ఆయనవెంట ఇప్పటివఱకును నేనుంటిని. ఇంక ఆయనకు తోడై ఎవ్వ రుందురు? ఆయనకు ఆఁకలిదప్పికలు కలిగినప్పుడు ఎవ్వరు విచారింతురు?" అనియే ఆమె దుఃఖింపఁ జొచ్చినదట. దీనివలన ఆమె భర్తను దేవునివలె ఎంత గాఢముగ ఉపాసించుచున్నదో మనకు మనస్సుల కెక్కునట్లుగా, "దమయంతి పతివ్రత; మహాపతివ్రత" అని వాచ్యముగా ఎన్నిమాఱులు చెప్పినను ఆపాతివ్రత్య మెట్టిదో మనకు బోధపడదు.

తత్త్వోపదేశమందును ఈవ్యంగ్యవిధానమే ఉత్తమపద్ధతి. ఉపనిషత్తులందును ప్రధానముగా ఇదియే అవలంబింపఁబడినది. నారదమహ

ర్షికి సనత్కుమారుఁడు తత్త్వము నిట్లే యుపదేశించెను. ఛాందోగ్యోప నిషత్తునందు ఈవృత్తాంతము కలదు. నారదుఁడు సనత్కుమారునియొద్దకు పోయి, "భగవానుఁడా బ్రహ్మమును బోధింపు" మని ప్రార్థించెను. "నీ వింతవఱకును తెలిసికొన్న దేమో చెప్పుము. పై విషయమును చెప్పెదను" అని సనత్కుమారుఁడు పలికెను. నారదుఁడు, "నాలుగు వేదములు, ఇతిహాసపురాణములు, వ్యాకరణము, శ్రాద్ధకల్పము, గణితము, ఉత్పాతవిజ్ఞానము, నిధిశాస్త్రము, తర్కము, నీతిశాస్త్రము, నిరుక్తము, శిక్ష, ఛందఃకల్పశాస్త్రములు, ధనుర్వేదము, జ్యోతిష్యము, సర్పవిద్య,గంధయుక్తి, నృత్యగీతవాద్యశిల్పాదివిజ్ఞానమును అధ్యయన మొనర్చితిని" అని చెప్పెను. "ఇది యంతయు నామమే. దీనినే బ్రహ్మముగా ఉపాసింపుము" అని సనత్కుమారుఁడు పలికెను. నారదుఁడు, "నామముకన్న మించినది కలదా? అని యడుగఁగా ఆయన, నామమును మించినది వాక్కు, దానిని బ్రహ్మమునుగా ఉపాసింపుము'? అనెను. ఇట్లు ఒకదానికంటె నొకటి మించినదిగా నారదుఁ డడుగుచుండగా ఆయన చెప్పుచునేయుండెను. ఇట్లు నారదుఁడు పెక్కుపర్యాయము లడిగిన తరువాత, తుదకు సనత్కుమారుఁడు, 'దేనియం దున్నవాఁడు అన్యమును చూడఁడో, అన్యమును వినఁడో, అన్యమును దెలిసికొనఁడో, అదియే భూమము; అదియే అమృతము; అదియే సర్వమున కాధారము. ఇది యంతయు ఆత్మయే యని యెఱింగినవాఁడు ఆత్మానందుఁ డగును" అని యుపదేశించెను. ఈవృత్తాంతమువలన ఎవ్వఁడును ఎవ్వనికైనను బ్రహ్మతత్త్వమునుగూర్చి "ఇదిగో యిది" అని చూపుటకు వీలులేదనుట స్పష్టము. అది వాక్కులకు మనస్సునకు అందునది కాదు. ఏయాచార్యుఁడైనను శిష్యునకు వానిమనఃపరిణతినిబట్టి సూచింపవలసినదే. శిష్యుఁడు కూడ గురువు సూచించినమార్గమున దృఢదీక్షతో ఉపాసనము చేయుచున్నచో అదియే తపస్సు అగును. ఆ తపోబలమున చిత్తమునందు మాలిన్యము తొలఁగినంతనే ఆత్మతత్త్వము భాసించును. తత్త్వబోధక

వాక్యములు ఉపాసనలును అజ్ఞానమును తొలగించునవియే గాని ఆత్మ జ్ఞానమును తెచ్చిపెట్టవు; బావిలో జలము కన్పించుటకై మట్టిని త్రవ్వి తీసివేయునట్లు, ఆత్మను ఆవరించియున్న యజ్ఞానమును తొలగించుట ముఖ్యము గాని, ఆత్మ యిట్టిది అట్టిది అని చెప్పుట ముఖ్యము కాదు. సకలమానవులను ఆగమ్యమునకు చేర్చునట్టి రాజమార్గమే ధర్మానుశాసనము. కావుననే యిది సకలవేదసార మని తైత్తిరీయోపనిషత్తునందు స్పష్టము కావింపఁబడినది. ఆత్మజ్ఞానమును పొందుటకు ధర్మాచరణము. అందును ఆచారమును పాటించుట, ఎంతముఖ్యమో పైకథకు ముగింపునందున్న వాక్యములవలన గ్రహింపవచ్చును. "ఆహారశుద్ధి వలన సత్త్వశుద్ధి కలుగును. సత్త్వశుద్ధివలన నిశ్చలమైనస్మృతి. అనఁగా జ్ఞానము కలుగును. స్మృతి కలిగినంతనే సర్వగ్రంథులును విడిపోవును. ఇట్లు మృదితకషాయుఁడైన నారదునకు, అనఁగా జ్ఞానము వైరాగ్యము అభ్యాసము అనువానిచేత రాగద్వేషాదిదోషరహితుఁడైన వానికి, భగవంతుఁడగు సనత్కుమారుఁడు తమస్సునకు పరమందున్న తత్త్వమును చూపుచున్నాఁడు. ఆయననే స్కందుఁ డనుచున్నారు. ఆయననే స్కందుఁ డనుచున్నారు.

ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః। సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః। స్మృతిలంభే సర్వగ్రంథీనాం విమోక్షః। తస్మై మృదితకషాయాయ తమసస్పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమారః। తగ్ం స్కంద ఇత్యాచక్షతే। తగ్ం స్కంద ఇత్యాచక్షతే. - ఛాందోగ్య-అధ్యా. 7 ఖండ-26

ఈదృష్టితో చూచినచో ఈసంక్షేపరామాయణమునందు నారద మహర్షి కూడ తత్త్వజ్ఞానము నొందుటకు మార్గమును ఏర్పఱచియున్నాఁడని గ్రహింపవచ్చును. దీనిని శ్రద్ధాభక్తులతో పఠించువాఁడు మొదట శ్రీరామునిచరిత్రమునే గ్రహించినను, దానినిగూర్చి భావించునప్పుడు క్రమముగా ఆయన తనజీవితమునందు పరమలక్ష్యముగా తల్లిదండ్రులను సత్యధర్మములను దేవతలనువలె ఉపాసించెను గదా

అని గ్రహించును; మఱికొంతకాలమునకు ఆయనచరిత్రయందు అడు గడుగునను వ్యక్తమగుచున్న తత్త్వజ్ఞునిలక్షణములను గూడ గుర్తించి ఆలక్షణములను భావించుచు సద్గురువు నాశ్రయించి ఆత్మజ్ఞానము నొందఁ గలఁడు.

నిశితముగ పరిశీలించినచో ఈసంక్షేపమునందే శ్రీరాముని చరి త్రమున తత్త్వజ్ఞునిలక్షణములను గుర్తింపవచ్చును. శ్రీకృష్ణభగవా నుఁడు తత్త్వజ్ఞునిలక్షణమును ఇట్లు చెప్పినాఁడు. "ఎవనికార్యము లన్నియు కామసంకల్పవర్జితములో ఎవనికర్మ లన్నియు జ్ఞానాగ్నిచేత దగ్ధము లగుచున్నవో అట్టివానిని పండితుఁ డని బుధులు చెప్పుదురు."

శ్లో॥ యస్య సర్వే సమారంభాః కామసంకల్పవర్జితాః।
జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం త మాహుః పండితం బుధాః॥
భగవద్గీత-అధ్యా-4. శ్లో-19.

తత్త్వజ్ఞుఁడు చేయుపనులకు కామములు గాని వానికి మూలము లైన సంకల్పములు గాని ప్రేరకములై యుండవు. ఉపన్యసించువాఁడు చేతులు త్రిప్పుట తలను కదల్చుట మొదలగుపనులు ఉద్దేశ్యము లేకయే యెట్లు చేయుచుండునో అట్లే తత్త్వజ్ఞుఁడును సంకల్పము లేకయే ప్రారబ్ధ వశమున పనిచేయుచుండును. అతఁడు ప్రవృత్తి కలవాఁడైనచో లోక సంగ్రహామునకొఱకు. నివృత్తియం దున్నచో జీవనమాత్రమునకు పనిచేయుచుండును. ప్రయోజనదృష్టి లేకపోవుటచే అతఁడు తనచేష్ట లను కర్మలనుగా భావింపఁడు. తనవలన ఏకర్మలు జరుగుచున్నను వానిని అతఁడు అకర్మలనుగానే భావించును. ఈ యకర్మదర్శనమే జ్ఞానము. ఈజ్ఞానము అనునగ్నిచేత శుభములు అశుభములు నైన కర్మ లన్నియు దగ్ధములగును. అనఁగా అవి పుణ్యఫలములను పాపఫలము

లను కలిగింపవు. పుణ్యపాపములు లేకున్నచో జన్మము కలుగదు. అదియే ముక్తి. కావున అట్టిజీవన్ముక్తుని పండితుఁ డని బ్రహ్మవేత్తలు చెప్పుదురు.

శ్రీరాముఁడు తత్త్వజ్ఞుఁ డని నారదమహర్షి ముందు సామాన్య ముగ చెప్పి ఆలక్షణములను పెక్కింటిని ప్రధానముగ వ్యంగ్యమార్గ ముననే స్ఫురింపఁజేసెను. వాచ్యముగ చెప్పుటకన్న వ్యంగ్యమార్గమున స్ఫురింపఁజేయుటయే బలవత్తర మని వెనుకనే గ్రహించియుంటిమి. మఱియును నారదుఁడు కూడ తత్త్వమును సనత్కుమారునివలన ఈ మార్గమువలననే కదా గ్రహించినది. రామునిగుణములను పెక్కింటిని చెప్పుచు వానిలో "వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞుఁడు సర్వశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞుఁడు" అను రెండువిశేషములను పేర్కొనెను.

పెక్కుగుణములతో కలిసిపోవుటచే వీనివిశిష్టత సాధారణముగ మనస్సునకు రాదు. కొంచెము ఆలోచించినచో ఇవి అసాధారణగుణము లని గ్రహింపఁగలము. వేదములయొక్క వేదాంగములయొక్క తత్త్వము నెఱింగిన వాఁడట రాముఁడు. వేదాధ్యయనము అందఱును చేయుదురు. కాని అందఱకును వేదార్థము తెలియదు. కొన్ని వాక్యములకు కొన్ని భాగములకు అర్థము తెలిసికొన్నవారును వేదములయొక్క తత్త్వమును అనఁగా పరమార్థమును గ్రహింపఁగలిగియుండరు. అట్టివారు కొందఱే యుందురు. శ్రీరాముఁ డట్టివాఁడు. వేదములకు వేదాంగములకు పరమా ర్థము బ్రహ్మజ్ఞానమే. కావున రాముఁడు వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞుఁ డన్న ప్పుడు బ్రహ్మజ్ఞానము కలవాఁ డనియే మనము గ్రహింపవలసియున్నది. రెండవవిశేషణముచేతఁ గూడ నారదుఁడు ఈవిషయమును దృఢ మొన ర్చుచున్నాఁడు. రాముఁడు సకలశాస్త్రములయొక్క అర్థమును అనఁగా ప్రయోజనమును, తత్త్వమును అనఁగా సారాంశమును తెలిసికొన్న వాఁడు, సకలశాస్త్రములలో వేదాంతశాస్త్రము ముఖ్యమైనది. కావున

రాముఁడు ఉపనిషత్తులలోని యర్థతత్త్వములను చక్కఁగా గ్రహించిన వాఁ డనియే మనము నిశ్చయింప వలసియున్నది.

ఇంక ఈదృష్టిలో నారదుఁడు చెప్పినరామునిచరిత్రమును గమనింపుఁడు. రాముఁడు యౌవనము నొందినప్పటినుండియు ప్రజలకు హితములైన కార్యములనే చేయుచుండెను. వారును అతఁడు రాజు కావలయు నని కోరుచుండిరి. దశరథుఁడు అది గమనించి సంతోషించి రామునకు యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకము చేయఁగోరెను.

శ్లో॥ ప్రకృతీనాం హితై ర్యుక్తం ప్రకృతిప్రియకామ్యయా।
యౌవరాజ్యేన సంయోక్తుం ఐచ్ఛత్ ప్రీత్యా మహీపతిః
బాల-సర్గ-1. శ్లో. 21

యౌవరాజ్యమును రాముఁడు కోరలేదు. దశరథుఁడే అందులకు ప్రయత్నించెను. తండ్రిమాటను రాముఁడు కాదన లేదు. దశరథుఁడు తన కిచ్చినవరములను కైకేయి నిర్దేశింపఁగా, రాముఁడు తల్లియొక్క ప్రీతికొఱకు, తండ్రియిచ్చిన మాటకొఱకు, మఱునాఁడే వనములకు బయలుదేరెను. ఇందును రామునిసంకల్పము లేదు. వనవాసమును సంకల్పించినది కైకేయి. ఆయన రాజ్యమును కాంక్షింపలేదు; వనవాసమును ద్వేషింపలేదు. వనములకు పోయి రాక్షసులను జయించి రాజులు సహజముగ కోరునట్లు దిగ్విజయ మొనర్చి కీర్తిని సంపాదింపవలయు నను తలంపు కూడ ఆయనకు లేదు.

అడవులకు బయలుదేరినతరువాత కూడ ఆయన స్వతంత్రించి యేపనియు చేసినట్లు కన్పడదు. వనములందు ప్రవేశించినంతనే ఆయన చేసినమొదటిపని పెద్దలను దర్శించుట. వనములలో కూడ ఒకానొక ప్రదేశమున నుండవలయు నని ఆయనకు సంకల్పములేదు. తాము ఎక్కడ నుండఁదగునో నిర్దేశింపుఁడని తాను దర్శించుచుండిన మహర్షు

ఆయనజీవితములో చాలగొప్పసంఘటనమై త్రిలోకపూజ్యతను కలిగించిన రాక్షససంహారమునకు కూడ సంకల్ప మాయనది కాదు. ప్రతిజ్ఞచేసిన తరువాత కూడ ఆయన రాక్షససంహారమునకై వెంటనే బయలుదేరలేదు. అగస్త్యమహర్షిని దర్శించి ఆయనమాటచొప్పున పంచవటియందు నివసించుచుండఁగా శూర్పణఖచేత ప్రేరితులై ఖరదూషణాదిరాక్షసులు పదునాలుగువేలమంది దండెత్తిరాఁగా రాముఁడు వారి నందఱను ఆత్మరక్షణకై సంహరింపవలసివచ్చెను.

శ్లో॥ తత శ్శూర్పణఖావాక్యా దుద్యుక్తాన్ సర్వరాక్షసాన్,
ఖరం త్రిశిరసం చైవ దూషణం చైవ రాక్షసం॥
నిజఘాన రణే రామ స్తేషాం చైవ పదానుగాన్॥

బాల-సర్గ-1. శ్లో. 47, 48

గృహస్థునకు అత్మరక్షణమువలెనే, భార్యాపుత్రాదిరక్షణము కూడ శాస్త్రవిహితమైన ధర్మము. కావున రాముఁడు సీత నపహరించిన రావణుని శిక్షించి ఆమెను రక్షించుటకై పూని యందులకు సాధనముగా సుగ్రీవునిసఖ్యమును పొందెను. మిత్రదుఃఖనివారణము కూడ కర్తవ్యమే. కావున, వానిభార్యను హరించిన వాలిని సంహరించి, సుగ్రీవుని కష్టములనుండి యుద్ధరించెను.

శ్లో॥ తత స్సుగ్రీవవచనాత్ హత్వా వాలిన మాహవే,
సుగ్రీవ మేవ తద్రాజ్యే రాఘవః ప్రత్యపాదయత్,

బాల–సర్గ-1. శ్లో. 70

రావణుని సంహరించినంతనే రామునకు సీతావిషయము పెద్ద సమస్య అయ్యెను. సంవత్సరకాలము రావణునియింట చెఱలో నుండిన యామెను మరల తాను భార్యగా పరిగ్రహించుట ధర్మమగునా? ఆయనకు ఆమెశీలమువిషయమున సందేహము లేదు. ఆంజనేయుఁడును ఆమె

మునకు లొంగక, అసిధారావ్రతముగా పాటించుచున్నాఁడని గ్రహించియే మహర్షులు దేవతలు సంతుష్టులైనా రని నారదమహర్షి స్పష్ట మొనర్చుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కర్మణా తేన మహతా త్రైలోక్యం సచరాచరమ్॥
సదేవర్షిగణం తుష్టం రాఘవస్య మహాత్మనః।
బభౌ రామ స్సంప్రహృష్టః పూజిత స్సర్వదైవతైః॥
బాల-సర్గ–1, శ్లో 84

దీనినిబట్టి రాముఁడు ప్రారబ్ధవశమున సంభవించుచున్నసన్ని వేశములలో శాస్త్రవచనము, గురువచనము ప్రమాణముగా గైకొని వర్తించెనే కాని, సాధారణమానవులవలె భోగములనో, పదవులనో, కీర్తినో సంపాదింపవలె ననుపూనికతో ఏపనిని చేయలేదనుట స్పష్టము. ఆయన యందు ఏవిషయమునను కామము గాని దానికొఱకు సంకల్పము గాని కన్పింపదు. తత్త్వజ్ఞునిలక్షణ మదియే కదా! ఈలక్షణము తైత్తిరీయోపనిషత్తునందు మిగులప్రశంసింపఁబడినది. కోరికలే పెక్కుదుఃఖములకు మూలము. కోరిక పుట్టినంతనే దానిని తీర్చుకొనవలయు నను తహతహ వలన చిత్తశాంతి నశించును; కోరికలవలన దెబ్బనొందనివారు, అనఁగా కామహతులు కానివారు, చాల అఱుదుగా నుందురు. వేదవిహితములైన ధర్మములను పాటించుచు యజ్ఞయాగాదికర్మల నొనరించు శ్రోత్రియులు కూడ చాలమంది ఈలోకముననో పరలోకముననో అభ్యుదయమును కోరి నియమనిష్ఠలతో ఆయాకర్మలను నిర్వహించుచుందురు. కావున శ్రోత్రియులలో కూడ అకామహతులు అఱుదే. నిష్కాముఁడై శాస్త్రవిహితములైన కర్మలను నిర్వహించుచుండువాఁడు అకామహతుఁడైన శ్రోత్రియుఁ డగును. ఇట్టి వానికి, "చెప్పకు మిట్టి తుచ్ఛసుఖముల్ మీసాలపైఁ దేనియల్" అని ప్రవరుఁడు వరూధినితో అన్నట్లు స్వర్గలోకసుఖములు కూడ తుచ్ఛములుగనే తోఁచును. స్వారోచిషమను

సంభవకథలో అకామహతుఁడైన శ్రోత్రియుఁ డెట్లుండునో నిరూపించుటయే ప్రవరాఖ్యుని వృత్తాంతమును వర్ణించుటలో వ్యాసభగవానుని తాత్పర్యము; వరూధినివలపులోనివిశేషమును వర్ణించుటకాదు. ఇట్టియకామహతుఁడైన శ్రోత్రియునకు ఆత్మసాక్షాత్కారరూపమైన బ్రహ్మానందము లభించు నని శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

బ్రహ్మానంద మెట్టిదో తైత్తిరీయములో ఆనందవల్లియందు వర్ణింపఁబడినది. అందు మొదటిమెట్టు మానుషానందమే. యువకుఁడు, సద్వర్తనుఁడు, కార్యకుశలుఁడు, దృఢతముఁడు, బలిష్ఠుఁడును అయినవానికి సకలసంపదలతో ఈభూమి యంతయు లభించినచో వానికిఁ గలుగునానందము మానుషానందము; అనఁగా గుణసంపన్నుఁడు, యువకుఁడునైన చక్రవర్తియొక్క ఆనంద మన్నమాట. దీనికి నూఱురెట్లు మనుష్యగంధర్వానందము. దానికి నూఱురెట్లు దేవగంధర్వులయానందము. దానికి నూఱురెట్లు పితృదేవతలయానందము. దానికి నూఱురెట్లు ఆజానదేవతలయానందము. దానికినూఱురెట్లు కర్మదేవతలయానందము. స్వర్గమునందే పుట్టినవారు ఆజానదేవతలు. వారికి స్వర్గములోని భోగవిషయములు సుపరిచితములై యుండును. యజ్ఞయాగాదికర్మ లొనర్చి స్వర్గనకు పోవువారు కర్మదేవతలు. వారికి స్వర్గభోగములు క్రొత్త. ఆక్రొత్తఁదనమువలన వారికి ఆజానదేవతలకు కలిగినదానికన్న అధికమైనయానందము కలుగుట సహజము. కర్మదేవతలయానందముకన్న నూఱురెట్లు హవిర్భుజులైన దేవతలయానందము. దేవత లందఱును హవిర్భాగములకు అర్హులు గారు. ఎనిమిదిమంది వసువులు. పదునొకండుగురు రుద్రులు. పండ్రెండుమంది యాదిత్యులు, ఇంద్రుఁడు, ప్రజాపతి అనువారు ముప్పదిముగ్గురే యజ్ఞయాగాదులలో హవిర్భాగములను స్వీకరించుచుందురు. కావున వారు దేవతలలో శ్రేష్ఠులు. హవిర్భుజులయానందముకన్న నూఱురెట్లు ఇంద్రునియానందము. దానికి నూఱురెట్లు బృహస్పతియొక్క ఆనందము. దానికినూఱురెట్లు ప్రజాపతియొక్క ఆనందము. దానికినూఱు

రెట్లు హిరణ్యగర్భునియానందము. మానుషానందమునుండి హిరణ్యగర్భునియానందము వఱకును, ప్రతిచోట "ఈయానందము అకామహతుఁడైన శ్రోత్రియునకును కలదు" అని మాటిమాటికి చెప్పబఁడినది. తుదకు హిరణ్యగర్భుఁడైన బ్రహ్మయొక్క ఆనందము కూడ అకామహతుఁడైన శ్రోత్రియుని యానందమునందు లేశమాత్రమే యని చెప్పఁబడినది.

ఇది శ్రీరామునియందు ఎట్లు సమన్వయించునో పరిశీలింపవలసియున్నది. శ్రీరాముఁడు తుదివఱకును యువకుఁడుగనే యుండెను. ఆయన పదునొకండువేలయేండ్లు పరిపాలించునని నారదమహర్షి చెప్పెను దశరథుఁడు అఱువదివేలయేండ్లు జీవించి వృద్ధుఁడై చనిపోయెను. ఆ లెక్కప్రకారము యౌవనము పదునైదువేలయేండ్లవఱకును ఉండునని చెప్పవలసియున్నది. కనుక రాముఁడు తుదివఱకును యువకుఁడే. నారదమహర్షి పేర్కొన్నగుణములనుబట్టి ఆయన గుణసంపన్నుఁడు దృఢతముఁడు బలిష్ఠుఁడు అనుట స్పష్టము. ఆకాలమున రావణుఁడు బలశాలి. వానికన్నను బలవత్తరుఁడు వాలి. వీరి నిరువురిని సంహరించి భార్గవరాముని గూడ జయించుటచే రాముఁడు సకలభూమండలమున ఎదురులేనివాఁడై చక్రవర్తి యయ్యెను. కావున ఆయనకు శ్రుతి పేర్కొన్నమానుషానందము సిద్ధమే యనుట స్పష్టము. ఈసార్వభౌమత్వమునందును ఆయనకు అభిలాష లేకుండుట గమనింపదఁగియున్నది. భరతునకు ఏమాత్రమైనను రాజ్యకాంక్ష యున్నచో రాజ్య మంతయు అతనికే యొసంగవలయునని ఆయన తలంచెను. అందులకే అయోధ్యకు తిరిగివచ్చునప్పుడు ఆయన భరద్వాజాశ్రమములో ఆగి భరతుని యభిప్రాయమును కనుగొనుటకై ఆంజనేయుని నందిగ్రామమునకు పంపెను. ఇది రామునియకామహతత్వమునకు గొప్పనిదర్శనము. కావుననే నారదమహర్షి సంక్షేపకథనమున, చిన్నవిషయ మని యుపేక్షింపక దీనిని స్పష్టముగ పేర్కొనెను.

శ్లో॥ భరద్వాజాశ్రమం గత్వా రామ స్సత్యపరాక్రమః।
భరతస్యాంతికం రామో హనూమంతం వ్యసర్జయత్॥
బాల—సర్గ-1. శ్లో. 87

అగ్నిదేవుఁడు సీతను సమర్పించు సందర్భమున సకలదేవతలును శ్రీరాముని పూజించి రని నారదమహర్షి చెప్పెను. సర్వదేవతలలో శ్రేష్ఠుఁడైన హిరణ్యగర్భుఁడును కలఁడు. ఆబ్రహ్మదేవుఁడును రాముని స్తుతించి పూజించెను. అట్టిపూజాధిక్యము వలన రామునకుఁ గలిగిన సంప్రహర్షము హిరణ్యగర్భునియానందమును మించియుండె ననుట స్పష్టము. హర్షమునకు మించినది ప్రహర్షము. దానికిని మించినది సంప్రహర్షము.

ఇచ్చట నొకసందేహము కలుగవచ్చును. 'సీత హరింపఁబడిన దని విని జటాయువు హతుఁడగుటను చూచి రాముఁడు శోకసంతప్తుఁడై ఇంద్రియములు కలఁతనొందగా విలపించెను' అని నారదమహర్షియే చెప్పెను.

శ్లో॥ గృధ్రంచ నిహతం దృష్ట్వా హృతాం శ్రుత్వా చ మైథిలీమ్।
రాఘవ శ్శోకసంతప్తో విలలాపాకులేంద్రియః॥
బాల-సర్గ-1. శ్లో 53.

ఇట్లు విలపించినరాముఁడు తత్త్వజ్ఞుఁడు బ్రహ్మానందము కలవాఁడును ఎట్లగును? ఇది పరిశీలింపవలసినదే. ఒకానొకఁడు ఎంతయో శ్రమించి ప్రజాసేవ చేసి ఎన్నికలలో పోటీచేసి ప్రధానమంత్రిపదవిని పొందినచో వానికి అమితమైన సంతోషము కలుగును. కాని వానికి కూడ మిత్రవియోగమో బంధువియోగమో సంభవించినప్పుడు దుఃఖము కలుగును గదా! అతఁ డాదుఃఖమును పొందుచున్నంతమాత్రమున వానికి సిద్ధమైయున్న పదవికిఁ గాని దానివలన కలుగు అధికారమునకు ఆనందము

నకుఁ గాని హాని కలుగదు. తాత్కాలికమైన యాదుఃఖము గడచిపోయి నంతనే మఱునాఁడే యతఁడు తనపదవిని అధికారమును ఆనందమును పొందుచునే యున్నాఁడు. అవి వాని కెప్పుడును సిద్ధములే. అట్లే తత్త్వజ్ఞుఁడు ప్రారబ్ధవశమున తాత్కాలికముగా నెప్పుడైన దుఃఖమునకు లోనైనను, అది తొలఁగినంతనే అతఁడు మరల తనకు సహజమైనయానందస్థితియందే యుండును. అట్లే రాముడును తాత్కాలికముగా సీతకొఱకు జటాయువుకొఱకును ఎంతగా విలపించినను, బ్రహ్మదేవునిచే పూజనందుకొన్న యౌన్నత్యమునకు, దానివలన కలుగునానందమునకు హాని కలుగదు,

ఇందు గమనింపవలసినయంశము మఱియొకటి కలదు. రాముఁడెంతగా దుఃఖించినను, ఆత్మానందమునకు హేతువులైన అకామహతత్వము శ్రోత్రియత్వము అనులక్షణములకు భంగ మేమియును లేదు. తండ్రికి స్నేహితుఁడై తనకు ఉపకారము చేయుటకై పోరాడి మరణించినజటాయువుకొఱకు రాముఁడు దాక్షిణ్యమువలన విలపించెను. అట్టిదాక్షిణ్యము మహాపురుషులకు సహజము. దానివలన వారిజ్ఞానమునకుఁ గాని గొప్పతనమునకుఁ గాని భంగము కలుగదు. తత్త్వజ్ఞుఁడైనవాని హృదయము ఱాయిగనో అప్పగనో అగు నని తలంపరాదు. భూతదయ తత్త్వజ్ఞులలక్షణములలో ముఖ్యము. అట్లే రాముఁడు సీతకొఱకై విలపించినప్పుడును దాక్షిణ్యమే కారణము గాని కామాసక్తి కాదు. లోకములో అందఱు భార్య కావలె నని ఒకానొకసుందరిని చూచి ఆసక్తితో వరించినట్లుగా రాముఁడు సీతను వరింపలేదనుట మొదట గమనింపవలసిన విషయము. విశ్వామిత్రునియాజ్ఞవలన రాముఁడు విల్లెక్కుపెట్టఁగా జనకుఁడు అతనికి సీత నిత్తు ననెను. అప్పుడును రాముఁడు తండ్రియభిప్రాయము ననుసరించి ఆమెను భార్యనుగా స్వీకరించి ప్రేమించెను. పదునాలుగేండ్లు వనములలో నుండఁదలఁచుకొని బయలుదేరుచున్నప్పుడు

భార్యను వెంటఁగొనిపోవలె నని ఆయన తలంపలేదు. ఆమెయే ఆయ నను ఎంతో బలవంతపెట్టి వెన్నంటి బయలుదేరెను. ఆమె అయోధ్యలో నున్నచో ఆయన విరహము నొంది విలపించియుండునా? ఊర్మిళాసక్మర ణమే లేకుండ లక్ష్మణుఁ డుండఁగ రాముఁడు సీతను వదలి యుండలేఁడా? రావణుఁడు ఆమెను అపహరించినప్పుడు రాముఁడు అమితముగ విలపిం చుటకు కారణము దాక్షిణ్యమే కాని కామాసక్తి కాదు. తన్ను నమ్మి సేవించుచు అడవులకు వచ్చిన యాశ్రితురాలిని కాపాడుకొనలేకపోతిని గదా యని, ఆమె ఆరాక్షసులవలన ఎట్టిబాధలు పొందుచున్నదో యని. ఆమెను రాక్షసులనుండి విడిపించి తెచ్చినను ఆమె భావిజీవితము ఏమి కా నున్నదో యని, కారుణ్యాతిశయమువలన ఆయన దుఃఖించెను. లోకులకు భార్యలయందుండు కామాసక్తి ఆయునకు ఆమెయందు లేదు. కావుననే ఆమె అగ్నిప్రవేశము చేయుచున్నప్పుడు చూచుచు నూరకుండెను. తరు వాత జనాపవాదము కలిగినప్పుడును, రాజ్యపాలన మను ధర్మనిర్వహణ మునకై ఆమెను దూరమొనర్చుకొనెను. భార్యాకాముకుఁడు ఇట్లు చేయఁగల్గునా?

నారదమహర్షి ముగింపునందు రాముఁడు బ్రహ్మలోకమునకు పోవు నని రెండుశ్లోకములలో రెండుపర్యాయములు చెప్పెను. ఈరెండు శ్లోకములందును ఆయన రామునియందలియకామహతత్వము శ్రోత్రి యత్వము అనురెండులక్షణములను బ్రహ్మలోకప్రాప్తికి హేతువులనుగా సూచించెను. ఈశ్లోకములను గమనింపుఁడు. "పెక్కుసువర్ణములను కోట్లకొలఁదిగోవులను దానమొనర్చుచు వందలకొలఁది యశ్వమేధము లను గావించి బ్రహ్మలోకమునకు పోగలఁడు." "పదునొకండువేలసంవ త్సరములు రాముఁడు రాజ్యము నుపాసించి బ్రహ్మలోకమునకు పోఁ గలఁడు."

శ్లో॥ అశ్వమేధశతై రిష్ట్వా తథా బహుసువర్ణకై॥
గవాం కోట్యయుతం దత్వా బ్రహ్మలోకం ప్రయాస్యతి॥

శ్లో॥ దశవర్షసహస్రాణి దశవర్షశతాని చ।
రామో రాజ్య ముపాసిత్వా బ్రహ్మలోకం ప్రయాస్యతి॥
బాల–సర్గ–1. శ్లో. 95, 97

అశ్వమేధములనుగూర్చి చెప్పిన పిమ్మట రాముఁడు రాజ్యము నుపాసించి బ్రహ్మలోకమునకు పోఁగలడని చెప్పుట గమనింపదగియున్నది. శ్రోత్రియుఁడైన క్షత్రియునకు యజ్ఞయాగములకన్నను రాజ్యపరిపాలన ధర్మమే ముఖ్యము. అదియే రాజులకు బ్రహ్మలోకప్రాప్తి హేతు వనియు నారదమహర్షి సూచించుచున్నాఁడు. సీత భూమిలోనికి పోయినతరువాత రాముఁడు మరల మఱియొక పత్నిని స్వీకరింపక బంగారుసీతతో యజ్ఞములను చేయుచు రాజ్యము నుపాసించెను. దీనివలన ఆయన అకామహతుఁడై శ్రోత్రియుఁడై తత్త్వజ్ఞుఁడై బ్రహ్మలోకము నొందెనని నారదమహర్షి వ్యంగ్యమార్గమున ప్రతిపాదించె ననుట స్పష్టము.

వాల్మీకిమహర్షియు తరువాతగ్రంథమునందు రామునిచరిత్రలో తత్త్వజ్ఞలక్షణములను ఇట్లే సూచించెను. కాని తత్త్వము నెచ్చటను భగవద్గీతాదులయందువలె వాచ్యముగ చెప్పలేదు. వాల్మీకియొక్క విద్యాసంప్రదాయమును ఇట్టిదే యైయుండునని మన మూహింపవచ్చును. వాల్మీకి భృగువంశసంజాతుఁడు; ప్రచేతసునకు పదియవపుత్రుఁడు. భృగువు తండ్రియైన వరుణునివలన బ్రహ్మవిద్యోపదేశము నొందెను. ఈవృత్తాంతము తైత్తిరీయములోని భృగువల్లియందు కలదు. భృగువు తండ్రియొద్దకు బోయి, "భగవానుఁడా. నాకు బ్రహ్మమును బోధింపుము" అని ప్రార్థించెను. అన్నము, ప్రాణము, చక్షుస్సు, శ్రోత్రము, మనస్సు, వాక్కు, బ్రహ్మమును పొందుటకు తగినస్థానము లని చెప్పి ఆయన

మరల నిట్లనెను, "దేనినుండి యీభూతములు పుట్టుచున్నవో. పుట్టిన భూతములు దేనియందు జీవించుచున్నవో, నశించునప్పుడు అవి దేనియందు ప్రవేశించుచున్నవో, దానినిగూర్చి విశేషముగ తెలిసికొనఁ బ్రయత్నింపుము. అది బ్రహ్మము." అంతట భృగువు తండ్రి చెప్పినదానినిగూర్చి ఏకాగ్రముగ నాలోచించుచు తపస్సుచేసెను. అప్పుడు అన్నము బ్రహ్మము" అని తోఁచి ఆయన తండ్రి యొద్దకు వచ్చి "భగవంతుఁడా నాకు బ్రహ్మమును బోధింపుము" అని మరల ప్రార్థించెను. ఆయన "తపస్సుచేత బ్రహ్మమును తెలిసికొనఁగోరుము. తపస్సు బ్రహ్మము" అని చెప్పెను. భృగువు మరల తపస్సుచేయఁగా ఆయనకు ప్రాణము బ్రహ్మమని తోఁచి మరల తండ్రియొద్దకు వచ్చి ప్రార్థించెను. ఆయన మరల వెనుకటిమాటనే చెప్పెను. భృగువు తపస్సుచేసి మనస్సును బ్రహ్మమునుగా తలంచి మరల వచ్చెను. తండ్రి వెనుకటిమాటనే చెప్పెను. భృగువు మరల తపస్సు చేసి విజ్ఞానమును బ్రహ్మముగా తలంచుచు తండ్రియొద్దకు వచ్చెను. తండ్రి మరల తపస్సుచేయు మనియే చెప్పెను. భృగువు అయిదవ పర్యాయము తపస్సుచేసి ఆనందము బ్రహ్మ మని తెలిసికొని సంతుష్టుఁ డయ్యెను. మరల తండ్రియొద్దకు రాలేదు. అనఁగా అప్పటి వఱకును ఆయనకు గలుగుచుండినసంశయము లన్నియు తొలఁగి పోయి బ్రహ్మానందము కలిగినదన్న మాట. తండ్రి అత్యంతము ప్రియుఁడైన కుమారునకు తపస్వికి బ్రహ్మము నుపదేశించినప్రకార మిది. ఆయన బ్రహ్మ మనఁగా "ఇదిగో ఇట్టిది" అని చెప్పలేదు. సాధనములను మాత్రము నిర్దేశించి వానివలన కుమారుఁడే బ్రహ్మమును స్వయముగా తెలిసికొనునట్లు చేసెను. ఆసాధనములను కూడ ఆయన, అత్యంతశ్రద్ధ తో జిజ్ఞాసతో వచ్చి భృగువు అడిగినప్పుడే చెప్పెను కాని ముందుగా చెప్పలేదు. తెలిసికొనఁగోరువానికి ఇట్లు బోధించుటయే యుత్తమమైన పద్ధతి. ఈభృగువల్లిని ముగించుచు శ్రుతి ఇట్లుచెప్పినది."ఇది భార్గవియు

వారుణియైనవిద్య. ఇది పరమమైన హృదయగుహయందు ప్రతిష్ఠితమై యున్నది. ఎవఁడు ఈవిధముగా (తపస్సుచేత) తెలిసికొనుచున్నాఁడో వాఁడు బ్రహ్మమునందు ప్రతిష్ఠితుఁడగుచున్నాఁడు.

ఈకథవలన గ్రహింపవలసినయంశము లనేకములు కలవు. వాల్మీకినిగూర్చి భార్గవుఁడని ప్రాచేతసుఁడని రామాయణమునందే చెప్పఁబడియున్నది. కుశలవులు రామునితో," తపస్వియైన భార్గవునిచేత ఈగ్రంథమున నూఱు ఉపాఖ్యానములు రచింపఁబడినవి" అని చెప్పిరి.

శ్లో॥ ఉపాఖ్యానశతం చైవ భార్గవేణ తపస్వినా।

ఉత్తర-సర్గ. 94-శ్లో. 26

వాల్మీకి రామునితో,"నేను ప్రచేతసునకు పదియవపుత్రుఁడను; అనృతవాక్యమును స్మరింపను; వీరు (కుశలవులు) నీకుమారులు" అని చెప్పెను.

శ్లో॥ ప్రచేతసోఽహం దశమః పుత్రో రాఘవనందన।
న స్మరా మ్యనృతం వాక్య; మిమౌ తు తవ పుత్రకౌ॥

ఉత్తర-సర్గ. 96-శ్లో. 18.

దీనినిబట్టి భృగువంశమునందు ప్రచేతసుఁడనుమహర్షికి వాల్మీకి పదియవపుత్రుఁడని గ్రహింపవలసియున్నది. కావున ఆయనకు వంశమునుబట్టి భార్గవుఁడని, తండ్రినిబట్టి ప్రాచేతసుఁడని వ్యవహార మేర్పడినది. ఇట్లే తపస్సు చేయునప్పుడు చుట్టును ఏర్పడిన వల్మీకమునుండి (పుట్టనుండి)మరల జన్మించినట్లుగా వెలువడుటచే వాల్మీకి యనుపేరు రూఢమైనది. భృగువంశములోనివాఁడు గావున పైనపేర్కొనఁబడిన భార్గవీవిద్య, వాల్మీకికి వంశానుగతముగ ప్రాప్తమై యుండును. కావున ఆసంప్రదాయము ననుసరించియే గొప్పతపస్సు చేసి ఈయనయును ఆత్మసాక్షాత్కారము నొందియుండును. అందువలన ఈయన తనగ్రంథ

వేదాంతమునుగూర్చి చర్చలు చేయకుండ తత్త్వమును వ్యంగ్యమార్గమున సూచించెను. వేదాంతవాక్యములను విన్నంతమాత్రమున జ్ఞానము కలుగు నని చెప్పఁజాలము. భగవద్గీతను సాక్షాత్తుగా శ్రీకృష్ణునివలననే విన్న యర్జునుఁడు, కొంతకాలమునకు దానిని మఱచిపోయి, మరల బోధింపు మని శ్రీకృష్ణుని కోరినాఁడు. ఆయన మరల అర్జునునకు తత్త్వమును సారరూపమున నుపదేశించెను. దానికే అనుగీత యనిపేరు. ఇట్లు రెండు పర్యాయములు భగవంతునివలన నుపదేశము నొందినను అర్జునుఁడు ధర్మరాజాదులతో స్వర్గమునకు పోయినట్లే వ్యాసభగవానుఁడు వర్ణించెను గాని, బ్రహ్మలోకమునకు పోయినట్లు చెప్పలేదు. కావున తత్త్వజ్ఞానవిషయమున సాధకునకు ఉపదేశము ఫలింపవలయునన్నచో చిత్తశుద్ధి అత్యంతము ఆవశ్యక మనుట, అది తపస్సుచేతనే సిద్ధించు ననుటయు స్పష్టము.

ఇట్లు సకలవేదములకు సారమైనధర్మానుశాసనమున ఉపాసనము, తత్త్వోపదేశము విశేషింపఁబడియుండుటచే నారదమహర్షి చెప్పినయీ సంక్షేపరామాయణము వేదములతో సమానమై పవిత్రము, పాపఘ్నము పుణ్యప్రదము అగుచున్నది. దీని కింతఫలముండునా యని శంకింపరాదు. మంత్రము చిన్నదైనను అనుష్ఠానబలముచేతనే మహాఫలము నొసఁగుచున్నది. వేదములను నియమపూర్వకముగా అధ్యయనము గావించినచో గొప్పఫలము కలిగినట్లే ఈసంక్షేపరామాయణమును గూడ నియమపూర్వకముగా పారాయణము గావించుచు అందలితాత్పర్యము నుపాసించుచున్నచో పైన పేర్కొన్నఫల మంతయు తప్పక సిద్ధించును.

వాల్మీకి తీర్థము

3. కర్తవ్యపాలనఘట్టము

వాల్మీకినారదులయొక్క ప్రశ్నసమాధానములవలన ఒకసందేహము కలుగుటకు అవకాశ మున్నది. శ్రీరాముఁడు సకలకళ్యాణగుణ

సంపన్నుఁ డని వాల్మీకికి తెలియదా? అసలు నారదునకన్న శ్రీరాముని గూర్చి ఎక్కువపరిచయము కలవాఁడు వాల్మీకియే. ఆయనకు శ్రీరాముని తో చిత్రకూటమునందే పరిచయము కలిగినది. వనములకు వచ్చిన సీతారామలక్ష్మణులు చిత్రకూటమున వాల్మీకియాశ్రమమును చేరి కృతాంజలులై ఆయనకు అభివాదనము గావించిరి. ఆయన మిగుల సంతోషించి వారికి స్వాగతమును పలికి గౌరవించి "ఇచ్చట నుండుఁ డని యాదరించెను. అట్లేయని వారును పర్ణశాలను నిర్మించుకొని యచ్చట నుండిరి. భరతుఁ డచ్చటికే వచ్చెను. రాజ్య మక్కఱ లేదనుచు సోదరు లిరువురు గావించిన ప్రసంగములను ఆయన వినుచునే యుండెను. పాదుకలను గైకొని భరతుఁడు వెళ్ళిన తరువాత రాక్షసులవలన భయముతో ఋషు లందఱు చిత్రకూటమును వదలి వెళ్ళిరి. అప్పుడు వాల్మీకి తమసాతీరమునకు చేరి గంగాతమసాసంగమప్రదేశమున ఆశ్రమము నేర్పరచుకొనెను. లక్ష్మణుఁడు సీతాదేవిని తెచ్చి ఇచ్చటనే వదలివెళ్ళెను. ఆమె ఆయాశ్రమమునందే కుశలవులను కనెను. కావున శ్రీరాముని గూర్చి వాల్మీకికి చక్కఁగా తెలియును. మఱి తెలిసినచో ఈప్రశ్న యెందులకు?

నారదుఁడు వాల్మీకియొద్దకు వచ్చినదినము చాల అసాధారణమైనది. ఆదినమున ప్రాతఃకాలమున వచ్చిన నారదుఁడు పదిగంటల వఱకు నుండె ననుకొన్నచో, ఆయన వెడలిపోయిన తరువాత పదునొకండుగంటలప్రాంతమున వాల్మీకి మధ్యాహ్నస్నానమునకై తమసానదికి పోయియుండును. అక్కడ కిరాతుఁడు క్రౌంచములజంటలో మగపక్షిని సంహరింపఁగా ఆడుపక్షియొక్క ఆర్తనాదమువలన వాల్మీకి కరుణావేశము నొంది వానిని శపించెను. ఆశాపవాక్కులు శ్లోకరూపమున వెలువడి వాల్మీకికి కూడ ఆశ్చర్యమును కలిగించెను. ఆశ్రమమునకు మరలివచ్చి వాల్మీకి ఆసన్నివేశమును గూర్చి, ఆశ్లోకమునుగూర్చియే ఆలోచించుచుండఁగా బ్రహ్మదేవుఁడు సాక్షాత్కరించి రామాయణమును

వ్రాయుమనిచెప్పి వెడలి పోయెను. పిమ్మట, అనఁగా పంౘ్రెండుగంటల ప్రాంతమున వాల్మీకి రామాయణమును వ్రాయ నిశ్చయించెను. కావున ఒక్కదినముననే కొన్నిగంటలలో చాలముఖ్యములైన సంఘటనలు పరంపరగా సంభవించినవి. వాల్మీకిప్రశ్నలోని యభిప్రాయమును ఈసంఘటనాపరంపరయొక్క ప్రాముఖ్యమును గ్రహింపవలయునన్నచో అప్పటివఱకును జరిగిన రామునిచరిత్రలోని కొన్నివిశేషములను పరిశీలింపవలసియున్నది. ఈపరిశీలనమును మనము పట్టాభిషేకముతో ప్రారంభింపవచ్చును.

రావణవధానంతరము శ్రీరామచంద్రుఁడు అయోధ్యలో సీతతోఁ గూడ పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెను. ఆనాఁడు మధ్యాహ్నమే అగస్త్యాది మహర్షులు వచ్చి శ్రీరాముని అభినందించిరి. మహాకార్యమును నిర్వహించినవానిని అభినందించుట ధర్మము. 'అతఁడు తనకర్తవ్యమునే గదా నిర్వహించినాఁడు. అభినందింపవలసినదేమున్నది.' అని యూరకుండ రాదు. పిమ్మట రాముఁడు కోరఁగా అగస్త్యుఁడు రావణాదుల వృత్తాంతములను వివరించెను. రాముఁ డది విని "నేను చేయుయజ్ఞములకు తమరందఱును రావలయును" అని ప్రార్థించెను.

శ్లో॥ క్రతూ నహం కరిష్యామి ప్రభావాత్ భవతాం సతామ్॥

శ్లో॥ సదస్యా మమ యజ్ఞేషు భవన్తో నిత్య మేవ తు।
భవిష్యథ మహావీర్యా మమానుగ్రహకాంక్షిణః॥

శ్లో॥ త దాగన్తవ్య మనిశం భవద్భి రిహ సంగతైః॥
ఉత్తర-సర్గ-36. శ్లో. 57, 58, 60

సంధ్యాకాలము రాఁగానే ఋషులు వెడలిపోయిరి.

ధర్మముచేత విదితాత్ముఁ డైనరాముఁడు అభిషిక్తుఁడు కాఁగా ఆరాత్రి పౌరులకు హర్షవర్ధనియై గడచె నని కవి వర్ణించెను.

శ్లో॥ అభిషిక్తే తు కాకుత్థ్సే ధర్మేణ విదితాత్మని।
వ్యతీతా సా నిశా పూర్వా పౌరాణాం హర్షవర్ధనీ॥
ఉత్తర-సర్గ-37. శ్లో. 1

ఇందు రాముఁడు విదితాత్ముఁడు, అనగా ఆత్మను తెలిసికొన్నవాఁడు,అని చెప్పబడినది. "ధర్మేణ" (ధర్మముచేత) అనుపదమును "అభిషిక్తే", ''విదితాత్మని" అనుపదములతో అన్వయింపవచ్చును. ధర్మేణ అభిషిక్తే"అని అన్వయించినచో ధర్మముచేత అభిషిక్తుఁడు కాఁగా అనియర్థ మేర్పడును. పితృవాక్య పాలనము సత్యవ్రతము మొదలగు ధర్మము లేవియు భంగపడకుండ, పరాక్రమముతో అయోధ్యా రాజ్యము నాక్రమింపక కేవలము ధర్మము సాధనముగా రాముఁడు పట్టాభిషేకము నొందె నన్నమాట. ''ధర్మేణ విదితాత్మని ''అన్నప్పుడు ధర్మానుష్ఠానము సాధనముగా రాముఁడు ఆత్మ నెఱింగె నని యర్థము.

పట్టాభిషేకమహోత్సవములు ముగిసినవి. కాలము గడచుచున్నది. వచ్చినవా రెవరును తమదేశములకు పోవలె నని తలంచుటలేదు. సీతారాములను నిత్యము చూచుచున్నవారికి హర్షపారవశ్యమున ఆదంపతులను వీడ్కొనవలయు అను తలంపే కలుగుట లేదు. వారి నందఱను స్వస్థానములకు పంపి ఆయాదేశములలో వారు ప్రజాపాలనాదికర్తవ్యములను నిర్వహించునటు చేయవలసినకార్యమును గూడ రాముఁడే చేయవలసియుండెను. మొట్టమొదట రాముఁడు జనకునితో నిట్లనెను. "తమరే మాకు దిక్కు, తమచేతనే మేము పాలింపఁబడితిమి. తమయొక్క ఉగ్రమైనతేజముచేతనే రావణుఁడు నాచే నిహతుఁడయ్యెను. నేనిచ్చు రత్నములను గైకొని తమరింక మిథిలకు బయలుదేరుఁడు. భరతుఁడు మీవెంట రాగలఁడు".

శ్లో॥ భవాన్ హి గతి రవ్యగ్రా, భవతా పాలితా వయమ్।
భవత స్తేజ సోగ్రేణ రావణో నిహతో మయా॥

శ్లో॥ తద్భవాన్ స్వపురం యాతు రత్నా న్యాదాయ పార్థివ,
భరత శ్చ సహాయార్థం పృష్టత శ్చానుయాస్యతి॥
ఉత్తర-సర్గ-37. శ్లో. 3, 5

రావణుని సంహారమునకు జనకుని తేజము కూడ కారణమని రాముఁడు చెప్పుచుండుట గమనింపదఁగియున్నది. పెద్దలయనుగ్రహము లేక ఎవ్వరును మహాకార్యములను సాధింపలేరు. అది కార్య నిర్వహణమున అప్రత్యక్షసాధనము. దీనివలన రామునివినయశీలము చక్కఁగా వ్యక్తమగుచున్నది అంతట జనకుఁడు ఆకానుక లన్నియు సీతకే యొసంగి మిధిలకు పోయెను.

తరువాత రాముఁడు కైకేయితమ్ముఁడైన యుధాజిత్తు నిట్లే ప్రార్థించెను. ప్రయాణసమయమున రాముఁ డాయనకు ప్రదక్షిణము గావించి నమస్కరించెను. యుధాజిత్తు కూడ రామునకు ప్రదక్షిణమాచరించి తన కిచ్చినకానుకలను అచ్చటనే యుంచి వెడలిపోయెను. లక్ష్మణుఁడు ఆయనవెంట సాగనంపుటకు పోయెను. మేనల్లునకు యుధాజిత్తు ఏల ప్రదక్షిణము కావించెను? చక్రవర్తి యనుగౌరవముతో రామునకు యుధాజిత్తు ప్రదక్షిణము గావించె నని వ్యాఖ్యాతలు చెప్పిరి. కాని యుధాజిత్తు రాముని మహత్త్వమును గాంచుచు పారవశ్యమున అట్లు చేసె ననుటయు సమంజసముగనే యుండును. కైకవలన రామాదు లందఱు పెక్కుకష్టములకు గుఱియైరి. అయినను ఆకుటుంబమున కౌసల్యాసుమిత్రలతో సమానముగనే కైకయు గౌరవింపఁబడుచుండినది. ఇది యసాధారణము. రామునియాజ్ఞ అట్టిది జరిగినదాని నంతను పరిశీలించుచున్నయుధాజిత్తునకు రాముఁడు పరమేశ్వరుఁడే యను భక్తిభావము ఏర్పడుట అసంభవము కాదు.

పిదప రాముఁడు మిత్రుఁడైన ప్రతర్దనుఁడను కాశీరాజును, రావణునిపై దండయాత్రకై భరతుఁడు పిలిపించిన మూఁడువందలమంది రాజులను అభినందన పురస్సరముగా సాగనంపెను. రాముఁడు వారితో

నిట్లనెను. "మహాత్ములైన మీయొక్క అనుభావముచేత, తేజస్సు చేతను దురాత్ముఁడైన రావణుఁడు హతుఁడయ్యెను. అందులకు నేను నిమిత్తమాత్రుఁడనే".

శ్లో॥ యుష్మాకం చానుభావేన తేజసా చ మహాత్మనామ్॥

శ్లో॥ హతో దురాత్మా దుర్బుద్ధీ రావణో రాక్షసాధమః।
హేతుమాత్ర మహం తత్ర భవతాం తేజసా హతః॥
ఉత్తర - సర్గ 37. శ్లో. 23, 24

ప్రశంసించుట యందును రాముఁ డెంతటినిపుణుఁడో మనము గ్రహింపవచ్చును.

ఆరాజులు తమనగరములకు చేరి యటనుండి పెక్కుకానుకలను రామునకు పంపిరి. వానిని రాముఁడు సుగ్రీవాదుల కొసంగి సత్కరించెను. వా రందఱు అయోధ్యలో సకలసుఖముల ననుభవించుచుండఁగా సుమారు పండ్రెండుమాసములు నిమేషములవలె గడచిపోయెను. తనకు పరమోప కారులైన వీరిని వీడ్కొనుట రామునకు సులభము కాదు. కష్టమే యైనను ఆయన కర్తవ్యమును పాలించెను. రాముఁడు వారి నందఱును ప్రత్యేకముగా ప్రీతితో కౌఁగిలించుకొని కనుల నీరు నిండుచుండఁగా సాగనంపెను. అప్పు డాంజనేయుఁడు రామునకు ప్రణమిల్లి యిట్లు ప్రార్థించెను. "నీయందు నాకు పరమస్నేహ ముండునుగాక; భక్తియు భావమును మఱొకదానియందు ఉండకుండునుగాక! ఎంతకాలము భూమి యందు రామకథ యుండునో అంతకాలము నేను జీవించియుందునుగాక నాకు నీచరితమును అప్సరసలు గానము చేసి వినిపించుచుందురుగాక!" రాముఁడు హనుమంతుని కౌఁగిలించుకొని ఆవరము నొసంగుచు "నీవు చేసినయొక్కొక్కయుపకారమునకు ఒక్కొక్క ప్రాణము నొసంగినను మిగిలినవాని కెట్లును నేను ఋణపడియే యుందును. నీవు చేసినయుపకార మంతయు నాయందే జీర్ణమగును గాక! ఆపదలయందే నరుఁడు ప్రత్యు

పకారమునకు పాత్రుఁడగును. (అనఁగా, నేను ప్రత్యుపకారము చేయ వలసినట్టియాపద నీకెప్పుడును రాకుండునుగాక, అని రామునియభిప్రాయము)" అని పలుకుచు నొకహారమును బహూకరించెను.

శ్లో॥ ఏకైక స్యోపకారస్య ప్రాణాన్ దాస్యామి తే కపే
శేష స్యోపకారాణాం భవామ ఋణినో వయమ్॥

శ్లో॥ మదంగే జీర్ణతాం యాతు యత్త్వ యోపకృతం కపే
నరః ప్రత్యుపకారాణా మాప ద్యాయాతి పాత్రతామ్॥

ఉత్తర–సర్గ. 40. శ్లో. 23. 24

అప్పుడు వానరరాక్షసవీరు లందఱును దుఃఖమున అశ్రునేత్రులై గద్గదకంఠులై అచేతనులవలె అగుచు, జీవుఁడు దేహమును వీడ్కొని పోవునట్లుగా, శ్రీరాముని వీడ్కొని తమతమయిండ్లకు పోయిరి.

శ్లో॥ సర్వే చ తే బాష్పగలాః సాశ్రునేత్రా విచేతసః
సమ్మూఢా ఇవ దుఃఖేన త్యజన్తో రాఘవం తదా॥

శ్లో॥ కృతప్రసాదా స్తేనైవం రాఘవేణ మహాత్మనా,

ఉత్తర-సర్గ-40. శ్లో. 29, 30.

అయోధ్యనుండి వెడలిపోయిన యాంజనేయుఁడు శ్రీరాము నెట్లు ధ్యానించుచుండెనో శుకమహర్షి భాగవతమున వర్ణించెను. 'పరమభాగవతుఁడైన హనుమంతుఁడు కింపురుషులతోఁ గూడి కింపురుషవర్షమున లక్ష్మణాగ్రజుఁడు, సీతాభిరాముఁడు, భగవంతుఁడు ఆదిపురుషుఁడునైన రాముని తచ్చరణసన్నికర్షాభిరతుఁడై అవిరతభక్తితో ఉపాసించుచుండును. 1

ఆర్ష్టిషేణునితో కూడ గంధర్వులచేత గానము చేయఁబడుచుండు పరమకళ్యాణియైన భగవత్కథను చక్కఁగా వినుచు, తానును స్వయముగా నిట్లు గానము చేయుచుండును, 2

ఉత్తమశ్లోకుఁడైన భగవంతునకు నమస్కారము. ఆర్యలక్షణ శీలవ్రతునకు నమస్సు. ఉపశిక్షితాత్ముఁడైన వానికి నమస్సు. ఉపాసిత లోకునకు నమస్సు. సాధువాదనికషణునకు నమస్కారము. బ్రహ్మణ్య దేవునకు, మహాపురుషునకు, మహారాజునకు నమస్కారము. 3

ఎవఁడు విశుద్ధానుభవమాత్రుఁడో, ఒక్కఁడుగ నుండునో. తన తేజస్సుచే నెవ్వఁడు గుణవ్యవస్థను ధ్వంసమొనరించునో, ఎవఁడు ప్రత్యగ్రూపుఁడో, ప్రశాన్తుఁడో, సుధీలభ్యుఁడో, నామరూపములు లేనివాఁడో, అహంకారరహితుఁడో: అట్టివానిని అహంకారరహితుఁడనై పొందుచున్నాను. 4

భగవంతుఁడు కేవలము రాక్షసులను వధించుటకే కాక, ఈలోకమున మానవులకు సద్వర్తనమును గఱపుటకై మర్త్యుఁడుగా అవతరించినాఁడు. లేకున్నచో ఆత్మరతుఁడైన యీశ్వరుఁడు సీతానిమిత్తముగా కడగండ్లపా లగుటేమి? 5

ఆత్మవంతులకు సుహృత్తముఁడు; భగవంతుఁడు, ఆత్మస్వరూపుఁడునైన వాసుదేవుఁడు ముజ్జగములయం దెందును సక్తుఁడు కాఁడు; స్త్రీనిమిత్తముగా దుఃఖమును లక్ష్మణవియోగమును పొందఁదగఁడు. 6

గొప్పవంశమున జన్మము సుభగత్వము వాక్చాతుర్యము, బుద్ధి శక్తి సుందరాకృతియు ఆయనకు సంతోషమును కలిగించుటకు సాధనములు కావు; ఇవి యేవియును లేని వనచరులమైన మాతో ఆలక్ష్మణాగ్రజుఁడు స్నేహ మొనర్చెను గదా! 7

కృతజ్ఞుఁడుగా, ఉత్తమపురుషుఁడుగా, రాముఁడుగా మనుజాకృతి నొందినయావిష్ణుదేవుని, ఉత్తరకోసలప్రజలను స్వర్గమునకుఁ గైకొనిపోయినవానినే, దివిజుఁడు గాని, అసురుఁడు గాని, నరుఁడు గాని, వానరుఁడుగాని ఎవ్వఁడైనను సకలవిధముల భజింపవలయును. 8

శ్రీశుకః "కింపురుషే వర్షే భగవన్త మాదిపురుషం లక్ష్మణా గ్రజం సీతాభిరామం రామం తచ్చరణసన్నికర్షాభిరతః పరమభాగవతో హనుమాన్ సహ కింపురుషై రవిరతభక్తి రుపాస్తే॥ 1

ఆర్ష్టిషేణేన సహ గంధర్వై రనుగీయమానాం పరమకళ్యాణీం భర్తృభగవత్కథాం సముపశృణోతి స్వయం చేదం గాయతి॥ 2

ఓం నమో భగవతే ఉత్తమశ్లోకాయ నమ ఆర్యలక్షణశీలవ్రతాయ నమ ఉపశిక్షితాత్మనే నమ ఉపాసితలోకాయ నమ స్సాధువాదనికషణాయ నమో బ్రహ్మణ్యదేవాయ మహాపురుషాయ మహారాజాయ నమ ఇతి॥3

శ్లో॥ యత్త ద్విశుద్ధానుభవైకమాత్రం
స్వతేజసా ధ్వస్తగుణవ్యవస్థమ్।
ప్రత్యక్ ప్రశాన్తం సుధియోపలంభనం
హ్యనామరూపం నిరహం ప్రపద్యే॥ 4

శ్లో॥ మర్త్యావతార స్త్విహ మర్త్యశిక్షణం
రక్షోవధాయైవ న కేవలం విభోః।
కుతోఽన్యథా స్యా ద్రమత స్స్వ ఆత్మని
సీతాకృతాని వ్యసనా నీశ్వరస్య॥ 5

శ్లో॥ న వై స ఆత్మాత్మవతాం సుహృత్తమః
సక్త స్త్రిలోక్యాం భగవాన్ వాసుదేవః।
న స్త్రీకృతం కశ్మల మశ్నువీత
న లక్ష్మణం చాపి విహాతు మర్హతి॥ 6

శ్లో॥ న జన్మ నూనం మహతో న సౌభగం
న వా న్న బుద్ధి ర్నాకృతి స్తోషహేతుః।
తై ర్య ద్విసృష్టా నపి నో వనౌకసః
చకార సఖ్యే బత లక్ష్మణాగ్రజః॥ 7

శ్లో॥ సురోఽసురో వా ప్యథ వానరో నరః
సర్వాత్మనా య స్సుకృతజ్ఞ ముత్తమమ్।
భజేత రామం మనుజాకృతిం హరిం
య ఉత్తరా ననయత్ కోశలాన్ దివ॥మితి॥ 8

శ్రీమద్భాగవతే పంచమస్కంధే ఏకోనవింశాధ్యాయే।

ఇందు ఆంజనేయుఁడు శ్రీరాముని అద్వయపరతత్త్వమునుగా నెఱింగి భావించుచున్నను. ఆయనచరిత్రగానమునే యవలంబించి ఉపాసించుచుండుట గమనింపఁదగియున్నది.

బంధువులను మిత్రులను పంపినపిమ్మట రాముఁడు తమ్ములతో సుఖముగా నుండఁగా కుబేరునియొద్దనుండి పుష్పకము తిరిగివచ్చి, "నీవు రామునే సేవించుచుండు" మని తన్ను కుబేరుఁ డాదేశించినట్లు రామునకు విన్నవించెను. "అట్లయినచో నీకు స్వాగతము. కుబేరుని యానుకూల్యమువలన మాకు వృత్తదోషము కలుగదు." అని పలికి రాముఁడు దానిని లాజలతో పుష్పములతో అర్చించి, "నీ వింక యథేష్టముగ పొమ్ము; స్మరించినప్పుడు రమ్ము" అని పంపెను.

పిమ్మట రాముఁడు సీతతో కూడ అశోకవనమున ప్రవేశించి క్రీడింపఁజొచ్చెను. ఇట్లు వారు సుఖముగా విహరించుచుండఁగా భోగప్రదమై శుభమైన శిశిరకాలము గడచెను.

శ్లో॥ తథా తయో ర్విహరతో స్సీతారాఘవయో శ్చిరమ్।
అత్యక్రామత్ శుభః కాలః శైశిరో భోగద స్సదా॥
ఉత్తర — సర్గ 42. శ్లో. 25

శుభకాలము గడచె ననుటవలన అశుభము రాఁబోవుచున్న దని కవి సూచించుచున్నాఁడు. సుగ్రీవాదులను పంపినతరువాత నొకసంవత్సరము గడచె నన్నమాట. అభిషేకమునకు పిమ్మట రెండేండ్లు గడచినవి.

ఒకనాఁడు సాయంకాలము సీత తనయొద్దకు వచ్చినప్పుడు రాముఁడామెయందు గర్భలక్షణములను గుర్తించి యభినందించి. "ఏమి కావలయునో కోరుకొనుము" అని యడిగెను. ఆమె నవ్వి, "గంగాతీరమందలి పుణ్యతపోవనములను దర్శింపఁగోరుచున్నాను. అచ్చట ఒక్కరాత్రియైనను వసింపవలయును. ఇది నాకు శ్రేష్ఠమైనకోరిక. (ఏష మే పరమః కామః") అని పలికెను. "అట్లే; రేపుతప్పక పోఁగలవు; సందేహములేదు" అని పలికి రాముఁడు మిత్రులతోకూడ మధ్యకక్ష్యాంతరమునకు వచ్చెను

అక్కడ విజయుఁడు, మధుమత్తుఁడు, కాశ్యపుఁడు, మంగళుఁడు, కులుఁడు, సురాజి, కాళియుఁడు, భద్రుఁడు, దంతవక్త్రుఁడు, సుమాగధుఁడు అనుమిత్రులు వినోదముగా ప్రసంగింపఁజొచ్చిరి. ఒకకథాసందర్భమున రాముఁడు భద్రుని జూచి, "నన్నుగూర్చి సీతాభరతశత్రుఘ్నాదులను గూర్చి పౌరులు జానపదులును ఏమనుకొనుచున్నారు?" అని అడిగెను. భద్రుఁడు రావణవధాదిరామపరాక్రమప్రశంసలనుగూర్చి చెప్పుచుండఁగా రాముఁడు, "శుభాశుభములను రెండింటిని చెప్పుము. నేను వానిని విని మంచిపనులను చేయుచు, చెడ్డపనులను మానుకొందును. ప్రజలు నన్ను గూర్చి ఎట్టిపాపపుమాటలు అనుకొనుచున్నను నీవు నిర్భయముగా చెప్పుము." అని పలికెను. అప్పుడు భద్రుఁడిట్లనెను. "రావణుని సంహరించినపిమ్మట రాముఁడు ఏవగింపు లేక సీతను రావణుఁడు ఒడిలో కూర్చుండఁబెట్టుకొని తీసికొనిపోయినదానిని మరల యింటికి తెచ్చుకొన్నాఁడు. ఆయనకు సీతాసంభోగమువలన సుఖ మెట్టిదో కదా! లంకలో అశోకవనమున రాక్షసులకు లోఁబడియున్నదానిని ఆయన ఎట్లుఏవగించుకొనక ఉండఁగల్గుచున్నాఁడు? ఇట్టిది మనభార్యలయందును మనము కూడ సహింపవలసినదే. రాజు ఎట్లుచేయునో అట్లుకదా ప్రజ లతని ననుసరించి వర్తింతురు" అని యిట్లు బహువిధముల అయోధ్యలో, ఇతరనగరములలో సకలజనపదములయందును ప్రజలు చెప్పుకొనుచున్నారు." అది విని రాముఁడు పరమదుఃఖితుఁడై తక్కినవారిని చూచి, "ఇది యేమి?

మీరు చెప్పుఁడు" అని అడిగెను. వా రందఱు నేలపై సాగిలఁబడి ప్రణమిల్లి "ఇది యిట్లే, సంశయము లేదు."అని పలికిరి. అదివిని రాముఁడు వారిని పంపివేసెను.

శ్లో॥ హత్వా చ రావణం సంఖ్యే సీతా మాహృత్య రాఘవః।
అమర్షం పృష్ఠతః కృత్వా స్వవేశ్మ పునరానయత్॥

శ్లో॥ కీదృశం హృదయే తస్య సీతాసంభోగజం సుఖమ్।
అంక మారోప్య తు పురా రావణేన బలాద్ధృతామ్॥

శ్లో॥ లంకా మపి పురా నీతా మశోకవనికాం గతామ్।
రక్షసాం వశ మాపన్నాం కథం రామో న కుత్స్యతి॥

శ్లో॥ అస్మాక మపిదారేషు సహనీయం భవిష్యతి।
యథా హి కురుతే రాజా ప్రజా స్తమనువర్తతే॥

శ్లో॥ ఏవం బహువిధా వాచో వదన్తి పురవాసినః
నగరేషు చ సర్వేషు రాజన్ జనపదేషు చ॥

శ్లో॥ తస్యైవం భాషితం శ్రుత్వా రాఘవః పరమార్తవత్
ఉవాచ సుహృద స్సర్వాన్ కథ మేత ద్వదన్తు మామ్॥

శ్లో॥ సర్వే తు శిరసా భూమా వభివాద్య ప్రణమ్య చ।
ప్రత్యూచూ రాఘవం దీన మేవ మేత న్న సంశయః॥

ఉత్తర-సర్గ-43. శ్లో. 16-12.

పిమ్మట రాముఁడు కర్తవ్యమును నిశ్చయించుకొని ద్వారపాలకుని పంపి తమ్ములను పిలిపించి వారితో నిట్లనెను. "నరేశ్వరులారా! మీరే నాకు సర్వస్వము; మీరే నాకు జీవితము. మీరు శాస్త్రార్థముల నెఱింగినవారు; బుద్ధిచేత పరినిష్ఠితులు; మీరందఱును నాకార్యమును సాధింపవలె."

శ్లో॥ భవన్తో మమ సర్వస్వం భవన్తో జీవితం మమ।
భవద్భిశ్చ కృతం రాజ్యం పాలయామి నరేశ్వరాః॥

శ్లో॥ భవన్తః కృతశాస్త్రార్థా బుద్ధ్యా చ పరినిష్ఠితాః।
సంభూయ చ మదర్థోఽయ మన్వేష్టవ్యో నరేశ్వరాః॥
ఉత్తర. సర్గ. 44 - శ్లో. 19, 20

ఆమాటలు విని వారు ఆయన ఏమి చెప్పునో యని యుద్విగ్నులైరి. రాముఁడు ముఖము ఎండిపోవుచుండఁగా మరల నిట్లు పలికెను "పౌరులయందు నన్నుగూర్చి సీతావిషయముగా ఎట్టికథ పైకి వచ్చినదో వినుఁడు, బీభత్సమైన యీజనాపవాదము నామర్మములను భేదించుచున్నది. నేను మహాత్ములైన యిక్ష్వాకులయింట జన్మించితిని. సీతయును మహనీయులైన జనకులయింట జన్మించినది. లక్ష్మణా! దండకలో లంకలో జరిగినది నీకు తెలియును. లంకలోనున్న సీతను అయోధ్య కెట్లు గొనిపోవుదు నను సందేహము నాకప్పుడే కలిగినది. ఎల్లరకును విశ్వాసము కలిగించుటకే అప్పుడు సీత అగ్నిలో ప్రవేశించినది. నీవు చూచుచుండఁగనే అగ్నిదేవుఁడు దేవతలయొక్క మహర్షుల యొక్క సమక్షమున, 'సీత పాపరహిత' అని పలికెను. వాయువు చంద్రాదిత్యులును మెచ్చిరి అప్పుడు ఇంద్రుడు సీతను నా కర్పించెను. ఆమె పరిశుద్ధురా లని నాయంతరాత్మయు నెఱుంగును.

శ్లో॥ అంతరాత్మా చ మే వేత్తి సీతాం శుద్ధాం యశస్వినీమ్॥
ఉత్తర-సర్గ. 45. శ్లో. 10.

ఇప్పు డీమహాపవాద మేర్పడినది. హృదయమును శోక మాక్రమించుచున్నది. ఎవనియొక్క అపకీర్తి లోకమున ప్రసరించుచుండునో వాఁడు పతితుఁడగును. మహాత్ములందఱును కీర్తికొఱకు ప్రయత్నించుచుందురు. అపవాదభీతుఁడనైన నేను జీవితమును గాని మిమ్మైనను పరిత్యజింపఁగలను; జానకిసంగతి చెప్పవలసిన దేమున్నది? శోకసాగరమున పడియున్ననన్ను జూడుఁడు. ఇంతకుమించి దుఃఖమును ముందెన్నఁడును పొందియుండలేదు. లక్ష్మణా రేపు ఉదయము సీతను రథముపైఁ గొనిపోయి దేశమున కావల వదిలిపెట్టుము. గంగకు అవ్వలియొడ్డున

తమసా నదీతీరమున వాల్మీకియాశ్రమము కలదు. అచ్చట విజనదేశమున ఆమెను వదలి నీవు త్వరగా తిరిగి రమ్ము. నాకు బదులు చెప్పకుము. ఇంతకుముందె ఆమె గంగాతీరమందున్న యాశ్రమములను చూడవలెనని నన్ను కోరియున్నది. ఆమెకోరికగా ఇది జరుగునుగాక" ఇట్లుపలికి రాముఁడు కన్నీరు స్రవించుచుండఁగా నిట్టూర్చుచు సోదరులను పంపివైచి లోనికిపోయెను.

శ్లో॥ అహ్యోహం జీవితం జహ్యాం యుష్మాన్ వా పురుషర్షభాః॥

శ్లో॥ అపవాదభయా ద్భీతః కిం పున ర్జనకాత్మజామ్।
తస్మా ద్భవన్తః పశ్యన్తు పతితం శోకసాగరే॥

శ్లో॥ న హి పశ్యామ్యహం భూతం కించి ద్దుఃఖ మితోఽధికమ్।
శ్వ స్త్వం ప్రభాతే సౌమిత్రే సుమంత్రాధిష్ఠితం రథమ్॥

శ్లో॥ ఆరుహ్య సీతా మారోప్య విషయాన్తే సముత్సృజ।
గంగాయా స్తు పరే పారే వాల్మీకే స్తు మహాత్మనః॥

శ్లో॥ ఆశ్రమో దివ్యసంకాశః తమసాతీర మాశ్రితః।
తత్రైతాం విజనే దేశే విసృజ్య రఘునన్దన॥

శ్లో॥ శీఘ్ర మాగచ్ఛ సౌమిత్రే కురుష్వ వచనం మమ।
న చాస్మి ప్రతివక్తవ్యః సీతాం ప్రతి కథంచన॥

శ్లో॥ పూర్వ ముక్తోఽహ మనయా గంగాతీరేఽహ మాశ్రమాన్
పశ్యేయ మితి;తస్యా శ్చ కామ స్సంవర్త్యతా మయమ్॥

ఉత్తర–సర్గ. 45- శో. 14,15,16,17,18,19,23.

సీత అపహరింపఁబడినప్పుడు రాముఁడు పంచవటియందును, కిష్కింధదాపున ప్రస్రవణగిరియందును శోకించినట్లు ఇప్పుడు అవశుఁడై విలపింపకుండుట గమనింపఁదగియున్నది. అపహరణముకన్నను ఈపరిత్యాగమే అధికదుఃఖమును కలిగించుచున్న దని ఆయనయే చెప్పెను.

అనఁగా ప్రయత్నపూర్వకముగా దుఃఖమును నిగ్రహించుచున్నాఁడన్న మాట. విలపించుటకును వీలులేనిదుస్థ్సితి అది.

రామునకు కలిగినయీదుస్థ్సితి యెట్టిదో మనము చక్కఁగా విమర్శించి గ్రహింపవలసియున్నది. రాముఁడు గావించినయీనిర్ణయము సమంజసము కాదని తలంచువారును కొందఱు కలరు. ఇది నృశంసముగా నున్నదని లక్ష్మణుఁడే, సీతను వదలిపెట్టి తిరిగివచ్చినప్పుడు, సుమంత్రునితో నిట్లు చెప్పెను. "వెనుక తండ్రిగారివచనమున రాముఁడు పదునాలుగేండ్లు అడవులలో ఉండుటకన్నను ఇది దుఃఖతరముగా నున్నది. ఇప్పుడు పౌరులమాటలనుబట్టి సీతను పరిత్యజించుట నృశంస మనియే నాకు తోఁచుచున్నది. అర్థహీనముగా ప్రల్లదములాడు పౌర్శులకొఱకు ఆయన మైథిలిని నిర్వాసితను గావించినాఁడు గదా! ఈయశోహరమైన కార్యమువలన ఆయన సంపాదించినధర్మసంచయ మేమి?"

శ్లో॥ పురా రామః పితృవాక్యాత్ దండకే విజనే వనే।
ఉషిత్వా నవవర్షాణి పంచ చైవ మహావనే॥
శ్లో॥ తతో దుఃఖతరం భూయః సీతాయా విప్రవాసనమ్।
పౌరాణాం వచనం శ్రుత్వా నృశంసం ప్రతిభాతి మే॥
శ్లో॥ కో ను ధర్మాశ్రయ స్సూత కర్మణ్యస్మిన్ యశోహరే।
మైథిలీం సమను ప్రాప్తః పౌరై ర్హీనార్థవాదిభిః॥

ఉత్తర-సర్గ-50. శ్లో. 6, 7, 8.

[శ్లో. 8. తిలకటీక - హీనార్థవాదిభిః, న్యాయహీనార్థవాదిభిః పౌరైః, హేతుభిః; మైథిలీంప్రతి: యశోహరే, సాధ్వీం వనే విసృష్టవాన్ ఇతి అయశస్కరే; అస్మిన్ కర్మణి, సీతాపరిత్యాగకర్మణి అనుష్ఠితే సతి; కో ను ధర్మాశ్రయః. ధర్మపరిగ్రహః. సంప్రాప్తో రామేణ.]

లక్ష్మణునకే యట్టియభిప్రాయ మున్నప్పుడు ఇతరుల కుండుటలో ఆశ్చర్యము లేదు. కాని లక్ష్మణుఁడు అట్టియభిప్రాయమునే ఇంత

కన్నను తీవ్రముగ, కైకవరములకొఱకు అడవులకు బయలుదేరునపుడు రాముని ప్రతిఘటించుచు వ్యక్తపఱచినాఁడు. అప్పుడు లక్ష్మణుఁడే కాదు, కైకతప్ప తక్కినవారు కౌసల్య, దశరథుఁడు, భరతుఁడు మొదలుగా అందఱును రామునకు అడ్డుపడినవారే. ఇప్పుడు సీతనుగూర్చి రాముని నిందించుచున్న ప్రజలే ఆనాఁడు అడవికి పోవల దని రాముని వెంబడించి ప్రార్థించిరి. అంతమాత్రమున వారు చెప్పినది ధర్మ మని, రాముఁడు కావించినది అధర్మ మని నిశ్చితము కాలేదు. ఆనాఁడు వారికి కావలసినది ధర్మాధర్మముల నిర్ణయము కాదు. రాముఁ డెట్లయినను పట్టాభిషేకము నొందవలయు ననుటయే వారియాకాంక్ష. ఆనాఁడు రాముఁడు వారియాకాంక్షకు లొంగి అడవులకు పోకుండ నున్నచో, తరువాత వారే రాముని ధార్మికునిగా భావించియుందురా? ఆకరుణోద్వేగము గడచిన పిమ్మట వారే, రాముఁడును మనవంటి యవకాశవాదియే కాని నిజముగా ధార్మికుఁడు కాఁడని, చెప్పుకొనియుందురు. కావున తాత్కాలికములైన యావేశములతో సంచలించుచిత్తవృత్తులుగల సామాన్యులమాటలను బట్టి ధర్మమును నిశ్చయించుటకు వీలు లేదు. ధర్మమునకు శాస్త్రమే ప్రమాణము. శాస్త్రము ననుసరించి ప్రశాంతచిత్తులైన మహర్షులే ధర్మమును నిశ్చయింపఁగలరు. కావుననే చిత్రకూటమున భరతుఁడు రాముని యెదుట ప్రత్యుపవేశము కావించినప్పుడు దివ్యులైన మహర్షులు దిగి వచ్చి, కైకవిషయమున దశరథునిఋణమును దీర్చుటకై రాముఁడు వనవాసమును గావించుట ధర్మమే యని నిశ్చయించి చెప్పిరి. అట్లు ధర్మమును నిశ్చయించుకొని దానిని అసిధారావ్రతముగ పాటించుట వలననే శ్రీరాముఁడు నాఁటినుండి నేఁటివఱకును ధర్మమూర్తిగా పూజింపబడుచున్నాఁడు. ఇట్లే సీతాపరిత్యాగవిషయమునఁగూడ తనకు తనవారికిని ఎంత దుఃఖము కలుగుచున్నను రాముఁడు శాస్త్రము ననుసరించియే తన కర్తవ్యమును నిశ్చయించుకొనెను.

అయననిర్ణయమునకు హేతువులను మనమిట్లు గ్రహింపవచ్చును. లంకనుండి అయోధ్యకు సుమారు రెండువేలమైళ్ళదూరము

న్నది. అంతదూరమున జరిగిన సీతయొక్క అగ్నిప్రవేశవృత్తాంతమును ప్రజలు నమ్మలేకపోయిరి. సీత అగ్నియందు ప్రవేశించినప్పుడు చూచిన వారు రామలక్ష్మణులే తప్ప అయోధ్యావాసు లింకెవ్వరును లేరు. సీత యందలిప్రేమచే రామలక్ష్మణులు అగ్నిప్రవేశవృత్తాంతమును కల్పించి ఆమెను తీసికొనివచ్చి రని వారు భావించిరి. వానరులు రాక్షసులు సీతను కొనియాడుచున్నప్పుడు. వా రందఱును రామునివలన ఉపకారము పొందిన వారు కావున రామునకు ప్రియముగా అకల్పనమును సమర్థించి రనియే ప్రజలు భావించిరి. పట్టాభిషేకమహోత్సవములు ముగిసి రాజులు, వానరులు. రాక్షసులు వెళ్లిపోయినతరువాత ప్రజలు బాహాటముగా చెప్పుకొనుటకు వీలులేక మనస్సులలో పెట్టుకొన్నసందేహములను రహస్యముగా నొకరికొకరు చెప్పుకొనఁ జుచ్చిరి. అది క్రమముగా పెరిగి పెద్ద ప్రవాద మయ్యెను. ఈసందేహము సాధారణప్రజలయందే కాక భద్రుఁడు మొదలగు రామునియాంతరంగికమిత్రులయందును ఏర్పడియున్నది. అప్పుడు ప్రజలను గాని మిత్రులను గాని నమ్మించుటకు మార్గ మేదియును లేదు. తటస్థముగ ఉపేక్షించి యూరకుండుటను వీలులేదు. ప్రజలు రాజుయొక్క ధర్మవృత్తిని శంకింపమొదలిడినచో వారివర్తనమునందు అధర్మమున కవకాశమేర్పడవచ్చును. "ఇట్టిది మనభార్యలయందును మనము కూడ సహింపవలసినదే. రాజు ఎట్లు చేయునో అట్లు కదా! ప్రజలు అతని ననుసరించి వర్తింతురు" అనిప్రజలు చెప్పుకొనుచున్నట్లు భద్రుఁడే చెప్పినాడుకదా! అపవిత్రయైనను భార్యను వదులుకొనలేక ఆమెయందు తాను ఆసక్తుఁడై యుండె నను ప్రజలయభిప్రాయము నిరాధార మని రాముఁడు నిరూపింపవలసి యుండెను. అందులకు సీతను దూరముగా నుంచుట తప్ప రామునకు మార్గాంతరము కన్పింపలేదు. అందువలన, రాజకుటుంబమును అంతఃపురమునుండి దూరముగా నుంచవలసివచ్చినప్పుడు మహర్షులయాశ్రమములలో నుంచవచ్చు ననునాచారమును అనుసరించి రాముఁడు సీతను వాల్మీకియాశ్రమప్రాంతమునకు

చేర్చు మని లక్ష్మణునకు ఆదేశించెను. మహర్షి తప్పక ఆమెను ఆదరించు ననియే రాముఁడు నిశ్చయించుకొనెను.

రాముఁడు తనకీర్తిని, ప్రజానురంజనమను తనకర్తవ్యమును మాత్రమే దృష్టిలో నుంచుకొని ఈనిర్ణయము చేసి సీతకు అన్యాయముఁ గావించెనని కొందఱు తలంతురు. కాని ప్రజానురంజనమున రామునకు ఎట్టి బాధ్యత యున్నదో, ఆయనతోపాటు పట్టాభిషేకము నొందిన రాణిగా సీతకును అట్టిబాధ్యతయే యున్నది."రాముఁడు లేనప్పుడు అతని రాజ్యమును పాలించునధికారము అతనిపత్నియైన సీత కున్న దని వసిష్ఠ మహర్షి సీతారాములు వనములకు బయలుదేరునపు డుద్ఘాటించెను." పరిగ్రహింపఁబడినభార్యలు పురుషులకు ఆత్మవంటివారు. ఈమె రామునకు ఆత్మ. కావున రాజ్యమును పాలింపఁగలదు."

శ్లో॥ ఆత్మా హి దారా స్సర్వేషాం దారసంగ్రహవర్తినామ్।
ఆత్మేయ మితి రామస్య పాలయిష్యతి మేదినీమ్॥

అయోధ్య-సర్గ-37. శ్లో. 24

అధికారముతోపాటు బాధ్యతయు నుండును. కావున ప్రజానురంజనము సీతకును కర్తవ్యమే. అట్లే భర్తయొక్క కీర్తిని కాపాడుటయు తనకు కర్తవ్యమే యని ఆమెయు అంగీకరించినది. లక్ష్మణునితో రామునకు సందేశ మంపుచు ఆమె యిట్లున్నది. "అపవాదమువలన నీకుఁ గలిగిననిందను నేను కూడ తొలగింపవలసియే యున్నది. నాకు నీవే కదా! పరమగతి." మఱియును ఈవార్తను ఆమె కూడ వినుట కొన్నాళ్ళకు సంభవింపక తప్పదు. అప్పుడామె అపవాదముతో- భర్తకు దిగులు కలిగించుచు అంతపురములో సుఖముగా నుండఁగలదా? ఆమెయైనను జనాపవాదమును ఎట్లు ఉపేక్షింపఁగలదు? అప్పుడైనను ఆమె తనకు తానుగా పౌరులకు దూరముగా ఏయాశ్రమములోనో ఉండవలయు నని తలంపక తప్పదు. అందువలననే ఆమె రామునిపై కోపింపలేదు; తన దుర్దైవమునే నిందించుకొన్నది.

ఇంతకఠినమైన నిర్ణయమును గావించునప్పుడు రాముఁడు సీతతో ముందుగా చెప్పియుండవలసిన దని కొంద అందురు. రాముఁడు అంతః పురముననే ఈవిషయమును చెప్పినచో ఆమె విలపించుట మూర్ఛిల్లుటయు సంభవించును. అప్పుడు పరిజనమున కీవిషయము తెలియక తప్పదు. వెంటనే ఈవార్త నగర మంతయు వ్యాపించును. గర్భిణి యైన భార్యను జనాపవాదమునకై రాముఁడు పరిత్యజించుచున్నాఁడని తెలిసినంతనే ప్రజలందఱు గుంపులు కూడి తాత్కాలికమైన కారుణ్యోద్రేకముతో రథమున కడ్డుపడుటయు సంభవించును. వారు అడ్డుపడినారు కదా యని ఆమెను మరల అంతఃపురములోనే యుంచినచో రాముఁడు తమ్ము బేలుపుచ్చుటకై యొక నాటక మాడె ననియే తరువాత వారు తలంతురు కాని సీత పవిత్రురాలని నమ్మరు. అందువలననే రాముఁడు ఈకార్యమును రహస్యముగా నిర్వహింపఁజేసెను.

మఱునాఁడు ఉదయమే లక్ష్మణుఁడు సీతయొద్దకుపోయి, "నీవు కోరినట్లుగా నిన్ను గంగాతీరమున ఆశ్రమములందు అరణ్యమున నేను వదలవలసియున్నది." అని పలికెను. ఆమె సంతోషించి మునులకు మునిపత్నులకు ఇచ్చుటకై మంచి వస్త్రములు, రత్నములు ఆభరణములును గైకొని బయలుదేరెను. రథము కదలినంతనే యశుభశకునములను చూచి ఆమె కలవరపడి, రామునకు పురమునకు జనపదమునకు స్వస్తి యగును గాకయని దేవతలను ప్రార్థించెను. లక్ష్మణుఁ డామాటలకు హృదయమున తపించుచు ఆమెకు నమస్కరించుచు "మంగళము" అని పలికెను.

ఆరాత్రికి గోమతీతీరమున ఒకయాశ్రమమున బసచేసి మఱునాఁడు ఉదయము బయలుదేరి వారు మధ్యాహ్నమునకు గంగనుచేరిరి. గంగను చూఁడగానే లక్ష్మణుఁడు పెద్దగా విలపించెను. సీత విస్మయము నొంది యిట్లనెను. "ఏల ఏడ్చెదవు? ఈగంగాతీరమును చేరినందులకు నేను సంతోషించుచుండఁగా నన్నేల కలఁతపెట్టెదవు? రామునకు దూరమై

రెండురాత్రులు ఉండవలసివచ్చినందులకే దుఃఖించుచున్నావా? నాకును రాముఁడు ప్రాణాధికుఁడు గదా! అయినను నేనిట్లు వగుచుటలేదే! నీవిట్లు బాలునివలె వర్తింపకుము. గంగను దాటింపుము. మహర్షులకు వస్త్రాదికము లొసంగి యభివాదనము గావించి యొకరాత్రిమాత్రము అచ్చట నుండి రేపే నగరమునకు పోవుదము. నాకును పద్మదళాయతాక్షుఁడైన శ్రీరాముని చూడవలయునని మనస్సు తొందరపెట్టుచున్నది." వెంటనే లక్ష్మణుఁడు కనులు తుడుచుకొని నావికులను పిలిచి సుమంత్రుని ఉత్తర తీరముననే ఉండుమని చెప్పి, సీతతో కూడ ఓడ నెక్కి గంగను దాటెను.

దక్షిణతీరమునకు చేరినంతనే లక్ష్మణుఁడు సీతకు నమస్కరించి "రాముఁడు నాకు నియమించినయీకృత్యమువలన లోకనిందితుఁడ నగుచున్నాను; హృదయమున శల్యము గ్రుచ్చినట్లున్నది. ఇప్పుడు మూర్ఛయో మృత్యువో వచ్చిన నెంత బాగుండును? ఇంతగా లోకనింద్యమైన కార్యమునందు నియోగింపఁబడవలసినవాఁడను గాను. అమ్మా! అనుగ్రహింపుము. నాయందు తప్పు లేదు." అని విలపించుచు నేలపైఁ గూలఁబడెను.

శ్లో॥ శ్రేయో హి మరణం మే అద్య మృత్యుర్వా యత్పరం భవేత్
న చాస్మి న్నీదృశే కార్యే నియోజ్యో లోకనిందితే॥

శ్లో॥ ప్రసీద చ న మే పాపం కర్తు మర్హసి శోభనే।
ఇత్యంజలికృతో భూమౌ నిపపాత స లక్ష్మణః॥

ఉత్తర-47-సర్గ-శ్లో. 5,6

మృత్యువును గోరుకొనుచు విలపించుచున్నయతనిని జూచి సీత యావేగముతో, "ఏమిది? నాకేమియు అర్థ మగుట లేదు. యథార్థమును చెప్పుము. నీవు స్వాస్థ్యముతో నున్నట్లు లేదు. రాజునకు క్షేమమే కదా! అజ్ఞాపించుచున్నాను. జరిగినసంగతిని చెప్పుము" అని పలికెను.

శ్లో॥ రుదన్తం ప్రాంజలిం దృష్ట్వా కాంక్షన్తం మృత్యుమాత్మనః।
మైథిలీ భృశసంవిగ్నా లక్ష్మణం వాక్య మబ్రవీత్॥

శ్లో॥ కి మిదం నావగచ్ఛామి, బ్రూహి తత్త్వేన లక్ష్మణ।
పశ్యామి త్వాం న చ స్వస్థం, అపి క్షేమం మహీపతేః॥
ఉత్తర-సర్గ-47. శ్లో. 7,8

లక్ష్మణుఁడు గద్గదకంఠుఁడై యిట్లు చెప్పెను: "పురమున జనపదమునందును నిన్నుగూర్చి దారుణమైన యపవాదమును సభామధ్యమున విని రాముఁడు సంతప్తుఁడై ఆవిషయమును నాకు తెలిపి యింటి కరిగెను. ఆయనకు తాపమును కలిగించినయా మాటలు నీయెదుటచెప్పఁదగినవికావు. ఏమైన నేమి? నీవు నిర్దోష వయ్యును రాజుచేత నాసమక్షమున పరిత్యక్తవైతివి. పౌరాపవాదభీతియే యిందులకు కారణము. నీవు అన్యథాతలంపకుము. రాజుయొక్క శాసనమును పాటించి, నీవు గర్భిణీసహజముగ కోరినకోరికను అనుసరించి నిన్ను ఇచ్చట ఆశ్రమప్రాంతమున వదిలిపెట్టి వెళ్లవలసియున్నది. ఇదిజాహ్నవీతీరమున బ్రహ్మర్షులతపోవనము. పుణ్యము రమణీయము నైనది. విషాదము నొందకుము. పరమకారుణికుఁడైన వాల్మీకి మహర్షి మాతండ్రిగారికి ఇష్టసఖుఁడు. ఆమహనీయుని పాదములయొద్ద ఉపవాసపరాయణవై రాముని ధ్యానించుచు నుండుము. అది నీకు వరమశ్రేయస్సు కలిగించును."

శ్లో॥ సా త్వం త్యక్తా నృపతినా నిర్దోషా మమ సన్నిధౌ।
పౌరాపవాదభీతేన; గ్రాహ్యం దేవి న తేఽన్యథా
ఆశ్రమాంతేషు చ మయా త్యక్తవ్యా త్వం భవిష్యసి॥

శ్లో॥ రాజ్ఞ శ్శాసన మాదాయ తథైవ కిల దౌర్హృదమ్।
తదేద జ్జాహ్నవీతీరే బ్రహ్మర్షీణాం తపోవనమ్॥

శ్లో॥ పుణ్యం చ రమణీయం చ; మా విషాదం కృథా శ్శుభే।
రాజ్ఞో దశరథ స్యైవ పితు ర్మే మునిపుంగవః॥

శ్లో॥ సఖా పరమకో విప్రో వాల్మీకి స్సుమహాయశాః।
పాదాచ్ఛాయా ముపాగమ్య సుఖ మస్య మహాత్మనః॥
ఉపవాసపరైకాగ్రా వస త్వం జనకాత్మజే॥

శ్లో॥ పతివ్రతాత్వ మాస్థాయ రామం కృత్వా సదా హృది।
శ్రేయ స్తే పరమం దేవి తథా కృత్వా భవిష్యతి॥
ఉత్తర-సర్గ-47. శ్లో. 14, 15. 16, 17, 18

ఆమాటలను విని సీత దుఃఖపరవశయై నేలపై వ్రాలెను. కొంత సేపటికి తెప్పరిల్లి ఆమె లక్ష్మణునితో ఇట్లనెను. "నాయీశరీరము బ్రహ్మచేత దుఃఖముకొఱకే సృష్టింపఁబడినది. కావుననే ఆదుఃఖము యొక్క మూర్తి యంతయు ప్రదర్శింపఁబడుచున్నది. నేను పూర్వ జన్మములో ఏమి పాపము చేసితినో, ఎవఁడు నావలన భార్యావియోగ మును పొందెనో, నేనిప్పుడు పతివ్రత నయ్యును పతిచే విడువఁబడితిని. వెనుక రాముని పాదములను ఆశ్రయించుకొని యుండుటచే తపోవనము లలో నుండఁగలిగితిని. కాని యిప్పుడు రాముఁడు లేకుండ, ఇష్టజనులకు దూరమై ఎట్లు ఆశ్రమములలో నుండఁగలను? ఏమి తప్పు చేసితివి? నిన్ను భర్త ఎందులకు పరిత్యజించినాఁడు? అని తాపసులు అడిగినచో ఏమి చెప్పుదును? లక్ష్మణా ఈజాహ్నవీజలమున నే నేల జీవితమును త్యజింపరాదు? అట్లయినచో నాకు భర్తయైన రాజుయొక్క వంశము విచ్ఛిన్నమై పరిహాసపాత్రమును అగును. సరే! నీవు రాజాజ్ఞను నెర వేర్చి నన్ను వదలిపెట్టిపోయి ఆయనకు లోఁబడి యుండుము. నాయీ మాటను వినుము. నీవు నాకు మాఱుగా అత్తల కందఱకు ఆరాజునకును ప్రణమిల్లి కుశల మడుగుము. ఆరాజుతో ఇట్లు చెప్పుము. 'సీత పవిత్రు రాలని, నీయందు పరమభక్తిని కలిగిన దని, నీహితమును కోరునది యని, నీవు నిజముగా నెఱుంగుదువు. అపకీర్తికి భయపడుచున్న నీచేత నేను అరణ్యమునందు వదలిపెట్టఁబడితిని. నీకు కలిగిననిందను నేను కూడ తొలఁగింపవలసియే యున్నది. నాకు నీవేకదా పరమగతివి. తమ్ములయందు ఎట్లు వర్తింతువో అట్లే పౌరులయందును వర్తింపుము. పౌరులను న్యాయముతో పాలించుటవలన కలుగుధర్మమే శ్రేష్ఠమైనది. దానివలన కలుగు కీర్తియు ఉత్తమము. పౌరాపవాదమునుగూర్చి నేను

బాధపడుచున్నంతగా నాశరీరమునుగూర్చి బాధపడుటలేదు. స్త్రీకి పతియే బంధువు గురువు దేవతయును అగును. కాఁబట్టి భర్తయొక్క కార్యము స్త్రీకి ప్రాణములకన్నను ప్రియమైనది" ఇట్లు సంగ్రహముగా నామాటగా రామునకు చెప్పుము. నేనిప్పుడు గర్భవతినై యున్నాను. నన్ను చూచి పొమ్ము" అని సీత పలుకుచుండఁగా లక్ష్మణుఁడు దీనుఁడై ఏమి చెప్పుటకును నోరు రాక పెద్దగా విలపించుచు ఆమెకు ప్రదక్షిణము చేసి నిట్టూర్చుచు నిలిచి "అమ్మా! ఏమనుచున్నావు? ఇంతకు పూర్వము నీరూపమును నే నెప్పుడును చూడలేదు.; పాదములు మాత్రమే చూచి యుంటిని. ఇప్పుడు రాముఁడు లేకుండ వనములో నిన్నెట్లు చూడఁగలనమ్మా" అని పలుకుచు ఆమెకు నమస్కరించి యోడనెక్కి వెనుకకు తిరిగి చూచుచు అవ్వలితీరమునకు చేరెను.

శ్లో॥ మామి కేయం తను ర్నూనం సృష్టా దుఃఖాయ లక్ష్మణ।
ధాత్రా యస్యా స్తథా మేఽద్య దుఃఖమూర్తిః ప్రదృశ్యతే॥

శ్లో॥ కిం ను పాపం కృతం పూర్వం కో వా దారై ర్వియోజితః।
యాఽహం శుద్ధసమాచారా త్యక్తా నృపతినా సతీ॥

శ్లో॥ పురాహ మాశ్రమే వాసం రామపాదానువర్తినీ।
అనురుధ్యాపి సౌమిత్రే దుఃఖే చ పరివర్తినీ॥

శ్లో॥ సా కథం హ్యాశ్రమే సౌమ్య వత్స్యామి విజనీకృతా।
ఆఖ్యాస్యామి చ కస్యాహం దుఃఖం దుఃఖపరాయణా॥

శ్లో॥ కిం ను వక్ష్యామి మునిషు కర్మ చాసత్కృతం ప్రభో।
కస్మిన్ వా కారణే త్యక్తా రాఘవేణ మహాత్మనా॥

శ్లో॥ న ఖ ల్వద్యైవ సౌమిత్రే జీవితం జాహ్నవీజలే।
త్యజేయం; రాజవంశ స్తు భర్తు ర్మే పరిహాస్యతే॥

శ్లో॥ యథాజ్ఞం కురు సౌమిత్రే త్యజ మాం దుఃఖభాగినీమ్॥
నిదేశే స్థీయాతాం.రాజ్ఞః శ్రుణు చేదం వచో మమ॥

—: రామునితో చెప్పుమన్న మాటలు :—

శ్లో॥ జానాసి చ యథా శుద్ధా సీతా తత్త్వేన రాఘవ।
భక్త్యా చ పరయా యుక్తా హితా చ తవ నిత్యశః

శ్లో॥ అహం త్యక్తా చ తే వీర అయశోభీరుణా జనే।
యచ్చ తే వచనీయం స్యా దపవాదసముత్థితః
మయా చ పరిహర్తవ్యం; త్వం హి మే పరమా గతిః।

శ్లో॥ యథా భ్రాతృషు వర్తేథాః తథా పౌరేషు నిత్యదా।
పరమో హ్యేష ధర్మ స్తే తస్మాత్ కీర్తిరనుత్తమా॥

శ్లో॥ యత్తు పౌరజనే రాజన్ ధర్మేణ సమవాప్నుయాత్।
అహం తు నానుశోచామి స్వశరీరం నరర్షభ॥

శ్లో॥ యథాపవాదః పౌరాణాం తథైవ రఘునన్దన।
పతి ర్హి దేవతా నార్యాః పతి ర్బంధుః పతి ర్గురుః॥

శ్లో॥ ప్రాణై రపి ప్రియం తస్మా ద్భర్తుః కార్యం విశేషతః।
ఇతి మద్వచనా ద్రామో వక్తవ్యో మమ సంగ్రహః॥

శ్లో॥ నిరీక్ష్య మా ద్య గచ్ఛ త్వ మృతుకాలాతివర్తినీమ్।
ఏవం బ్రువన్త్యాం సీతాయాం లక్ష్మణో దీనచేతనః

శ్లో॥ శిరసా వంద్య ధరణీం వ్యాహర్తుం న శశాక హ।
ప్రదక్షిణం చ తాం కృత్వా రుదన్నేవ మహాస్వనః॥

శ్లో॥ ధ్యాత్వా ముహూర్తం తా మాహ కిం మాం వక్ష్యసి శోభనే।
దృష్టపూర్వం న తే రూపం, పాదౌ దృష్టౌ తవానఘే॥

శ్లో॥ కథ మత్ర హి పశ్యామి రామేణ రహితాం వనే
ఇత్యుక్త్వా తాం నమస్కృత్య పున ర్నావ మహారుహత్॥

ఉత్తరకాండ-48వసర్గ—శ్లో. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22.

సీతయొక్క దుస్థితి యూహింపవలసినదే కాని, వాక్కునకు అందునది కాదు. ఆమె కిప్పుడు తనసంగతియే కాక, తనసంతానము సంగతి కూడ సమస్యగనే పరిణమించినది. ఆమెకు గర్భము కలిగిన విషయము వ్యక్తమైనంతనే రాముఁడు ఆవిషయమును గ్రహించి అభి నందించుట, ఆమెకోర్కెను తీర్తునని చెప్పుట, వెంటనే ఆమె వన మున పరిత్యజింపఁబడుటయు సంభవించెను. అందువలన అంతఃపుర ములో అందఱకును ఈవిషయము తెలియుటకు అవకాశములేదు. కావున ప్రజలకు అసలే తెలియదు. ఇట్టిపరిస్థితియందు ఆమె అడవిలో లేదా ఆశ్రమములో ప్రసవించినచో ఆసంతానము రామునిబిడ్డలే యగుదురా, అని ప్రజలు మరల సంశయింపవచ్చును. సీతయొక్క శీలమునే శంకించు చున్న యాప్రజలు, ఆమెబిడ్డలను రాజకుమారులనుగా అంగీకరింతురా యన్నది సందేహాస్పద మగువిషయమే. అందువలననే తాను అంతఃపుర మునం దున్నపుడే గర్భము ధరించి యున్నందులకు సాక్షిగా లక్ష్మణుఁడు తన్ను చూడవలయు నని ఆమె కోరినది. ఏస్త్రీకైనను ఇంతకన్నను దుస్థితి యే మున్నది? కాని లక్ష్మణుని పరిస్థితి యింతకన్నను శోచనీ యముగా నున్నది. అంతకష్టస్థితిలో ఆమహాపతివ్రత కోరిన యింత చిన్నసాయమును కూడ చేయలేనిస్థితిలో ఆయన యున్నాఁడు. ఇంత కన్నను ఆయనకు పరితాపకారణ మేమున్నది? ఆయన ధర్మమునకు బద్ధుఁడు. ఆయన ఇంతకాలమును ఆమెను చూడనే లేదు. వనములలో నున్నపదునాలుగేండ్లు కూడ, ముప్పురును సన్నిహితులై యున్నప్పుడు కూడ, నమస్కరించునప్పుడు పాదములు మాత్రమే చూచెను కాని ఆమె ముఖమువంక చూడలేదు. మఱి యిప్పుడు రాముఁడులేనిచోట నిర్జనప్రదేశమున అమెను ఎట్లు ఆయన చూడఁగలఁడు? ఇంత మహో న్నతమైనశీలము, ఇట్టిదుస్థితియును మానవచరిత్రయందే చాల యఱు దని చెప్పవచ్చును.

ఇంత దుఃఖమునందు కూడ సీత ధర్మమును విస్మరింపకుండుట గమనింపదగియున్నది. భర్తకు కలిగిననిందను పరిహరించుట తనకు

కూడ కర్తవ్యముగనే ఆమె భావించినది. భర్తయు తాను వేఱు కాదు. భర్తకు కలిగిన యపకీర్తి తనకును అపకీర్తియే. దానిని తొలగించు కొనుట ఆయనకు ఎంతకర్తవ్యమో తనకును అంతే కర్తవ్యము. భర్త స్వార్థపరుఁడై కీర్తికొఱకు తన్ను త్యజించె నని ఆమె తలంపలేదు. తనకు కలిగినకష్టమునకు కారణము తనపూర్వజన్మదుష్కృతమే అని భావించినది. అది పతివ్రతయొక్క లక్షణము.

లక్ష్మణుఁడు వెళ్ళినపిదప సీత పెద్దగా విలపింపఁజొచ్చెను. ఆమె రోదనమును విని మునిబాలకులు ఆమెచెంతకు వచ్చి చూచి విస్మితులై పోయి వాల్మీకితో చెప్పిరి. ఆయన తపోదృష్టితో జరిగినది తెలిసికొని అర్ఘ్యమును గైకొని సీతయొద్దకు వచ్చి మధురముగా నిట్లు పలికెను. "నీవు దశరథుని కోడలవు; రామునిపట్టమహిషివి; జనకునికూఁతురవు. ఓపతివ్రతా! నీకు స్వాగతము. తపోదృష్టిచే నీవు ఇచ్చటికి వచ్చిన కారణమును, నీపరిశుద్ధతను తెలిసికొంటిని. నీవిప్పుడు నారక్షణమం దున్నావు; మమ్ము విశ్వసించి నిర్భయముగా నుండుము. ఈయాశ్రమమునకు సమీపమున తపస్సు చేసికొనుచున్నతాపసస్త్రీలు కలరు. వారు నిన్ను బిడ్డనువలె ఎల్లప్పుడును చూచుకొందురు. అర్ఘ్యమును గ్రహింపుము; సొంతయింటికి వచ్చినట్లే తలంపుము; దుఃఖింపకుము."

శ్లో॥ స్నుషా దశరథస్య త్వం రామస్య మహిషీ ప్రియా।
జనకస్య సుతా రాజ్ఞః స్వాగతం తే పతివ్రతే॥

శ్లో॥ ఆయాస్తి చాసి విజ్ఞాతా మయా ధర్మసమాధినా।
కారణం చైవ సర్వం మే హృదయేనోపలక్షితమ్॥

శ్లో॥ అపాపాం వేద్మి సీతే తే తపోలబ్ధేన చక్షుషా।
విస్రబ్ధా భవ వైదేహి సాంప్రతం మయి వర్తసే॥

("సీతే త్వామ్" ఇతి రామాయణతిలకపాఠః)

శ్లో॥ ఆశ్రమ స్యావిదూరే మే తాపస్య స్తపసి స్థితాః
తా స్త్వాం వత్సే యథా వత్సం పాలయిష్యన్తి నిత్యశః॥
ఉత్తరకాండ–49 వ సర్గ శ్లో. 7, 8, 10, 11.

అంతట సీత ఆయనపాదములకు ప్రణమిల్లి అయనవెంట బయలుదేరెను. ఆయన ఆమెను తాపసస్త్రీలున్నతావునకుఁ గొనిపోయెను. ఆస్త్రీలందఱును ఆయనకు స్వాగతమును పలికి,"ఏమి చేయు మందురు" అని యడిగిరి. అయన వారితో నిట్లనెను."ఇదిగో సీత వచ్చినది. ఈమె రామునకు పత్ని, దశరథునకు కోడలు, జనకునికూఁతురు, పవిత్రురాలు. ఈమె పతివ్రత యయ్యును భర్తచే విడువఁబడినది. నాకు నిత్యము రక్షింపఁదగినది, ఈమెయందలిగౌరవమున నామాటవలనను మీ రీమెను పరమస్నేహముతో చూచుకొనుఁడు. మీ కీమె మిక్కిలి పూజ్యురాలు. ఇట్లు సీతనుగూర్చి మాటిమాటికి చెప్పుచు అప్పగించి వాల్మీకి శిష్యులతో కూడ ఆశ్రమమునకు తిరిగివచ్చెను.

శ్లో॥ సీతేయం సమనుప్రాప్తా పత్నీ రామస్య ధీమతః।
స్నుషా దశరథ స్యైషా జకనస్య సుతా సతీ
అపాపా పతినా త్యక్తా పరిపాల్యా మయా సదా॥
శ్లో॥ ఇమాం భవత్యః పశ్యన్తు స్నేహేన పరమేణ హి।
గౌరవా న్మమవాక్యా చ్చ పూజ్యా వోఽస్తు విశేషతః॥
ఉత్తరకాండ–సర్గ. 49–శ్లో. 16,17,18.

సీతవృత్తాంతమును వాల్మీకి ధర్మసమాధిచే తెలిసికొనెను. వేదవిహితమైన ధర్మము ననుష్ఠించుటవలన సమాధిస్థితియు దానివలన ఇట్లు తెలిసికొనుశక్తియు కలుగు నని దీనివలన వ్యక్తమగుచున్నది. అయన ఇట్లు తెలిసికొని ఆమెను ప్రశంసించి స్వాగతము పలుకుటవలన,సీతకు తన్నుగూర్చి చెప్పుకొని రక్షణముకొఱకై ప్రార్థింపవలసినదైన్యము లేకుండఁజేసెను. ఆయన,"నీ విప్పుడు నారక్షణమం

దున్నావు" (సాంప్రతం మయి వర్తసే) అని సీతతో చెప్పుటయే గాక, తాపసస్త్రీలతో, "ఈమె నాకు ఎల్లప్పుడును రక్షింపఁదగినది;" (పరిపాల్యా మయా సదా) అని పలుకుట గమనింపఁదగి యున్నది. వాల్మీకి దశరథునకు మిత్రుఁడు. మిత్రునియొక్క కొడుకులు కోడండ్రును తనకును అట్టివారే యగుదురు. విధివశమున కోడలు భర్తకు దూరమైనచో ఆమెయొక్క రక్షణమును మామగారు వహింపవలయును. కావున దశరథునకు మాఱుగా ఆయనకోడలియొక్క రక్షణభారమును మైత్రీధర్మమును ననుసరించి తాను వహింపవలసియున్న దని వాల్మీకి స్పష్టమొనరించుచున్నాఁడు. అదియును గాక సమర్థులగువారు ధార్మికులకు కష్టము కలిగినపుడు శక్తికొలఁది వారిని ఆదుకొనవలయును. మనకెందుల కని తొలఁగఁద్రోసికొనిపోవుట ధర్మము కాదు. కావున వాల్మీకి సీతారక్షణభారమును తనధర్మమునుగా భావించెను. దీని నుద్దేశించియే రాముఁడు కూడ సీతను ఎచ్చటనో వనములో వదలిపెట్టుమని చెప్పక వాల్మీకియాశ్రమప్రాంతముననే విడిచిరమ్మని లక్ష్మణునకు నిర్దేశించెను. అచ్చట తప్పక వాల్మీకియొక్క రక్షణము సీతకు లభించు నని ఆయన తలంచెను. అట్లే జరిగెను.

వాల్మీకి సీత నప్పగించుచు తాపస్త్రీలతో "ఈమె మీకు విశేషముగా పూజ్యురా లగునుగాక?" (పూజ్యా వోఽస్తు విశేషతః) అనుటలో అజ్ఞ ఇమిడియున్నది. ఆమెయొక్క ప్రత్యక్షమునఁ గాని పరోక్షమునగాని పరిత్యాగమునకు సంబంధించినప్రసంగములు ఎప్పుడును ఎవ్వరును చేయ రాదనియు, ఆమెను మహారాణినివలె లేక దేవతనువలె పూజింపవలయు ననియు,ఆతాపసస్త్రీలను అఁయన శాసించె నన్నమాట. సీతకు ఏమాత్రమును మనఃక్లేశమును కలుగకుండుటకై ఆయన యిట్లు జాగరూకత వహించెను.

సీతను వాల్మీకిమహర్షి గొనిపోవుటను ఉత్తరపుగట్టువనుండి లక్ష్మణుఁడు చూచుచు దుఃఖితుఁడై సుమంత్రునితో నిట్లనెను. "సీతావియో

గమువలన రామునకు కలిగిన దుఃఖమును చూడుము. పతివ్రతయైన భార్యను విడనాడవలసివచ్చుటకన్న అధికమైనదుఃఖ మే మున్నది? ఇది యంతయు దైవికమే. దైవము దాటరానిది. ఎవఁడు కోపించినచో దేవ గంధర్వాసురులను హతమొనర్పఁ గలఁడో అట్టిరాముఁడుదైవము నుపా సించుచున్నాఁడు."

శ్లో॥ వ్యక్తం దైవా దహం మన్యే రాఘవస్య వినా భవమ్।
వైదేహ్యా సారథే నిత్యం దైవం హి దురతిక్రమమ్॥
శ్లో॥ యో హి దేవాన్ సగంధర్వాన్ సహ రాక్షసైః।
విహన్యా ద్రాఘవః క్రుద్ధః స దైవం పర్యుపాసతే॥

అప్పుడు సుమంత్రుఁ డిట్లనెను."మైథిలినిగూర్చి దుఃఖింపకుము. ఇది యంతయు ఇట్లు జరుగునని ముందుగనే విప్రులచే చూడఁబడినది. రాముఁడు కొంతకాలమునకు నిన్ను శత్రుఘ్నుని భరతుని త్యజించి దుఃఖపరవశుఁడగును. నీ వీసంగతి ఎవరికిని చెప్పవద్దు. మీతండ్రిగారు ఇది రహస్య మనిచెప్పినారు. అయినను నీ కీవిషయమున శ్రద్ధయున్నచో చెప్పెదను." లక్ష్మణుఁడు చెప్పు మనఁగా సుమంత్రుఁడు మరల నిట్లు చెప్పెను. "ఒకప్పుడు చాతుర్మాస్యదీక్షకై దుర్వాసోమహర్షి వశిష్ఠుని యాశ్రమమునకు వచ్చి యుండెను. అప్పుడు మీతండ్రిగారు అచ్చటికి పోయి ఆమహర్షుల నిరువురను దర్శించిరి. అంతట ప్రసంగవశమున మీనాయనగారు, నావంశ మెంతకాలము జరుగును? మారాముని కాయుః ప్రమాణ మెంత? వాని కెందఱు కుమారులు కలుగుదురు; చెప్పు మని దుర్వాసుని ప్రార్థించిరి. అప్పు డామహర్షి ఇట్లు చెప్పెను. 'పూర్వము దేవాసురసంగ్రామమున దైత్యులు పారిపోయి భృగుపత్నిని ఆశ్రయించిరి. ఆమె వారికి అభయ మొసంగెను. అందులకు విష్ణువు క్రుద్ధుడై చక్రమున ఆమెతలను ఖండించెను. అప్పుడు భృగుమహర్షి కుపితుఁడై 'క్రోధమార్ఛితుఁడవై అవధ్యురాలైన నాపత్నిని వధించితివి; కావున నీవు మనుష్యలోకమున జన్మించి పెక్కేండ్లు పత్నీవియోగ మనుభవిం

పుము' అని శపించెను. పిమ్మట ఆమహర్షి పశ్చాత్తప్తుఁడై విష్ణుదేవు నర్చించెను. భక్తవత్సలుఁడైన యాదేవుఁడు, లోకముల ప్రియముకొఱకు శాపము నాకు గ్రాహ్యమే యగును అని పలికెను. ఇప్పు డావిష్ణువే రాముఁడుగా నీకు జన్మించియున్నాఁడు. అతఁ డయోధ్యాధిపతియై భృగుశాపఫలము ననుభవించుచు పదుఁనొకండువేల సంవత్సరములు పాలించును. అనేకయశ్వమేధములను గావించుచు రాముఁడు రాజ్యము నుపాసించి బ్రహ్మలోకమున కేగును. అతనియనుచరు లందఱు సమృద్ధులై సుఖులై యుందురు. అనేకరాజవంశముల నతఁడు స్థాపించును. అతనికి సీతయందు ఇరువురు కుమారులు కలుగుదురు; అయోధ్యలో కాదు. రాముఁడు కుమారులను అయోధ్యలో కాకుండ మఱొక చోట పట్టాభిషిక్తులను చేయును. మునివచనము అట్లున్నది. నీవు ఇంక దుఃఖింపకుము"

శ్లో॥ తత స్తాం నిహతాం దృష్ట్వా పత్నీం భృగుకులోద్వహః।
శశాప సహసా క్రుద్ధో విష్ణుం రిపుకులార్దనమ్॥

శ్లో॥ యస్మా దవధ్యాం మే పత్నీం అవధీః క్రోధమూర్ఛితః।
తస్మా త్త్వం మానుషే లోకే జనిష్యసి జనార్దన॥

శ్లో॥ తత్ర పత్నీవియోగం తం ప్రాప్స్యసే బహువార్షికమ్।
శాపాభిహతచేతా స్తు స్వాత్మనా భావితోఽభవత్॥

శ్లో॥ అర్చయమాస తం దేవం భృగు శ్శాపేన పీడితః।
తపసా రాధితో దేవో హ్యబ్రవీత్ భక్తవత్సలః॥

శ్లో॥ లోకానాం సంప్రియార్థం తు శాపం గ్రాహ్య ముక్తవాన్।
ఉత్తరకాండ-సర్గ. 51-శ్లో 13,14,15,16,17.

తిలకటీక:- శాపాభిహతచేతాస్తు - ధర్మపక్షాశ్రయ దేవానుగ్రహోయ ప్రవృత్తః ఈశ్వరః, స్వోపాస్యః, మయా స్త్ర్యభిమానేన(స్త్రీఅభిమానేన) శప్తః। ఈశ్వరత్వాత్ యది తం నిరస్యేత్, తదా మిథ్యావచనత్వేన నరక

ప్రాప్తిః స్యాత్ ఇతి పశ్చాత్తాపపరీతచిత్తః।స్వాత్మనా అంతర్యామిణా భావితః స్వశాపస్వీకారార్థం ఈశ్వరం ప్రతి తపశ్చరణార్థం ప్రేరితః।

ఇట్లు వారు మాటాడుకొనుచుండఁగా సూర్యాస్తమయము అయ్యెను. అప్పుడు వారు కేశినీనదీతీరమున వసించిరి. అచ్చట రాత్రి గడపి మఱునాఁడు మధ్యాహ్నమునకు లక్ష్మణుఁడు హృష్టపుష్టజనాకీర్ణమైన యయోధ్యను ప్రవేశించి పరమదైన్యముతో రాజభవనములోనికి పోయి అచ్చట కనుల నీరు గార్చుచు దీనుఁడై కూర్చున్నరాముని జూచి నమస్కరించి ఇట్లు పలికెను. "నీయాజ్ఞను అనుసరించి అనుకొన్నవిధముగా గంగాతీరమున వాల్మీకియాశ్రమము చెంత సీతను విడిచి వచ్చితిని. నీవు దుఃఖింపకుము. కాలగతి యిట్టిదే నీవంటి బుద్ధిమంతులు శోకింపరు. సమకూర్పఁబడిన వన్నియు క్షీణింపక తప్పదు. ఉన్నతస్థితు లన్నియు పతనముతో ముగియవలసినవే. సంయోగములకు వియోగమే ముగింపు. జీవితమునకు మరణమే అంతము. కావున ధనదారమిత్రపుత్రులందు సంగమును పెంచుకొనరాదు. వారివలన వియోగము ఎప్పటికైనను తప్పదు. నీవు నీయంతఃకరణముచేత లోకములను నీమనస్సును కూడ శిక్షింపఁగలవు. నీకు శోకమును నిగ్రహించుట ఎంతపని? నీవు శోకమును నిగ్రహింపకున్నచో పరుని గృహమందున్న భార్యను వదలిపెట్టి మరల కాముకుఁడై ఆమెనుగూర్చియే ఈరాముఁడు శోకించుచున్నాఁడు, అను పౌరాపవాదము మరల బయలుదేరును. కావున ఈదుర్బలమైన బుద్ధిని త్యజించి సంతాపమును వీడుము".

శ్లో॥ ఆర్యస్యాజ్ఞాం పురస్కృత్య విసృజ్య జనకాత్మజామ్।
గంగాతీరే యథోద్దిష్టే వాల్మీకే రాశ్రమే శుభే॥ 8

శ్లో॥ తత్ర తాం శుభాచారాం ఆశ్రమాన్తే యశస్వినీమ్।
పున రప్యాగతో వీర పాదమూల ముపాసితుమ్॥ 9

శ్లో॥ సర్వే క్షయాన్తా నిచయాః పతనాన్తా స్సముచ్ఛ్రియాః
సంయోగా విప్రయోగాన్తా మరణాన్తం చ జీవితమ్। 11

శ్లో॥ తస్మాత్ పుత్రేషు దారేషు మిత్రేషు చ ధనేషు చ।
నాతిప్రసంగః కర్తవ్యో విప్రయోగో హి తైర్ధ్రువమ్॥ 12

శ్లో॥ శక్త స్త్వ మాత్మ నాత్మనం వినేతుం మనసా మనః।
లోకాన్ సర్వాన్ కాకుత్స్థ కిం పున శ్శోక మాత్మనః॥ 13

శ్లో॥ నేదృశేషు విముహ్యన్తి త్వద్విధాః పురుషర్షభాః।
అపవాదః స కిల తే పున రేష్యతి రాఘవ॥ 14

శ్లో॥ యదర్థం మైథిలీ త్యక్తా అపవాదభయా న్నృప।
సోఽపవాదః పురే రాజన్ భవిష్యతి న సంశయః॥ 15

శ్లో॥ స త్వం పురుషశార్దూల ధైర్యేణ సుసమాహితః।
త్యజేమాం దుర్బలాం బుద్ధిం సంతాపం మా కురుష్వ హ॥ 16

ఉత్తరకాండ-సర్గ-52

ఆమాటలకు రాముఁడు సంతోషించి "నీవు చెప్పినది నిజమే. మధురములైన నీమాటలచేత ఊరట నొందినాను; సంతాపము పోయి నది; శాంతియును కలిగినది. నీవు నాకు కర్తవ్యమునుగూర్చి చెప్పినం దులకు సంతోషము కలిగినది" అని పలికెను.

శ్లో॥ ఏవ మేత న్నరశ్రేష్ఠ యథా వదసి లక్ష్మణ।
పరితోష శ్చ మే వీర మమ కార్యానుశాసనే॥ 18

శ్లో॥ నివృత్తి శ్చాగతా సౌమ్య సంతాప శ్చ నిరాకృతః।
భవద్వాక్యై స్సురుచిరై రనునీతోఽస్మి లక్ష్మణ॥ 19

తరువాత రాముఁడు మరల ఇట్లనెను. "నాలుగుదినములుగా పౌరకార్యములను చూచుట లేదు. అది మర్మభేదకముగానున్నది. మంత్రులను పురోహితుని ప్రజలను కార్యార్థులైన పురుషులను స్త్రీలను పిలువుము. దినదినము ఎవఁడు పౌరకార్యములను తీర్పకుండునో అట్టి రాజు అన్నిప్రక్కలను మూయఁబడినదై ఘోరమైన నరకమునందు పడును. సంశయములేదు."

శ్లో॥ చత్వారో దివసా స్సౌమ్య కార్యం పౌరజనస్య చ।
అకుర్వాణస్య సౌమిత్రే తన్మే మర్మాణి కృన్తతి॥

శ్లో॥ ఆహూయన్తాం ప్రకృతయః పురోధా మన్త్రిణ స్తథా।
కార్యార్థినః పురుషాః స్త్రియో వా పురషర్షభ॥

శ్లో॥ పౌరకార్యాణి యో రాజా న కరోతి దినే దినే।
సంవృతే నరకే ఘోరే పతితో నాత్ర సంశయః॥

ఉత్తరకాండ-సర్గ 53-శ్లో. 4, 5, 6,

పిదప రాముఁడు నృగమహారాజుకథను దృష్టాంతముగా చెప్పెను. వారట్లు మాటాడుచుండఁగా వాసంతికియైన రాత్రి వచ్చెను. శ్రీరాముఁడు సీతను వదలిపెట్టినది వసంతారంభమునందే.

మఱునాఁడు రాముఁడు పౌరులకు దర్శనమిచ్చుటకై బయలుదేరుచుండఁగా సుమంత్రుఁడు వచ్చి చ్యవనమహర్షిని పురస్కరించుకొని యమునాతీరవాసులైన మహర్షులు వచ్చిరని చెప్పెను. వెంటనే రాముఁడు వారిని ప్రవేశపెట్టు మనెను. అప్పుడు నూఱుమందికిపైగా మహర్షులు లోనికి వచ్చిరి. రాముఁడు వారికి నమస్కరించి అర్ఘ్యాసనములందు కూర్చుండుఁ డని ప్రార్థించెను. వారు తాము తెచ్చిన తీర్థోదకములను ఫలమూలములను రామునకు బహూకరించిరి. రాముఁడు వానిని స్వీకరించి "తమరు వచ్చినకార్యమేమి? నేను సమాహితుఁడనై యున్నాను. నే నేమి చేయవలయునో ఆజ్ఞాపింపుఁడు. నేను మహర్షులకు సర్వకామకరుఁడను" అని పలికెను.

చ్యవన మహర్షి ఇట్లు చెప్పెను. "కృతయుగమునందు లోలాపుత్రులలో అగ్రజుఁడైన మధువను దైత్యుఁడు బ్రహ్మణ్యుఁడై యుండెను. అతఁడు మహేశ్వరునిగూర్చి తపస్సుచేసెను. ఆమహాదేవుఁడు ప్రీతుఁడై తనశూలమునుండి మఱియొకశూలమును సృష్టించి "నీపైకి ఎవఁడు వచ్చునో వానిని ఇది భస్మమొనర్చి మరల నీచేతికి

వచ్చును. ఎంతవఱకు నీవు దేవతలకు విప్రులకు విరోధముగా వర్తింపవో అంతవఱకు నీయొద్ద నుండును." అని చెప్పి యొసంగెను. అప్పుడు మధువు పరమేశ్వరుని స్తుతించి ఆశూలము శాశ్వతముగా తన వంశమున నుండునట్లు వరమొసంగు మని ప్రార్థించెను. పరమేశ్వరుఁడు "అట్లు వీలులేదు. కాని నీప్రార్థనము వ్యర్థమగుట నా కిష్టము లేదు. దీనిని నీపుత్రుఁడు ధరించినప్పుడు సర్వభూతములకు అవధ్యుఁ డగును." అని పలికెను. మధువుభార్య కుంభీనసి. ఆమె మాల్యవంతునిపుత్రికయైన అనలయొక్క కూఁతురు. మాల్యవంతుఁడు రావణునకు మాతామహుఁడు. అందువలన ఆమె రావణునకు చెల్లెలు. మధువునకు కుంభీనసియందు జన్మించిన లవణుఁడు దుష్టుఁ డయ్యెను. తండ్రియనంతరము వాఁడు శూలముయొక్క ప్రభావముచేత లోకకంటకుఁడై తాపసులను బాధింపఁ జొచ్చెను ఋషులు ప్రార్థింపఁగా పెక్కురు రాజులు పూనుకొని వానిని సంహరింపలేకపోయిరి. నీవు రావణుని సంహరించితి వని తెలిసి, ఈలవణాసురుని కూడ నీవే సంహరింపఁగల వని నిన్ను ప్రార్థించుటకు వచ్చితిమి." అప్పుడు రాముఁడు, "వానియాహార మేమి? ఆచార మెట్టిది? ఎక్కడ నున్నాఁడు?" అని యడిగెను. "సర్వజంతువులును వానికి ఆహారమే. వాఁడు విశేషించి తాపసులను భక్షించును. నిత్యరౌద్రవర్తనమే వానియాచారము. వాఁడు మధువనమునం దుండును." అని మహర్షులు చెప్పిరి.

"సరే వానిని తప్పక సంహరింపఁజేయుదును. మీకు భయము లేదు" అని రాముడు ప్రతిజ్ఞయొనర్చెను. అప్పటికి లక్ష్మణాదులైన సోదరులను వచ్చియుండిరి. రాముఁడు వారిని జూచి, "లవణుని చంపునది ఎవరు? ఆకార్యమును ఎవనిపాలుగా నొసంగుదము. భరతునకా శత్రుఘ్ననకా?" అని యడిగెను. భరతుఁడు, "నేను లవణుని సంహరింతును. వానిని నాభాగముగా నొసంగుఁడు" అని పలికెను. శత్రుఘ్నుఁడు లేచి నమస్కరించి, "ఆర్యుఁడు ఇంతకు పూర్వము నందిగ్రామమున వ్రతధా

రియై యుండి రాజ్యమును పాలించి శ్రమించియున్నాఁడు. అదియును గాక నేను చిన్నవాఁడనై పంపఁదగినవాఁడనై యుండఁగా ఆయన బయలుదేరుట ఎందులకు?" అని పలికెను. భరతుఁ డేమియు మాటాడ లేదు. రాముఁడు "అట్లయినచో మంచిదే. నిన్ను మధువునగరమునకు రాజునుగా అభిషేకింతును. నీవు లవణుని సంహరించి ఆరాజ్యమును తీర్చిదిద్ది పాలింపుము. ఒకరాజును సంహరించినతరువాత ఆరాజ్యము నందు మఱియొక రాజవంశమును ఏర్పఱుపనివాఁడు నరకము నొందును. కావున నీవు నామాటకు అడ్డుచెప్పక లవణుని సంహరించి ఆరాజ్యమును పాలించుచుండుము' అని పలికెను.

శత్రుఘ్నుఁడు సిగ్గుపడి మెల్లగా ఇట్లనెను. "ఆర్యా! ఇది యధర్మ మని తలంతును. పెద్దవా రుండఁగా చిన్నవాఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డగుట యెట్లు? కాని నీ శాసనము దురతిక్రమము. ''నేను లవణుని సంహ రింతు" నని ఆర్యుఁడు చెప్పుచుండఁగా నేను ఆయనకు అడ్డము చెప్పి యుండరాదు. ఆదురుక్తికి ఫలముగా అన్నను అతిక్రమించి రాజ్యాభి షేకము నొందుట అను దుర్గతి కలిగినది. ఇంక మరల నీమాటకు బదులు చెప్పినచో ఏమి దండము సంభవించునో యని భయపడుచు న్నాను. నీవు నన్ను నీయిష్టము వచ్చినట్లు ఆజ్ఞాపింపుము; నాకు అధర్మము లేకుండనట్లు చేయుము"

ఆదినముననే రాముఁడు శత్రుఘ్నుని మధువనరాజ్యమునకు ప్రభువునుగా అభిషేకించెను. కౌసల్య మొదలైనరాజాంగనలు మంగళ ములను గావించిరి. యమునాతీరవాసులైన ఋషులు లవణుఁడు హతుఁ డైనట్లే భావించిరి. రాముఁడు శత్రుఘ్నునకు మహావిష్ణువుచే నిర్మింప బడిన యొకమహాస్త్రము నొసంగి. ''లవణుఁడు ఆహారముకొఱకు వనము నకు పోవునప్పుడు శూలమును తీసికొనిపోఁడు. వాఁడు తిరిగివచ్చునప్పుడు నగరద్వారమున ధనుర్ధరుఁడవై వేచియుండి వానిని లోనికి పోనీయక అచ్చటనే వానితో యుద్ధమొనర్చి సంహరింపుము. నాలుగువేల గుఱ్ఱ

ములు రెండువేలరథములు నూఱుగజములు పణ్యద్రవ్యములు బేహారులు నటనర్తకులు చాలినంతగా ధనము వాహనములను గైకొనిపొమ్ము. ముందుగా సైన్యమును పంపి తరువాత నీవు బయలుదేరుము. నీవు యుద్ధమునకు వచ్చుచున్నట్లు వానికి శంక కలుగకుండ ప్రయాణము చేయుము. మహర్షులను పురస్కరించుకొని నీసైనికులు గ్రీష్మావసానమున గంగను దాటుదురు. వర్షాకాలముననే నీవు లవణుని సంహరింపఁగలవు" అని పలికెను. గ్రీష్మమునందు దండయాత్రాభయమున వాఁడు శూలమును ఇంటియందే ఉంచి తిరుగుచుండు నని రామునియభిప్రాయము, ఆవిషయమును గమనించి మహర్షులు రామునితో చెప్పియుందురు. సైన్యమును ముందుగా పంపి శ్రావణమాసారంభమున శత్రుఘ్నుఁడు పెద్దలకు నమస్కరించి రామునకు ప్రదక్షిణమొనర్చి బయలుదేరెను. మూఁడవదినమునకు శత్రుఘ్నుఁడు సపరివారముగా వాల్మీకియాశ్రమమునకు చేరెను. ఆరాత్రియే సీతాదేవి పుత్రిలను ఇర్వురను కనెను. అర్ధరాత్రిసమయమున మునిబాలకులు వచ్చి సీత ప్రసవించె నని ప్రియవార్తను వాల్మీకికి చెప్పిరి, వెంటనే వాల్మీకి ప్రసవగృహమునొద్దకు పోయి వృద్ధస్త్రీలు శిశువులను వెలికిఁదెచ్చి చూపఁగా బాలచంద్రులవలె నున్న యాబిడ్డలను చూచి రక్షావిధానముగా కుశలయొక్క అగ్రభాగములతో జ్యేష్ఠుని లవములు అను నధోభాగములతో రెండవవానిని మార్జన మొనర్పవలసిన దని వారికి వాని నొసంగెను. 'కుశలచే మార్జనము నొందినవాఁడు కుశుఁడని, లవములచే మార్జనము నొందినవాఁడు లవుఁ డని' ఆయన వారికి నామములను ఏర్పఱచెను, ఆవృద్ధస్త్రీలు అట్లే ఆశిశువులకు భూతవినాశినియైన రక్షను గావించుచు ఆశిశువులగోత్రమును నామములను సీతారాములను ప్రశంసించుచుండిరి. శత్రుఘ్నుఁడు ఆమాటలను విని ప్రసవగృహమునకు దాపునకు పోయి "అమ్మా! భాగ్యముచేత సంతతి కలిగినది" అని యనుకొనెను.

శ్లో॥ యామేవ రాత్రిం శత్రుఘ్నః పర్ణశాలాం సముపావిశత్।
తామేవ రాత్రిం సీతాపి ప్రసూతా దారకద్వయమ్॥
శ్లో॥ కుశముష్టి ముపాదాయ లవం చైవ తు స ద్విజః
వాల్మీకిః ప్రదదౌ తాభ్యాం రక్షాం భూతవినాశినీమ్॥

రామాయణ తిలకటీక:- కుశముష్టిం లవం చ ఉపాదాయ రక్షాం ప్రదదే। లూనకుశానాం అగ్రభాగః కుశముష్టి రిత్యుచ్యతే. తేషా మధో భాగః లవ ఇతి। తత్ర కతిపయ సాగ్ర కుశాన్ గృహీత్వా మధ్యే ద్విధా ఛిత్వా తదగ్ర అధో భాగాభ్యాం క్రమాత్ జ్యేష్ఠకనిష్ఠయోః ప్రమార్జన ఫలకం తద్రూపం రక్షాదానం వృద్ధానాం స్త్రీణాం హస్తే ఇతి బోధ్యమ్

[సాగ్రములైన కుశలను నడుమకు ఖండించినప్పుడు అగ్రభాగ ములను కుశముష్టి యని అధోభాగములను లవ మనియు చెప్పుదురు. అయన కుశముష్టితో పెద్దవానికి లవముచేత చిన్నవానికి వృద్ధస్త్రీలచేత మార్జనము చేయించెను. అది రక్షోవినాశినియైన రక్ష.]

శ్లో॥ అర్ధరాత్రే తు శత్రుఘ్నః శుశ్రావ సుమహత్ ప్రియమ్।
పర్ణశాలాం తతో గత్వా మాత ర్దిష్ట్యేతి చాబ్రవీత్॥
శ్లో॥ తదా తస్య ప్రహృష్టస్య శత్రుఘ్నస్య మహాత్మనః।
వ్యతీతా వార్షికీ రాత్రి శ్శ్రావణీ లఘువిక్రమా॥
సర్గ-56—శ్లో. 1,6,12,13.

వాల్మీకియే సూతికాగృహములోనికి పోకుండ వృద్ధస్త్రీలచే రక్షకావించు చుండఁగా శత్రుఘ్నుఁడు లోనికిపోవుట అసంభవము. వాల్మీకి శత్రుఘ్ను నకు ఆవిషయము చెప్పలేదు ఆయనయును అడుగలేదు. అందువలనఆయన వదినగారిని పిల్లలను చూడలేదు. అన్నగారు ఆమెను వదిలిపెట్టినతరు వాత ఆకుటుంబమునకు ఆమెతో సంబంధము లేనట్లే. అందువలన అతఁడు ఆమెను చూచుటకు సాహసింపలేదు. కావున అతఁడు ఆమె ప్రసవించిన పర్ణశాలయొద్దకు వచ్చి అక్కడ నున్నవారికి కన్పింపకుండ దూరముననే

నిలిచి "మాత ర్దిష్ట్యా" అని తనలో అనుకొనె నన్నమాట. ఆవాక్యమునకు "శేషముగా అయనభావ మేమో తెలియదు." మాతః దిష్ట్యా ఆర్యస్య వంశః ప్రతిష్ఠితః" (అమ్మా! భాగ్యవశమున అన్నగారివంశము నిలిచినది) అని ఆయన భావించియుండవచ్చును.

అట్లు శత్రుఘ్నుఁడు హర్షము నొందుచుండఁగా శ్రావణమాసపురాత్రి త్వరగా గడచిపోయెను. అనఁగా సీతాదేవి శ్రావణమాసమున ప్రసవించిన దన్నమాట. ఆమెకు కార్తికమాసమున గర్భ మారంభమైనచో వసంతారంభమున ఆమె వాల్మీకియాశ్రమమునకు చేరునప్పటికి ఆఱవనెల వచ్చియుండును.

తెల్లవారినతరువాత శత్రుఘ్నుఁడు వాల్మీకియొద్ద సెలవుగైకొని పశ్చిమముగా ఏడురోజులు ప్రయాణ మొనర్చి అక్కడక్కడ ఋషుల యాశ్రమములలో బసచేయుచు యమునాతీరమునకు చేరెను. ఆరాత్రి చ్యవనమహర్షి శత్రుఘ్నునకు ఇక్ష్వాకువంశములో యువనాశ్వునిపుత్రుఁడైన మాంధాత కూడ లవణునిపైకి పోయి వానిశూలముచే హతుఁడైన వృత్తాంతమును చెప్పెను. దీనినిబట్టి లవణుఁడు రావణుఁడు లక్షలయేండ్లు జీవించినవా రనుట స్పష్టము. ప్రభాతమున శత్రుఘ్నుఁడు మహర్షులతో యమునను దాటి మధుపురమునొద్దకు వచ్చెను.

లవణుఁడు ఉదయమే బయలుదేరి ఆహారముకొఱకు వనమునకు పోయెను. శత్రుఘ్నుఁడు ధనుష్పాణియై నగరద్వారమునొద్ద నిలిచియుండెను. మధ్యాహ్నమునకు లవణుఁడు వేలకొలఁది జంతువులశరీరములను మోసి తెచ్చుకొనుచు వచ్చి శత్రుఘ్నుని చూచి పరిహసించుచు, "ఈధనుస్సుతో ఏమి చేయుదువు? సాయుధులైన నీవంటివారిని వేలమందిని భక్షించితిని. నీకు కాలము దాపురించినది" అని పలికెను. లవణుఁడు వృక్షములను పెఱికి శత్రుఘ్నునిపై విసరఁజొచ్చెను. శత్రుఘ్నుఁడు బాణవర్షమును కురిపించెను. వాఁడు వ్యథనొందక ఒకపెద్దవృక్షముతో

శత్రుఘ్నునితలపై మోదెను. శత్రుఘ్నుఁడు మూర్ఛిల్లెను. అతఁడు హతుఁడయ్యె నని తలంచి లవణుఁడు, అవకాశము దొఱకినను లోనికి పోయి శూలమును తెచ్చుకొనక, క్రిందపడిన జంతుశరీరములను ప్రోవు చేసికొనఁజొచ్చెను. శత్రుఘ్నుఁడు తెప్పరిల్లి ధనువు గైకొని లవణుని యుద్ధమున కాహ్వానించెను. అప్పుడు శత్రుఘ్నుఁడు ఇట్లనుకొనెను. "స్వయముగా వచ్చినశత్రువును బుద్ధిమంతుఁడు విడిచిపెట్టరాదు. బుద్ధి హీనతచేత శత్రువు ప్రసరించుటకు అవకాశము నొసంగువాఁడు కాపురుషునివలె నశించును"

శ్లో॥ స్వయమే వాగత శ్శత్రుః న మోక్తవ్యో కృతాత్మనా।
యో హి విక్లవయా బుద్ధ్యా ప్రసరం శత్రవే దిశేత్,
స హతో మందబుద్ధి స్స్యాత్ యథా కాపురుష స్తథా॥
సర్గ. 69-శ్లో. 19.

శత్రువు ప్రసరించుటకు అవకాశ మొసంగకుండుట రాజనీతిలో ముఖ్యమైనయంశము. ఎదుటవానియెత్తుగడలను ఊహించి వానికిఁ దగిన ప్రతిక్రియలను నిశ్చయించుకొనుట బుద్ధిప్రసరణము. నిశ్చయించుకొనిన వానిని ఆచరణలోనికి తెచ్చుట కార్యప్రసరణము. ప్రజలను హింసించు దుండగలుప్రభువులకు సహజశత్రువులు. వారిని దండించుట ప్రభుత్వమునకు ప్రథమకర్తవ్యము. అపరాధి బలవంతుఁడై దండనమునకు లోఁబడక యున్నప్పుడు వానిని ఎట్లైనను శిక్షించి ప్రజలకు వానివలన కలుగుచున్న కష్టములను రాజులు తొలఁగింపవలె. అట్టియపరాధులవిషయమున వీర ధర్మము యుదధర్మము మొదలగువానిని పాటింపరాదు. ప్రజారక్షణముకొఱకు వారి నెట్లైనను సంహరించుటయే ప్రభువులకు పరమధర్మము. తనబాణవర్షమును లెక్కచేయక వృక్షములను పెకలించి విసరుచున్న లవణుని శ్రీరాముఁ డిచ్చినయస్త్రముతో శత్రుఘ్నుఁడు వెంటనే సంహరించియుండవలసినది. వాఁడు పెద్దచెట్టును పెకలించి పరువెత్తుకొని

దగ్గరకు వచ్చి తలపై మోదునంతవఱకు శత్రుఘ్నుఁడు అవకాశము ఇచ్చియుండరాదు, వాఁడు పెద్దచెట్టును పెకలించినంతనే వానిని శత్రుఘ్నుఁడు దివ్యాస్త్రముచేత సంహరించియుండవలె. అట్లు వానికి అవకాశ మొసఁగుటవలన పెద్దప్రమాదము సంభవించెను. అదృష్టవశమున శత్రుఘ్ననకు మూర్ఛ మాత్రమే సంభవించినది. అట్లు కాక మరణమే సంభవించినచో గతి యేమి? లేదా వాఁడు ఆసమయములో మూర్ఛిల్లినవానిని పట్టి భక్షించియుండవచ్చును. లేదా నగరములోనికి పోయి శూలమునైన తెచ్చికొనియుండవచ్చును. రాముఁ డొసంగినదివ్యాస్త్రమును లవణుఁడు పెద్దవృక్షమును పెకలించినంతనే శత్రుఘ్నుఁడు ప్రయోగించియున్నచో ఇట్టియవకాశమే ఏర్పడియుండదు. కావున శిక్షార్హులైనయపరాధుల విషయమున ఇట్టి యవకాశము నొసంగుట అత్యంతము అనుచితము. ఈనీతిని ధర్మమును చక్కఁగా గ్రహింపనికారణముననే బందిపోటు దొంగలవలె వచ్చిపైఁబడిన విదేశీయులవిషయమున పృథ్వీరాజు మొదలైనహిందూరాజులు తాము సర్వనాశమై ప్రజలను విపత్సముద్రమున ముంచి ఈదేశమున విదేశీయులు ప్రభువు లగుటకు అవకాశ మొసంగిరి. మహమ్మద్ ఘోరి మహమ్మద్ గజనీవంటి వారు యుద్ధమున ఓడి చిక్కినప్పుడు, వారు శరణుకోరినంతనే క్షమించి వదలుటలో హిందూరాజులు ధర్మమునకు ప్రజలకు ద్రోహమునే కావించిరి. అద్దములో నైనను పద్మినిని చూడవలయు నని పట్టుపట్టిన అల్లాఉద్దీన్‌ఖిల్జీని లక్ష్మణసింహుఁడు అంతఃపురమునందే అంతము కావింపకుండుటకన్న అన్యాయమేమున్నది? పద్మినిని చూచినంతనే తిరిగిపోవుదు నని చెప్పిన అల్లాఉద్దీన్ ఆమాటపై నిలిచినాఁడా? వెంటనే చిత్తూరును ముట్టడించినాఁడు కదా! అట్టిధర్మద్రోహులను వీలు కలిగినంతనే సంహరింపవలె కాని వీరధర్మ మని విడిచిపెట్టి సర్వనాశము నొందుటకన్న బుద్ధిహీనత యేమున్నది?

మఱి రావణుఁడు యుద్ధరంగమున ఓడి చిక్కినప్పుడు రాముఁడు వానిని విశ్రాంతినొంది మరల రమ్మని పంపినాఁడు కదా! అట్లే బలరామ కృష్ణులు కూడ జరాసంధుని అనేకపర్యాయములు విడిచిపెట్టినారు కదా! రావణుఁడు జరాసంధుఁడు ధర్మద్రోహులే కదా! శ్రీరాముఁడు శ్రీకృష్ణుడును చేసినది ధర్మ మెట్లైనది? వారు శత్రువులనే కాక వారికి సహాయులైనవారి నందఱను నిర్మూలింపవలయు నను పథకములో ఒక భాగముగానే రావణజరాసంధులను విడిచిపెట్టిరి. మొదటిసారి జరాసంధుఁడు ఓడిపోయి చిక్కినప్పుడు బలరాముఁడు వానిని సంహరింపనుండఁగా శ్రీకృష్ణుఁడు అన్నను వారించి, "వీనిని ఇప్పుఁడు సంహరించినచో వీనికి సహాయులైనవా రందఱు పారిపోయి గూఢముగ నుండి మనకు చిక్కరు. వీనిని వదలినచో వీఁడు పోయి ఆ సహాయుల నందఱను ప్రోవుచేసికొని మరల రాఁగలఁడు. ఆవిధముగ సహాయుల నందఱను సంహరించినతరువాత వీనిని సులభముగా నిర్మూలింపవచ్చు" నని చెప్పెను. శ్రీకృష్ణుఁడు ఉపాయముచేత కాలయవనుని, మాఱువేషములలో భీమార్జునులతో కూడ పోయి జరాసంధుని సంహరింపఁజేయుట గమనింపఁదగియున్నది. కాలయవనునివిషయమున శ్రీకృష్ణుఁడు పారిపోవుటకు కూడ సంకోచింపలేదు. శిక్షార్హులైన యపరాధులవిషయమున వీరధర్మము ఋజుత్వము మొదలగువానిని పాటింపకుండ ఎట్లైనను వారిని నిర్మూలించుటయే పరమధర్మ మని శ్రీకృష్ణుఁడు అనేకపర్యాయములు స్పష్టమొనర్చెను. ఇటీవలచరిత్రలో ఈధర్మమును గుర్తించి శత్రువుల నిర్మూలించుచు నిలువఁగలుఁగుటవలననే శివాజీమహారాజు, స్వయముగా స్థాపించి పాలించినరాజ్యము చిన్నదే అయినను- చరిత్రలో పెద్దస్థానమును పొందెను.

లవణుఁడు జాటిపడిన జంతువుల శరీరములను ప్రోవుచేసికొను చుండఁగా శత్రుఘ్నుఁడు లేచి వానిని యుద్ధమునకు ఆహ్వానించి వాఁడు పైకివచ్చుచుండఁగా రాముఁడిచ్చిన యస్త్రమును ప్రయోగించి వానిని

సంహరించెను. వెంటనే వానియింటినున్న శూలము అందఱు చూచు చుండఁగా ఎగిరిపోయి రుద్రుని చేరెను. అప్పుడు దేవతలు ప్రత్యక్షమై శత్రుఘ్నుని వరము కోరుకొమ్మనిరి. శత్రుఘ్నుఁడు, "ఈమధుపురము రాజధానికి తగినట్లుగా దేవనిర్మితమై మథురానగర మగును గాక" అని కోరెను. దేవతలు "అట్లే యిది రమ్యమై శూరసేనయు అగును" అని పలికి వెడలిపోయిరి. అందువలన ఆప్రాంతమునకు శూరసేనము అనుపేరు కూడ ప్రసిద్ధమయ్యెను. వెంటనే శత్రుఘ్నునిసేనలు అచ్చటికి వచ్చి శ్రావణమాసముననే నివేశనమును(Dwelling)ఆరంభించెను. యమునా తీరమున అర్ధచంద్రాకారముతో చత్వరములు ఆపణములు చాతుర్వర్ణ్య గృహములు వీథులు మొదలగువానితో మథురానగరము శోభించెను.

శత్రుఘ్నుఁడు అక్కడ రాజ్యమును సువ్యవస్థితము చేయుచుండఁగా పదునొకండు సంవత్సరములుగడచెను. పండ్రెండవసంవత్సరముయొక్క ఆరంభమునందు, అనగా శ్రావణమాసమున, ఆయనకు రామపాదములను దర్శింపవలయు నని కుతూహలము కలిగెను. ఆయన వెంటనే బయలుదేరి అయోధ్యకు పోవుచు దారిలో వాల్మీకియాశ్రమమున బసచేసెను.ఆరాత్రి ఆయన అచ్చట భుజించి విశ్రమించియుండఁగా మధురమైన రామాయణ గానము వినిపించెను. అప్పటికి వాల్మీకి రామాయణమును రచించె నన్న మాట.

కుశలవులకు ఆయన గర్భైకాదశమునందు, అనఁగా గర్భము మొదలైనప్పటినుండి తొమ్మిదిమ నెలలు కలుపుకొని లెక్కింపఁగా పదు నొకండవసంవత్సరము వచ్చినప్పుడు, గ్రీష్మర్తువులో ఉపనయనము కావించియుండును

శ్లో॥ తస్య బుద్ధి స్సముత్పన్నా నివేశ్య మధురాం పురీమ్।
రామపాదే నిరీక్షేఽహం వర్షే ద్వాదశ ఆగతే॥ సర్గ 70-16
స భుక్త్వా న్నరశ్రేష్ఠో గీతమాధుర్య ముత్తమమ్।
శుశ్రావ రామచరితం తస్మిన్ కాలే యథాకృతమ్॥ సర్గ 71
("యథా క్రమమ్" - గోవిందరాజపాఠము)

వసంతే బ్రాహ్మణ ముపనయీత। గ్రీష్మే రాజన్యగ్ం
శరది వైశ్యం। గర్భాష్టమేషు బ్రాహ్మణం।గర్భైకాదశేషు
రాజన్యం। గర్భద్వాదశేషు వైశ్యం।

పుట్టినప్పటినుండి లెక్కించినచో వారికి శ్రావణమాసమునతొమ్మిది సంవత్సరములు నిండును. తరువాతవచ్చినజ్యేష్ఠమాసమున ఆయన వారికి ఉపనయనము చేసియున్నచో అప్పటికి వారికి తొమ్మిదిసంవత్సరముల పదినెలలు అగును. గర్భము కలిగినది మొదలుగా ప్రసవపర్యంతము గడచినతొమ్మిదినెలలను కలుపుకొన్నచో అప్పటికి వారివయస్సు పది సంవత్సరముల ఏడునెలలు అగును. అప్పటివఱకు శ్రీరాముఁడు పత్ని విషయమున గాని పుత్రులవిషయమున గాని స్వీకరించుటకు ప్రయత్న మేమైన చేయు నేమో యని వాల్మీకి వేచియుండెను. కుశలవులు జన్మించినప్పుడు శత్రుఘ్నుఁడు ఆశ్రమములో ఉండి కూడ ఆవిషయ మును ప్రస్తావింపకయే మధుపురమునకు వెడలిపోయెను. ఎవరును కుశ లవులసంగతి అనుకొనకపోవుటవలన వాల్మీకియే తగినసమయమున ఉపనయనము గావించి వేదాధ్యయనము చేయించియుండును.

మహారాజవైభవముతో అయోధ్యలో జరుగువలసిన యుప నయనము తండ్రి లేకుండ, కనీసము ఒక్కబంధు వైనను లేకుండ,ఉత్సవ రహితముగా జరుగుచున్నప్పుడు సీత ఇతరతాపసస్త్రీలును ఎంతో దుఃఖించి యుందురు. పిల్లలు కూడ తండ్రివిషయమును అడుగుచు నుండవచ్చును. అట్టి సందర్భములతో ఏమి చెప్పుటకును తోఁచక వాల్మీకిమొదలుగా మహర్షులు సైతము దుఃఖాక్రాంతులై యుందురు. రాముఁడు బిడ్డలను కూడ వదలివేసినట్లేనా? వారిభవిష్యత్తు ఏమి? ఇది పెద్దసమస్యయై వాల్మీకిమనస్సును సంక్షోభపెట్టుచుండియుండును. అప్పు డాయనకు రామునిధార్మికత్వమునందు, కారుణికత్వమునందును సందేహమేర్పడి, దానివలన ఉద్వేగము కలుగుచు నుండియుండవచ్చును. ఒకస్థితిలో సీతను కుశలవులును గైకొనిపోయి నిండుసభలో ఈవిషయమై రాముని

ప్రశ్నింపవలయు నను తలంపు కూడ కలిగియుండును ఈపరిస్థితినే "కుందమాల" యనునాటకమునందు దిఙ్నాగుఁడు తుదియంకమున చిత్రించినాఁడు. సీతను వదలిపెట్టిపోవుచున్నప్పుడు లక్ష్మణుఁడు ఎంతవ్యధను పొందెనో చూచితిమి.

ఎట్లయినను ఆయుపనయనసందర్భమున వాల్మీకిమహర్షికి మనస్సు సంక్షోభించియుండు ననుట నిస్సంశయము. ఆసంక్షోభమును నివారించుటకే చతుర్ముఖుఁడు ఆయన యొద్దకు నారదమహర్షిని పంపెను. ఆయనను చూడఁగానే వాల్మీకి రాముని మనస్సులో నుంచుకొని. "ఇప్పుడు ఈలోకములో గుణవంతుఁ డెవఁడు? ధర్మజ్ఞుఁడు కృతజ్ఞుఁడును అయినవాఁ డెవఁడు?" అని ప్రశ్నలవర్షమును కురిపించెను. నారదమహర్షి వాల్మీకియొక్క ఆవేదనను గమనించి శ్రీరాముఁడు సకలకళ్యాణగుణపూర్ణుఁడే అని అయనచరిత్రమును సంగ్రహముగా చెప్పచు ఆయనయందు ధర్మవ్యతిక్రమము అసంభవమని సీతాదేవికి కుశలవులకు కష్టములు కలిగినచో వానిని పూర్వకర్మకు ఫలములనుగా భావింపవలయునే కాని రామునివర్తనము అధర్మ మని భావించుటకు వీలు లేదని సూచించెను.

రాముఁడు సీతను పరిత్యజించినతరువాత మరల ఆమెనుగూర్చి గాని ఆమెసంతతినిగూర్చి గాని విచారింపఁదలంచుట కేవలము అసమంజసము అగును. అట్లు ఆయన గాని అయనతమ్ములు గాని విచారింప మొదలుపెట్టినచో అది ప్రజలకు తెలియకుండ నుండదు. అప్పుడు మరల వారు "రాముఁడు లోకమును వంచించుటకై సీతను దూరముగా ఉంచినాఁడే కాని, నిజముగా ఆమెను ఆయన వదలలేదు. ఎంతో కష్టపడి రాక్షసులను జయించి తెచ్చుకొన్నభార్యను వదలుకొనుట అంత సులభమా" అని అపవాదమును ప్రబలఁజేయఁగలరు. కావుననే ఆయన గాని ఆయన తమ్ములు గాని సీతనుగూర్చి కుశలవులనుగూర్చి పట్టించుకొనక ఏమియు తెలియనట్లే యుండిరి. సీతాదేవినిగూర్చి విలపించుచున్నను ప్రజలు

స్నానమునకై పోయెను. అచ్చట నిర్మలముగనున్న యొకరేవును జూచి ఆయన శిష్యునితో "భరద్వాజా! బురదలేక సన్మనుష్యునిమనస్సువలె ప్రసన్నమైన జలముతో రమణీయముగనున్న యీతీర్థమును జూడుము. ఆ కలశ మట నుంచి నాకు వల్కలము నిమ్ము. ఈతీర్థమునందే స్నాన మొనర్తును" అనిపలికెను.

శ్లో॥ అకర్దమ మిదం తీర్థం భరద్వాజ నిశామయ।
రమణీయం ప్రసన్నాంబు సన్మనుష్యమనో యథా॥

ఇట్లనుటవలన "సీతకై యపవాదమును ప్రసరింపఁజేయుచున్న జనులమనస్సు లెంత పంకిలమైనవో కదా! ఆమెశీలముయొక్క మహత్త్వమును గుర్తింపఁగలిగిన యుత్తమసంస్కారము గలిగినవారు సన్మనుష్యు లెవరైన నున్నారా! అట్టివారుతీర్థసదృశులుగదా! "అను వేదన ధ్వనించుచున్నది. ఆరోగ్యవంతుఁడై ఆరోగ్యవంతులమధ్యలో నున్న వానికి ఆరోగ్యమునుగూర్చి యాలోచింపవలసిన యక్కఱ యుండదు. రోగము వచ్చినప్పుడే ఆరోగ్యమునుగూర్చి ఎవఁడైనను ఆలోచించు చుండును. అట్లే సీతారాములవిషయమున అపప్రసంగములను గావించు చున్నప్రజలనుగూర్చి వాల్మీకి ఆలోచించుచున్నప్పుడు వారిమనస్సులు పంకిలములైన జలములవలె నున్నట్లు ఆయనకు తోఁచియుండును. వారి మనస్సులు సకర్దమము అప్రసన్నము అరమణీయమునైన వర్షాకాలపు బురదనీటివలె ఉన్న వన్నమాట.

పిమ్మట భరద్వాజుఁడిచ్చిన వల్కలముఁ గైకొని వాల్మీకి విపులమైన యావనము నంతను జూచుచు నటనట చరింపఁజొచ్చెను. దాపుననే యొక చోట మనోహరముగ కూజితము నొనర్చుచు కూడి యున్న క్రౌంచముల జంటను జూచెను. ఆయన చూచుచుండఁగనే వైరనిలయుఁడు పాపనిశ్చయుఁడునైన కిరాతుఁ డొకఁడు ఆజంటలో మగపక్షిని గొట్టెను. ఒడలంతయు రక్తమున తడియఁగా నేలఁబడి

పొరలుచున్న భర్తను జూచి, భార్య కరుణముగా కూయఁజొచ్చెను కామమోహితమైయున్న పక్షిని అట్లు నిషాదుఁడు పడఁగొట్టుట చూచి నంతనే ధర్మాత్ముఁడైన యాఋషికి కారుణ్యము కలిగెను. అనంతరము ఏడ్చుచున్న కౌ్రంచిని జూచి కారుణ్యవశమున "ఇది యధర్మ" మని ఆయన యిట్లు పలికెను. "కౌ్రంచపక్షులజంటలో కామమోహితమైన యొకపక్షిని జంపితివి, కావున నీవు చిరకాలము మనుగడనొందవు"

శ్లో॥ తస్యాభ్యాశే తు మిధునం. చరన్త మనపాయినమ్।
దదర్శ భగవాన్ స్తత్ర, కౌ్రంచయో శ్చారునిస్వనమ్॥

శ్లో॥ తస్మా త్తు మిధునా దేకం, పుమాంసం పాపనిశ్చయః।
జఘాన వైరనిలయో, నిషాద స్తస్య పశ్యతః॥

శ్లో॥ తం శోణితపరీతాంగం, చేష్టమానం మహీతలే।
భార్యా తు నిహతం దృష్ట్వా రురావ కరుణాం గిరమ్॥

శ్లో॥ వియుక్తా పతినా తేన, ద్విజేన సహచరిణా।
తామ్రశీర్షేణ మత్తేన, పత్రిణా నిహతేన వై॥

శ్లో॥ తథావిధం ద్విజం దృష్ట్వా, నిషాదేన నిపాతితమ్।
ఋషే ర్ధర్మాత్మన స్తస్య కారుణ్యం సమపద్య చ॥

శ్లో॥ తతః కరుణవేదిత్వా దధర్మోఽయ మితి ద్విజః।
నిశామ్య రుదతీం కౌ్రంచీం, ఇదం వచన మబ్రవీత్॥

శ్లో॥ మా నిషాద ప్రతిష్ఠాం త్వ మగమ శ్శాశ్వతీ స్సమాః।
యత్క్రౌంచమిధునా దేక మవధీః కామమోహితమ్॥

శ్లో॥ తస్యేత్థం బ్రువత శ్చిన్తా. బభూవ హృది వీక్షితః।
శోకార్తే నాస్య శకునేః కిమిదం వ్యాహృతం మయా॥

శ్లో॥ చిన్తయన్ స మహాప్రాజ్ఞ శ్చకార మతిమాన్ మతిమ్।
శిష్యం చైవా బ్రవీ ద్వాక్యం ఇదం స మునిపుంగవః॥

స్నానమునకై పోయెను. అచ్చట నిర్మలముగనున్న యొకరేవును జూచి ఆయన శిష్యునితో "భరద్వాజా! బురదలేక సన్మనుష్యునిమనస్సువలె ప్రసన్నమైన జలముతో రమణీయముగనున్న యీతీర్థమును జూడుము. ఆ కలశ మట నుంచి నాకు వల్కలము నిమ్ము. ఈతీర్థమునందే స్నాన మొనర్తును" అనిపలికెను.

శ్లో॥ అకర్దమ మిదం తీర్థం భరద్వాజ నిశామయ।
రమణీయం ప్రసన్నాంబు సన్మనుష్యమనో యథా॥

ఇట్లనుటవలన "సీతకై యపవాదమును ప్రసరింపఁజేయుచున్న జనులమనస్సు లెంత పంకిలమైనవో కదా! ఆమెశీలముయొక్క మహత్త్వమును గుర్తింపఁగలిగిన యుత్తమసంస్కారము గలిగినవారు సన్మనుష్యు లెవరైన నున్నారా! అట్టివారుతీర్థసదృశులుగదా! "అను వేదన ధ్వనించుచున్నది. ఆరోగ్యవంతుఁడై ఆరోగ్యవంతులమధ్యలో నున్న వానికి ఆరోగ్యమునుగూర్చి యాలోచింపవలసిన యక్కఱ యుండదు. రోగము వచ్చినప్పుడే ఆరోగ్యమునుగూర్చి ఎవఁడైనను ఆలోచించు చుండును. అట్లే సీతారాములవిషయమున అపప్రసంగములను గావించు చున్నప్రజలనుగూర్చి వాల్మీకి ఆలోచించుచున్నప్పుడు వారిమనస్సులు పంకిలములైన జలములవలె నున్నట్లు ఆయనకు తోఁచియుండును. వారి మనస్సులు సకర్దమము అప్రసన్నము అరమణీయమునైన వర్షాకాలపు బురదనీటివలె ఉన్న వన్నమాట.

పిమ్మట భరద్వాజుఁడిచ్చిన వల్కలముఁ గైకొని వాల్మీకి విపులమైన యావనము నంతను జూచుచు నటనట చరింపఁజొచ్చెను. దాపుననే యొక చోట మనోహరముగ కూజితము నొనర్చుచు కూడి యున్న క్రౌంచముల జంటను జూచెను. ఆయన చూచుచుండఁగనే వైరనిలయుఁడు పాపనిశ్చయుఁడునైన కిరాతుఁ డొకఁడు ఆజంటలో మగపక్షిని గొట్టెను. ఒడలంతయు రక్తమున తడియఁగా నేలఁబడి

పొరలుచున్న భర్తను జూచి, భార్య కరుణముగా కూయఁజొచ్చెను కామమోహితమైయున్న పక్షిని అట్లు నిషాదుఁడు పడఁగొట్టుట చూచి నంతనే ధర్మాత్ముఁడైన యాఋషికి కారుణ్యము కలిగెను. అనంతరము ఏడ్చుచున్న క్రౌంచిని జూచి కారుణ్యవశమున "ఇది యధర్మ" మని ఆయన యిట్లు పలికెను. "క్రౌంచపుఁలజంటలో కామమోహితమైన యొకపక్షిని జంపితివి, కావున నీవు చిరకాలము మనుగడనొందవు"

శ్లో॥ తస్యాభ్యాశే తు మిధునం. చరన్త మనపాయినమ్।
దదర్శ భగవాన్ స్తత్ర. క్రౌంచయో శ్చారునిస్వనమ్॥

శ్లో॥ తస్మా త్తు మిధునా దేకం, పుమాంసం పాపనిశ్చయః।
జఘాన వైరనిలయో, నిషాద స్తస్య పశ్యతః॥

శ్లో॥ తం శోణితపరీతాంగం, చేష్టమానం మహీతలే।
భార్యా తు నిహతం దృష్ట్వా రురావ కరుణాం గిరమ్॥

శ్లో॥ వియుక్తా పతినా తేన, ద్విజేన సహచరిణా।
తామ్రశీర్షేణ మత్తేన, పత్రిణా నిహతేన వై॥

శ్లో॥ తథావిధం ద్విజం దృష్ట్వా, నిషాదేన నిపాతితమ్।
ఋషే ర్ధర్మాత్మన స్తస్య కారుణ్యం సమపద్య చ॥

శ్లో॥ తతః కరుణవేదిత్వా దధర్మోఽయ మితి ద్విజః।
నిశామ్య రుదతీం క్రౌంచీం, ఇదం వచన మబ్రవీత్॥

శ్లో॥ మా నిషాద ప్రతిష్ఠాం త్వ మగమ శ్శాశ్వతీ స్సమాః।
యత్క్రౌంచమిధునా దేక మవధీః కామమోహితమ్॥

శ్లో॥ తస్యేత్థం బ్రువత శ్చిన్తా. బభూవ హృది వీక్షితః।
శోకార్తే నాస్య శకునేః కిమిదం వ్యాహృతం మయా॥

శ్లో॥ చిన్తయన్ స మహాప్రాజ్ఞ శ్చకార మతిమాన్ మతిమ్।
శిష్యం చైవాబ్రవీ ద్వాక్యం ఇదం స మునిపుంగవః॥

శ్లో॥ పాదబద్ధోఽక్షరసమ స్తంత్రీలయసమన్వితః।
శోకార్తస్య ప్రవృత్తో మే శ్లోకో భవతు నాన్యథా॥
బాలకాండ-సర్గ. 9. 10, 11. 12, 13, 14, 15. 16, 17, 18

[శ్లోకో భవతు నాన్యథా:- "శోకార్తునినుండి సాధారణముగా వెలువడునది విలాపము. ఇది మాత్రము శ్లోకమే కాని విలాపముకాదు" అని మహర్షి వ్యక్త మొనర్చినాఁడు.]

ఇట్లు పలుకుచుండఁగనే ఆయనకు శంక కలిగెను. వెంటనే ఆయన తనహృదయమును పరిశీలించుకొనుచు "పక్షియొక్క శోకముచే ఆర్తుఁడనైన నేను, ఇది యేమి యిట్లుపలికితిని"అను చింత నొందెను. ఆ మహాప్రాజ్ఞుఁడు ఆలోచించి యొక నిశ్చయ మొనర్చి" పాదములతోఁ గూర్పఁబడినది. ప్రతిపాదమునందును సమానమైన యక్షరసంఖ్య గలది. తంత్రులపై లయయుక్తముగా గానముచేయఁదగినదియునై శోకార్తుఁడనైన నానుండి వెలువడిన యీవాక్ప్రసారము శ్లోకమే యగును. మఱొకటి కాదు" అని శిష్యునితో చెప్పెను.

ఆవాక్యమును భరద్వాజుఁడు సంతోషముతో పరిగ్రహించెను. అందులకు వాల్మీకియు సంతుష్టుఁ డయ్యెను. తరువాత అచ్చట స్నానమొనర్చి జరిగినదానినే ఆలోచించుచు వాల్మీకి యాశ్రమమునకు తిరిగివచ్చెను. భరద్వాజుఁడును జలకలశమును గైకొని యాయనవెంట వచ్చెను. ఆశ్రమములో కూర్చుండి వాల్మీకి పైవృత్తాంతమునే ధ్యానించుచు శిష్యునితో ఆ యాకథలనుగూర్చి ప్రసంగింపఁజొచ్చెను.

3) అప్పుడు లోకకర్తయైన చతుర్ముఖుఁడు ఆమునిపుంగవుని జూడవచ్చెను. వాల్మీకి బ్రహ్మదేవుని జూచి పరమవిస్మితుఁడై వెంటనే లేచి పాద్యార్ఘ్యాసనవందనములతో పూజించి ప్రణమిల్లెను. అంతట పరమేష్ఠి ఉత్తమాసనమున కూర్చుండి వాల్మీకిని గూడ కూర్చుండుమనెను. వాల్మీకియు కూర్చుండి ఆలోకపితామహునిసన్నిధానమున

కూడ అట్టి చారురవమైన క్రౌంచమును అకారణముగా చంపి ఆనిషాదుఁ డెంత క్రూరమైన పనిని చేసెను, అని యావృత్తాంతమునే ధ్యానించుచు ఆశ్లోకమునే మరల మనస్సులో పఠింపఁజొచ్చెను. బ్రహ్మ దేవుఁ డామునిని జూచి నవ్వుచు "నీచేతఁ గూర్పబడినది శ్లోకమే. విచారింపవలసినపని లేదు. నాయభిప్రాయము ననుసరించియే నీనుండి సరస్వతి యిట్లు ప్రసరించినది. ధర్మాత్ముఁడు భగవంతుఁడునైన రాముని చరిత్ర మంతయును నారదునివలన విన్నప్రకారమున రచింపుము; రాముఁడు సౌమిత్రి సీత రాక్షసులు మొదలుగా నెల్లవారియొక్క ప్రకాశములైనవే కాక రహస్యములైనవి కూడ సకలవృత్తాంతములు నీకు విదితము లగును. ఈకావ్యమునందు నీవాక్కు ఏదియును అనృతము కాదు. పుణ్యమైన రామకథను శ్లోకబద్ధముగా మనోహరముగా రచింపుము. మహీతలమున నెంతకాలము కొండలు నదులు నుండునో అంతకాలము రామాయణకథ లోకములందు ప్రసరించుచుండును. అంతవఱకు ప్రశస్తుఁడవై యీలోకముననే గాక అనంతరము నాలోకములయందును ఉండఁగలవు" అని పలికి యచ్చటనే యంతర్హితుఁ డయ్యెను.

శ్లో॥ బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాతః సోఽప్యుపావిశ దాసనే,
ఉపవిష్టే తదా తస్మిన్ సాక్షా ల్లోకపితామహే॥ 27

శ్లో॥ తద్గతేనైవ మనసా వాల్మీకి ర్ధ్యాన మాసితః,
పాపాత్మనా కృతం కష్టం వైరగ్రహణబుద్ధినా॥ 28

శ్లో॥ యత్తాదృశం చారురవం క్రౌంచం హన్యా దకారణాత్,
శోచన్నేవ పునః క్రౌంచీ ముపశ్లోక మిమాం జగౌ॥ 29

శ్లో॥ పున రంతర్గతమనా భూత్వా శోకపరాయణః,
త మువాచ తతో బ్రహ్మా ప్రహసన్ మునిపుంగవమ్॥ 30

శ్లో॥ శ్లోక ఏవ త్వయా బద్ధో నాత్రకార్యా విచారణా,
మచ్ఛందా దేవ తే బ్రహ్మన్ ప్రవృత్తేయం సరస్వతీ॥ 31

శ్లో॥ రామస్య చరితం కృత్స్నం కురు త్వం ఋషిసత్తమ।
ధర్మాత్మనో భగవతో లోకే రామస్య ధీమతః॥ 32

శ్లో॥ వృత్తం కథయ ధీరస్య యథా తే నారదా చ్ఛ్రుతమ్।
రహస్యం చ ప్రకాశం చ యద్వృత్తం తస్య ధీమతః॥ 33

శ్లో॥ రామస్య సహ సౌమిత్రే రాక్షసానాం చ సర్వశః
వైదేహ్యాశ్చైవ యద్వృత్తం ప్రకాశం యది వా రహః 34

శ్లో॥ తచ్చాప్యవిదితం సర్వం విదితం తే భవిష్యతి।
న తే వా గనృతా కావ్యే కాచి దత్ర భవిష్యతి॥ 35

శ్లో॥ కురు రామకథాం పుణ్యాం శ్లోకబద్ధాం మనోరమామ్।
యావ త్థ్సాస్యన్తి గిరయః సరిత శ్చ మహీతలే॥ 36

శ్లో॥ తావ ద్రామాయణకథా లోకేషు ప్రచరిష్యతి।
యావ ద్రామస్య చ కథా త్వత్కృతా ప్రచరిష్యతి॥ 37

శ్లో॥ తావ దూర్ధ్వ మధ శ్చ త్వం మల్లోకేషు నివత్స్యసి।
ఇత్యుక్త్వా భగవాన్ బ్రహ్మ తత్రైవాంతరధీయత॥ 38

బాల. సర్గ. 2

వాల్మీకి శిష్యులును విస్మితులైరి. అనంతరము శిష్యులందఱును ప్రీతితో నాశ్లోకమును మాటిమాటికి పాడుకొనుచు "సమాక్షరములైన నాల్గుపాదములతో మహర్షిచే శోక మతిశయించినంతనే పలుకఁబడుట వలన ఆ తీవ్రమైన శోకమే శ్లోకముగా నయ్యె"నని చెప్పుకొనఁజొచ్చిరి. జరిగిన దాని నంతను భావించుచున్న యామహర్షికి "రామాయణ కావ్యము నంతను ఇట్టి శ్లోకములతో రచింతునుగాక" యను తలంపు కలిగెను.

శ్లో॥ తస్య శిష్యా స్తత స్సర్వే జగు శ్శ్లోక మిమం పునః।
ముహుర్ముహుః ప్రీయమాణాః ప్రాహు శ్చ భృశవిస్మితాః॥ 39

శ్లో॥ సమాక్షరై శ్చతుర్భి ర్యః పాదైర్గీతో మహర్షిణా।
సోఽనువ్యాహరణా ద్భూయః శోక శ్శ్లోకత్వ మాగతః॥ 40

శ్లో॥ తస్య బుద్ధి రియం జాతా మహర్షే ర్భావితాత్మనః।
కృత్స్నం రామాయణం కావ్య మీదృశైః కరవా ణ్యహమ్॥ 41
బాల. సర్గ. 2

4) ఈఘట్టము చాల ముఖ్యమైనది. ఇందు మానవలోకమున తొలుతగా వాల్మీకి మహర్షియందు ఛందోబద్ధమైన శ్లోకముతో కవిత్వా విర్భావము జరుగుట వర్ణింపఁబడినది. అంతకుపూర్వము ఛందస్సులు లేకపోలేదు. వేదములలో ఎన్నో ఛందస్సులు కలవు. వేదములకు ఛంద స్సులనియే పేరు. (ఛందాంసి యస్యపర్ణాని. గీత) కాని అవి అపౌరుషే యములు; ఈశ్వరదత్తములు. వానికి భిన్నముగా ఛందోబద్ధముగా శ్లోకరచనము జరుగుట "మానిషాద" అనుశ్లోకముతోనే యారంభమైనది. అప్పటికి మానవభాషావ్యవహారములో ఇట్టి శ్లోకరచనము లేదు. అట్టి రచనమే యున్నచో వాల్మీకి భరద్వాజుఁడు విస్మయము నొంద నక్కఱ లేదు. ''శోకార్తుఁడైన నానుండి వెలువడిన యీ వాగ్వృత్తి శ్లోకమే కాని యన్యము కాదు" అని యాలోచించి వాల్మీకి నిశ్చయించి-చెప్ప వలసిన యక్కఱయు నుండదు. బ్రహ్మదేవుఁడు ప్రత్యక్షమై ''నీచే కూర్పఁబడినది శ్లోకమే. సందేహములేదు. నాసంకల్పమువలననే నీయందు సరస్వతి ప్రసరించినది" అని చెప్పుటయు అనావశ్యకమే యగును. కావున పైసందర్భమును పరిశీలించినచో మానవలోకమున ఛందోబద్ధ మైన కవిత్వావిర్భావము "మానిషాద" యను శ్లోకముతోనే యారంభ మైన దనుట స్పష్టము. కాని యంతకుపూర్వము అయోధ్యలో వధూ నాటక సంఘము ఉన్నవని, రామాయణకథలో ప్రస్తావింపఁబడినవి కదా!

శ్లో॥ వధూనాటకసంఘైశ్చ సంయుక్తాం సర్వతః పురీమ్॥
బాల-సర్గ. 5-శ్లో-12.

ఆనాటకములలో గీతములలో కవిత్వము లేదా? వానియందే కవి త్వమున్నచో వాల్మీకి ఆదికవి యగుట యెట్లు సంభవించును.? అప్ప టికి గీతములు నృత్యములు నాటకములు ఉన్నను, అవి యన్నియు జాన

పదములైన పాటలతో వచనములతో కూడినవే కాని, నియతములైన పద్యఛందస్సులలో నిబద్ధమైనవి కావు. తెలుఁగులో స్త్రీలపాటలకు జానపదగేయములకు నన్నయభట్టారకుని పద్యరచనకు ఎంత భేదము కలదో అట్టి భేదమే వాల్మీకికి పూర్వమున్న సాహిత్యమునకు "మానిషాద" అను శ్లోకముతో నారంభమైన పద్యకావ్యసాహిత్యమునకును గలదు. కావున ఛందోనియమబద్ధమైన కావ్యసాహిత్యము "మానిషాద" అను శ్లోకముతోనే యారంభమయ్యె ననుట స్పష్టము.

5) బ్రహ్మదేవుని సంకల్పమువలన మానవలోకమున తొలుతగా మహర్షియందు ఆవిర్భవించిన శ్లోకము శాపరూపముగ నుండుటయేమి? ఈసమస్యను పరిష్కరించుటకు వ్యాఖ్యాతలందఱు పెక్కువిధముల ప్రయత్నించిరి. అందు శ్రీ గోవిందరాజస్వామియొక్క వివరణము సాంప్రదాయికులకు అందఱకును సమ్మతమైనది. "చతుర్ముఖుని ప్రసాదమువలన వాల్మీకిముఖమునుండి తొలుతగా వెలువడిన శ్లోకము కేవలము శాపపరము కాఁజాలదు. భగవంతునకు మంగళాశాసనము గావించుచు నేది మంగళాచరణరూపమైన శ్లోకమే యగు నని పూర్వాచార్యులు చెప్పుచున్నారు. 'మా' అనఁగా లక్ష్మి. నిషాద మనఁగా నివాసము. మానిషాదుఁడనఁగా శ్రీనివాసుఁడు. మానిషాద అనఁగా ఓ శ్రీనివాస! అని సంబోధనము. 'క్రుంచ గతికౌటిల్యాల్పభావయోః' అనుధాతువుయొక్క అర్థమువలన (క్రౌంచౌ కుటిలౌ కుటిలవర్తనౌ రాక్షసౌ తన్మిథునాత్') మండోదరీరావణరూపమైన రాక్షసమిథునమునుండి కామమోహితుఁడైన రావణుని సంహరించితివి; కావున నీవు చాల సంవత్సరములు కీర్తి ప్రతిష్ఠ నొందుము. ఇట్లు ఈశ్లోకముచేత ఇష్టదేవతాస్మరణరూపమైన మంగళ మాచరింపఁబడినది."

6) "కొందఱచే నాందియందే కావ్యార్థసూచనము గావింపఁబడును" అనులక్షణము ననుసరించి గోవిందరాజస్వామి ఈశ్లోకమున ఏడుకాండలకథయును, ఎట్లు సూచింపఁబడినదో వివరింపఁబ్రయత్నించినాఁడు. "మానిషాద యను సంబోధనమునకు శ్రీనివాస యనునది

యర్థమగుటచే, లక్ష్మీరూపిణి సీత శ్రీరాముని జేరుట చెప్పఁబడుటచే, ఆమాటచే బాలకాండకథ సూచింపఁబడుచున్నది. "ప్రతిష్ఠాం త్వం అగమః" ప్రతిష్ఠను నీవు పొందితివి, అనుమాటచేత, పితృవచనపరిపాలన రూపమైన ధర్మప్రతిష్ఠ చెప్పఁబడుటచే, అయోధ్యాకాండకథ సూచిత మగుచున్నది. "శాశ్వతీ స్సమాః" శాశ్వతములైన వత్సరములు అను మాటచేత దండకారణ్యవాసులైన మహర్షులకు రాక్షసవధ గావింతు నని రాముఁడు ప్రతిజ్ఞచేసి దానిని నిర్వహించి శాశ్వతకీర్తి నందిన వృత్తాంతముఁగల అరణ్యకాండకథ సూచిత మగుచున్నది. "క్రౌంచమిథునా దేక మవధీః కామమోహితమ్" అనుమాటలచేత క్రౌంచమిథున మనఁగా తిర్యక్కులైన తారావాలిమిథునముఁనందు వాలిని జంపుట అనునర్థమును గ్రహించినచో కిష్కింధాకాండకథ సూచితమగుచున్నది. క్రౌంచమిథున మనఁగా కృశించిన మిథునము, అనఁగా సీతారాములు అని గ్రహించి నచో సుందరకాండకథ వ్యక్తమగును. క్రౌంచమిథున మనఁగా మండోదరీ రావణమిథునమును గ్రహించినచో యుద్ధకాండకథ సూచింపఁబడును. కామమోహితమ్ అను పదముచేత ఋషిపత్నీదర్శనాభిలాషచే మోహితయైన సీతయొక్క వృత్తాంతమును గ్రహించినచో ఉత్తరకాండ కథ కూడ సూచితమగును." ఇది సంప్రదాయవివరణము.

7) ఈశ్లోకము రామాయణమునకు "నాంది" యని గాని మంగళాచరణ మని గాని చెప్పుటకు ప్రతిబంధకము లనేకములు కలవు. ఈశ్లోక మావిర్భవించునప్పటికి వాల్మీకికి కావ్యరచనము చేయవలయు నను సంకల్పము లేదు. బ్రహ్మదేవుఁడు వచ్చి రామునిచరిత్రమును రచింపు మని చెప్పినప్పుడు కూడ వాల్మీకి అట్లే చేయుదు నని యైన చెప్పలేదు. పరమేష్ఠి అంతర్హితుఁడైన పిమ్మట శిష్యులు ఆశ్లోకమును మాటిమాటికి చదువుచుండఁగా, ఇట్టి శ్లోకములతో రామాయణ కావ్యమును రచింతు నను సంకల్పము ఆయనకు కలిగెను. కావున రచనా సంకల్పమునకు ముందెప్పుడో ఆవిర్భవించినశ్లోకము తరువాతరచింపఁబడిన కావ్యమునకు 'నాంది' యగు ననుట అసంగతము ఏకవి యైనను

కావ్యరచనకు సంకల్పించిన తరువాతనే మంగళాచరణము కావించును. కావున ఇది నాంది యని గాని మంగళాచరణ మని గాని చెప్పుటకు వీలులేదు.

8) ఇది రామాయణకావ్యమునకు నాంది కాకపోయినను మానవ లోకమున కవిత్వావిర్భావమునకు ప్రథమశ్లోక మనుట మాత్రము తప్పదు. మఱి కవిత్వావిర్భావమున ఈతొలిశ్లోకమును పరమేష్ఠి శాప రూపమున ఏల వెలయించినాఁడు, అను సమస్య యుండనే యున్నది. వాల్మీకినుండి యిట్టిశ్లోకమును వెలువరించుటలో ఆయన తలంపు ఏమై యుండును? సీతాదేవియొక్క శోకమును జూచి యార్ద్రుఁడైన యా మహర్షి యందు శ్రీరామునిగూర్చి యుద్వేగము పొంగుచుండఁగా చతు ర్ముఖుఁడు నారదుని పంపి రాముని ధార్మికత్వము నుద్బోధించి, రాముని విషయమున వాల్మీకియొక్క మనస్సు ప్రసన్న మగునట్లు చేసెను. రాముని విషయమున వాల్మీకిమనస్సు ప్రసన్నమైనను, సీతాకుశలవుల భవిష్యత్తునకు దిక్కుతోఁచక పోవుటచే ఆయుద్వేగము సీతపై అపవా దము ను ప్రబలఁజేసిన ప్రజలవైపునకు ప్రసరించెను. తమసానదీతీర్థ మును చూచి ఆమహర్షి దాని ప్రసన్నత్వమును సన్మనుష్యునిమనస్సు యొక్క నిర్మలత్వముతో పోల్చి భావించుటవలన ప్రజలపై ఆయనకుఁ గలయావేదన, సీతాదేవియొక్క శీలమాహాత్మ్యమును గుర్తింపఁగలిగిన సన్మనుష్యులు, తీర్థసదృశు లెవరైన నున్నారా అను భావము స్పష్ట మగుచున్నది. అట్టిపరిస్థితియందు పరమేష్ఠియే బోయవాఁడు చంపఁ జూచుచున్న క్రౌంచమిథునమునొద్దకు వాల్మీకిని నడిపించెను. బోయ వాఁడు క్రౌంచమిథునమున మగపక్షిని కొట్టుట సీతారాములసందర్భము నకు సదృశముగనే యున్నది. నిషాదునివలె కఠినచిత్తులైన ప్రజలనుండి ప్రసరించినయపవాదము రామునిహృదయమున బాణమువలెనే తాఁకినది. రాముఁడు క్రౌంచమువలెనే వేదనతో నాల్గుదినములు గిలగిల తన్ను కొనెను. ఆయన పౌరకార్యములను చూడలేకపోయెను. అది ఆయన

మర్మములను భేదించుచుండెను. సీతకూడ తనదుస్థితికే గాక రాముని యవస్థకును శోకించుచుండెను. ఇట్టి క్రౌంచసన్నివేశమును చూడఁగనే వాల్మీకిహృదయమున ప్రజలనిష్ఠురత్వమునుగూర్చి పొంగుచున్న యావేదన, క్రౌంచీవిలాపము నిమిత్తముగా బోయవానిపై శాపరూపమున ప్రసరించినది. శోకము కలిగినప్పుడు ఏడ్పువలన కోపము వచ్చినప్పుడు తిట్టుటవలన మనస్సు తేలికపడును. అట్లే శాపరూపమున ఆవేదన బయల్పడుటవలన వాల్మీకిమనస్సు కొంతవఱకు తేలికపడినది. అప్పుడామహర్షికి "ఈక్రౌంచియొక్క శోకమువలన ఆర్తుఁడనై నేనేల యిట్లు శపించితిని? బోయవానికి పక్షులను చంపుట సహజము కదా! పక్షులను హింసింపరాదను సంస్కారము వాని కెట్లుండును? అని యాలోచన మారంభమైనది. ఈయాలోచనాక్రమముననే ఆయన ప్రజలను గూర్చి సానుభూతితో ఆలోచింపమొదలిడెను. సామాన్యమైన ప్రజానీకము సీతగావించిన యగ్నిప్రవేశమును నమ్మలేకున్నచో ఆ ప్రజలపై ఆక్రోశమునొందుటలో అర్థమేమున్నది? అని అయన తన్ను తాను సమాధానపఱచుకొని, "సీతాకుశలవులవిషయమున వారిసుకృత మెట్లున్న అట్లు జరుగును. నేనేల యావేగము నొందవలె" అని యాయన తలంచుట కవకాశ మేర్పడెను. అట్లు ఆయనమనసంతయు క్రౌంచవృత్తాంతము నందును హఠాత్తుగా ఆవిర్భవించిన శ్లోకమునందును నిమగ్నమై యున్నప్పుడు చతుర్ముఖుఁడు ప్రత్యక్షమై ఆయనమనస్సును క్రౌంచ వృత్తాంతమునుండి రామాయణకావ్యరచనముపై పునకు మరలించెను. కావున ఆపితామహునిదృష్టియందు వాల్మీకిమనస్సు రామునిగూర్చి ప్రజలనుగూర్చి కలిగినయుద్వేగమునుండి నిర్ముక్తమై తేలికపడుట ఆవశ్యకము. కథానాయకునియెడల, కావ్యశ్రోతలైన ప్రజలయెడల ప్రసన్నమైన చిత్తము లేకున్నచో కావ్యరచనము పొసఁగదు. అందువలన ఆలోకపితామహుఁడు క్రౌంచవృత్తాంతము నిమిత్తముగా శాపరూపమున వాల్మీకి మనస్సులోని యావేగమును తొలఁగించి ప్రసన్నమగునట్లుచేసి మహాకావ్యనిర్మాణమునకు అర్హమగునట్లు చేసినాఁడన్నమాట.

9) మహాకావ్యనిర్మాణమునకు కవియందు ప్రసన్నచిత్తత ఆవశ్యకమని దీనివలన స్పష్టమగుచున్నది. కామక్రోధపరాయణులైన వారు మహాకావ్యనిర్మాణమునకు అర్హులు కారనుటయు స్పష్టము. ఒక వేళ అట్టివాఁడు ప్రతిభాపాండిత్యములబలముతో అట్టినిర్మాణమును కొనసాగించినను అట్టికావ్యములు సకలజనులకు పవిత్రగ్రంథములుగా ఆరాధ్యములు కాఁజాలవు. దేశభాషలలో రామాయణ మహాభారత భాగవతాది గ్రంథములను నిర్మించిన తులసీదాసస్వామి కంబమహాకవి కవిత్రయమువారు పోతనామాత్యుఁడు మొదలగువారందఱు ధర్మనిష్ఠ చేత భగవద్భక్తి చేత మహర్షులతో సమానులైనవారే యని గ్రహింప వలసియున్నది. వారందఱు మహాపురుషు లగుటచేతనే వారివాక్కుల యందు మహోదాత్తమైన సౌందర్యముతోపాటు పవిత్రతయు నిండి యున్నది.

10) చతుర్ముఖుఁడు సాక్షాత్కరించి కవిత్వావిర్భావము తన యొక్క సంకల్పమువలెనే కలిగినదని, ఆకవిత్వముతో శ్రీరాముని చరిత్రమును రచింపు మని చెప్పి అంతర్హితుడైనతరువాత వాల్మీకి మహర్షి జరిగినవృత్తాంత మంతయు భావించి పరమేష్ఠిచే నుద్దేశింపబడిన మహాకావ్యరచనమునకు తాను నిమిత్తమాత్రుఁడే యని గ్రహించి సకల విషయములందును అహంకారమమకారములను వీడి పరమప్రసన్న మైన చిత్తముతో మహాకావ్యరచనమునకు పూనుకొనెను." అహంకార రాహిత్యమువలన "నేను ఇంత మహాకావ్యమును రచించుచున్నాను." అను భావన లేకపోవుటవలననే తన్నుగూర్చి యాయన ప్రథమ పురుషలో, "వాల్మీకి భావించెను." "వాల్మీకి రచించెను" అని తటస్థ ముగా చెప్పుకొనుట సంభవించినది.

11) ఏమైనను కవిత్వావిర్భావమున తొలి శ్లోకమును పరమేష్ఠి శాపరూపమున నెందులకు వెలయించినాఁ డను ప్రశ్నకు సమాధానము ఏర్పడలేదు. శ్లోకసందర్భమునుగూర్చి యాలోచించినచో కవిత్వమునకు

ప్రేరణమును, ప్రయోజనమును పరమేష్ఠి యీయాద్యశ్లోకమునందు నిరూపించెనని గ్రహింపవచ్చును. బోయవాఁ డధర్మముగా క్రీడాసక్తమై యున్న మిథునమునం దొకదానిని చంపి వానికి మహాదుఃఖమును కలిగించుట చూచినంతనే వాల్మీకి "అయ్యో! ఇది యధర్మము" అని యావేగము నొంది వానిచర్యను నిరసింపఁగా, అవాగ్వ్యక్తి శ్లోక మైనది. అనఁగా అధర్మనిరసనమే కవిత్వావిర్భావమునకు ప్రేరణమైనది. అధర్మాచరణమును చూచినంతనే ఆయన అంత యావేగము నొందుటకు ఆయనయందు గాఢముగ పరిణతమైయున్న ధర్మాభిరతియే కారణము. గాఢమైన ధర్మానురాగములేనివానికి అధర్మము జరుగుచున్నప్పుడు ప్రత్యక్షముగా చూచుచున్నను "మన కెందుకు లెమ్ము" అను ఉపేక్షాభావమే యుండును గాని, 'ఇది యధర్మము; దీనిని ఖండింపవలె' అను నావేగము కలుగదు. ఆసమయమున వాల్మీకి కాక, వేఱొక నిషాదుఁడో సామాన్యపౌరుఁడో, జానపదుఁడో ఆదృశ్యమును చూచుట తటస్థించినచో వారు వాల్మీకివలె దానిని నిరసించుటకు ఆవేగము నొందరు. కావున అధర్మమును, తిరస్కరించుచు ధర్మమును పోషింపవలయు ననుభావమే కవిత్వమునకు, ప్రేరణముగా నుండవలె నన్నది పరమేష్ఠియొక్క ఆశయము. లోకరక్షణమునకై భగవంతుఁ డవతరించి దుష్టశిక్షణము శిష్టరక్షణము ధర్మసంస్థాపనము అను నేకార్యక్రమమును నిర్వహించుచున్నాఁడో ఆకార్యసరణియే కవిత్వమునకును ప్రేరకముగా నుండవలె నన్నమాట.

12) ఈశ్లోకమున, ఈలోకములోని జీవితముయొక్క యథార్థ స్వరూపము కూడ సంగ్రహముగా నిరూపింపఁబడినది. ఎంతకాలమో యిట్లు సుఖింపఁగల నని క్రీడించుచున్న యాక్రౌంచమునకు బోయవాని బాణమువలన జీవితము తత్క్షణమే ముగిసెను. పక్షుల నిట్లే కొట్టి తినుచు చిరకాలము జీవింతు నని తలఁచుచున్న బోయవానికి కూడ మహర్షి శాపమువలన జీవితము క్షణభంగురమే యయ్యెను. ఎంతకాల మున్నను

జీవితము మరణముతో ముగియక తప్పదు. కాని మానవులు మరణమును గూర్చినయీనిజమును గ్రహించుట కిష్టపడరు. ఎప్పటి కప్పుడు "మరణము ఇప్పుడు కాదు గదా!" అను దృఢమైన భావనతో భోగము లందు ప్రసక్తులగుచుందురు. వారు తాపత్రయపడి అనుభవించుచుండు భోగములు కూడ నిజముగా సుఖప్రదములు కావు. భోగమున రోగ భయము తప్పదు. పరదారధనాదుల కోరువానికి మహావ్యధారూపమైన నరకము కూడ తప్పదు. సుఖమును కోరి భోగించుచున్న యాక్రౌంచ మిధునమునకు వియోగము కలిగినంతనే జీవిత మంతయు అసుఖమే యైనది. సరసమైన క్రౌంచమాంసమును భక్షింపఁగోరుచున్న బోయవానికి కూడ శాపమువలన జీవితము దుఃఖమయమే యైనది. కావున జీవితమునకు యథార్థములైన లక్షణములు అనిత్యత్వము, అసుఖమయత్వము. శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు "ఈలోకస్వరూపము అనిత్యము. అసుఖమే యని ఈలోకమున జన్మించినవాఁడు నిత్యసుఖమునకై తన్ను ఆశ్రయింప వలయు నని" స్పష్టముగా చెప్పినాఁడు.

శ్లో॥ అనిత్య మసుఖం లోక మిమం ప్రాప్య భజస్వ మామ్॥
భగవద్గీత-అధ్యా. 9-శ్లో. 33

కావున కవియును మానవులకు జీవితముయొక్క నిజస్వరూపమై యనిత్యత్వమును, దుఃఖమయత్వమును చక్కఁగా ప్రబోధించి వారు ఈశ్వరాభిముఖు లగునట్లు చేయుటకే ప్రయత్నింపవలయును. అదియే మానవజీవితమునకు పరమప్రయోజనరూపమైన మంగళము. కావున కవిత్వమునకును అదియే పరమప్రయోజనముగా మంగళప్రదము అగు ననుట పరమేష్ఠియుద్దేశించిన రెండవయంశము. కావున కవులు జీవితము లోని భోగవిషయములను శృంగారాదిరసములతో మనోహరముగ వర్ణించి మానవులను భోగలాలసులను గావించుటకు ప్రయత్నింపరాదు. భోగలాలసత్వము సకలప్రాణులకు సహజమైన లక్షణమే. దానిని ప్రకృతియే యుద్రేకింపఁ జేయఁగలదు, దానిని ప్రకోపింపఁజేయుటకు

ఎవరును ప్రయత్నింప నక్కఱ లేదు. అది వారిని వారున్నస్థితినుండి అధఃపతితులను జేయును. కావున మహనీయుఁడైన కవి యెడనెడ మానవులను తన కభిముఖులను గావించుకొనుటకై శృంగారాదిరసములను వర్ణించినను ప్రధానముగా జీవితముయొక్క క్షణభంగురత్వమును దుఃఖమయత్వమును ప్రదర్శించి వారు పరమేశ్వరాభిముఖు లగునట్లు చేయుటకే ప్రయత్నింపవలె. వ్యాసభగవానుఁడు చెప్పినట్లుగా కామ సుఖములు గాని, దివ్యలోకభోగములు గాని, త ష్ణాక్షయసుఖములో పదునాఱవపాలునకు కూడ సరిపోల వను విషయమును దృఢముగా మనస్సుల కెక్కునట్లు కవులు బహుముఖముల ప్రతిపాదింపవలె.

శ్లో॥ యచ్చ కామసుఖం లోకే, యచ్చ దివ్యం మహత్సుఖమ్,
తృష్ణాక్షయసుఖ స్యైతే నార్హతః షోడశీం కలామ్.

(మహాభారతే)రామాయణభారతభాగవతములలో, శ్రీరామ ధర్మజ పరీక్షితుల చరిత్రల మూలమున జీవితముయొక్క నశ్వరత్వము దుఃఖప్రాయత్వము చిత్రింపఁబడిన దనుట స్పష్టము. సంసారవిముఖులై సదానందులై యున్న వాల్మీకినారదాదిమహర్షుల జీవితములవలన, ఆధునికులైన శ్రీరామకృష్ణుఁడు వివేకానందుఁడు రమణమహర్షి మొదలగుమహనీయుల చరిత్రలవలన తృష్ణాక్షయసుఖమే మహానంద మని మనము స్పష్టముగా గ్రహింపవచ్చును.

13) జీవితముయొక్క క్షణభంగురత్వమును దుఃఖప్రాయత్వమును చిత్రించినచో అట్టికావ్యము మనోహరముగా నుండునా? కాని యీ "మానిషాద" అను శ్లోకము నవలంబించియే ఆలంకారికమూర్ధన్యుఁడైన యానందవర్ధనుఁడు ధ్వన్యాలోకమున రసధ్వని కావ్యమునకు ఆత్మ యని ప్రతిపాదించినాఁడు.

"అయర్థమే కావ్యమునకు ఆత్మ. పూర్వము ఆదికవికి అట్లే క్రౌంచ ద్వంద్వవియోగమువలన కలిగినశోకము శ్లోకత్వమును పొందినది"దీనిని

అభినవగుప్తుఁడు ఇట్లు వివరించినాఁడు. "ఆయర్థమే, అనఁగా రసధ్వనియే, స్థాయిభావమైన శోకము, హృదయసంవాదము తన్మయీభవనము అను క్రమమువలన ఆస్వాద్యమానత్వమును పొందెను. ఆశోకము లౌకికమైన శోకమునకు భిన్నమై, చిత్తము ద్రవించుటచేత కలుగునట్టియును, భూతియే సారముగాఁగలిగిన కరుణరసరూపత్వమును పొందెను. నీటితో నిండినకుండ తొణఁకినట్లు, చిత్తవృత్తి పొంగినప్పుడు వెల్వడు వాగ్విలాపాదికములవలె, ఆశోకము ఆవేశమువలన అప్రయత్నముగనే సముచితములైన శబ్దములు ఛందస్సు వృత్తము మొదలగువానిచేత నియంత్రితమై శ్లోకరూపత్వమును పొందెను.

శ్లో॥ కావ్యస్యాత్మా స ఏవార్థః; తథా చాదికవేః పురా।
క్రౌంచద్వంద్వవియోగోత్థః శోకః శ్లోకత్వమాగతః॥ ధ్వన్యాలోక 1-5.

లోచనము:—స ఏవ అర్థః రసధ్వనిః ఏవ; శోకః స్థాయిభావః హృదయసంవాదతన్మయీభవనక్రమాత్ ఆస్వాద్యమానతాం ప్రతిపన్నః, కరుణరసరూపతాం లౌకికశోకవ్యతిరిక్తాం స్వచిత్తద్రుతిసమాస్వాద్యసారాం ప్రతిపన్నః, రసవాఃపూర్ణకుంభోచ్ఛలనవత్ చిత్తవృత్తినిష్యందస్వభావవాగ్విలాపాదివత్ చ .... అకృతకతయా ఏవ ఆవేశవశాత్ సముచితశబ్దచ్ఛందోవృత్తాది నియంత్రితశ్లోకరూపతాం ప్రాప్తః॥

ఒకపక్షి బాణహతమై నేలఁబడి తన్నుకొనుట చూచుటవలన, వాల్మీకి మనస్సునందు సంస్కారరూపముననున్న వాసనలలో శోకమనుభావము ఉద్బుద్ధమై, రెండవపక్షియొక్క విలాపమును వినుటవలన, ఉద్దీప్తమై హృదయము నిండ వ్యాపించి దానిని కరఁగించినది. ఆశోకభావముయొక్క దీప్తివలననే సెగలుపొగలుగా కోపము రేఁగి, నిండినకుండనుండి నీరు తొణఁకినట్లు, శాపరూపమైన శ్లోకముగా అప్రయత్నముగనే వెలువడినది. సాధారణముగా మనకును హర్షశోకాదిభావములు కలిగినపుడు ప్రశంసావాక్యములు గాని నిందావాక్యములు గాని అప్రయత్నముగనే వెలువడును. కానీ వాల్మీకిముఖమున శోకమువలన విలాపము

కొకై విలక్షణమైన శ్లోకము వెలువడినది. ఇట్లేల సంభవించినది? క్రిందఁ బడిన పక్షిని చూచినప్పుడు క్రౌంచికి కలిగినదియును శోకమే. అది మమకారపూర్ణమగుటచే దుఃఖమై విలాపమున ముగిసినది. వాల్మీకి యందు ఉద్బుద్ధమైన శోకము మమకారాక్రాంతము కాదు. అది కేవలము భావమే. లోకములో సకల సుఖదుఃఖములకు మూలము అహంకార మమకారములే. అహంకారమమకారములకు సంబంధము లేకుండ సుఖ దుఃఖములు పుట్టవు. మనము అమ్మినయిల్లు భగ్నమైనచో మనకేమియు దుఃఖము కలుగదు; కొన్నవానికి మాత్రము దుఃఖము తప్పదు. మనకు దానితో ఇది నాది అను సంబంధము లేకపోవుట కొన్నవానికి ఉండుటయు కదా అందులకు హేతువు. కావుననే మనము నాటకములలో ఎంత దుఃఖోద్రేకముగల సన్నివేశములను చూచుచున్నను, మనము కూడ దుఃఖపడుచున్నట్లు కన్నీరు కార్చుచున్నను, మనము నిజముగా దుఃఖము నొందుటలేదు. లోహితాస్యుఁడు మరణించి చంద్రమతి విలపించుచున్న దృశ్యమున మనము కూడ కన్నీరు కార్చుచున్నను మనము దుఃఖము నొందుటలేదు, ఆలోహితాస్యుఁడు చంద్రమతి మనవారు కాకపోవుటయే యందులకు హేతువు. అప్పు డెవరైన వచ్చి యథార్థముగ మనబంధు వుల కెవరికైన అపాయము సంభవించినదని చెప్పినచో వెంటనే మనము ఆనాటకశాలను విడిచి యాబంధువునొద్దకు పోయినపుడు మనకు నిజముగా దుఃఖము కలుగును. ఈదుఃఖమునకును నాటకశాలలో చంద్ర మతీవిలాపమును వినుచున్నప్పుడు కలిగిన శోకభావమునకును సంబం ధము లేదు. అది దుఃఖము కానేకాదు. అది దుఃఖమే యైనచో మనము మాటిమాటికి డబ్బు ఖర్చుపెట్టుకొని పోయి దానిని పొందుచుండము. మనము అట్లు ఆదరముతో అదృశ్యమును మాటిమాటికి చూచుచున్నా మనఁగా అది మనకు ఆనందమునే కలిగించుచున్నదన్న మాట. లోకములో దుఃఖమెంత భయంకరమగుచున్నదో కావ్యనాటకాదిసన్నివేశములలో అంతగా ఆకర్షక మగుచున్నది. అందు ప్రదర్శింపఁబడుచున్న దుఃఖము

యథార్థముగా మనకు సంబంధింపకుండుటయే అందులకు హేతువు. నాటక శాలలో ప్రవేశించుక్షణమువఱకును మనము మనదేశకాలములను భావించుచుందుము. నాటకప్రదర్శన మారంభమైనంతనే మనము నాటకమున ప్రదర్శింపఁబడుచున్న దేశకాలములను అపాత్రలయొక్క సుఖదుఃఖములను భావించుచు, మనదేశకాలములను వ్యక్తిగతవిషయములను అహంకార మమకారములను విస్మరించుచుందుము. ఈవిస్మృతియే మనయానందమునకు హేతువు. ప్రదర్శింపఁబడుచున్న యాసన్నివేశములలోని భావములు మనకుఈవిస్మృతిని ఎంతగాఢముగకలిగించునో మనకు అంతమహితమైన యానందము కలుగును. అందువలననే కావ్య నాటకాదులందు మనకు కలుగు సంతోషమునకు రసము అను పేరు పెట్టినారు. అది లౌకికమైన సుఖముకన్న సంతోషముకన్న భిన్నము. కావున క్రౌంచికి కలిగినది దుఃఖమే. యైనను వాల్మీకికి కలిగినది మాత్రము శోకభావమే. అదియే కోపవేగమున శాపరూపమున శ్లోకముగా రూపొందినది. అభినవగుప్తుఁడు ఈవిషయమునే ఇట్లు సిద్ధాంత మొనర్చినాఁడు. "మునికి కలిగినది శోకమని తలంపరాదు. అట్లయినచో, అనఁగా పక్షియొక్క దుఃఖముచేత ఆయన కూడ దుఃఖితుఁడైనచో, రసము ఆత్మ అని చెప్పుటకే అవకాశ ముండదు. అదియును గాక దుఃఖసంతప్తుఁడైన వానియొక్కస్థితి యిట్లుండదు. ఈవిధముగా మనస్సునందు మాటిమాటికి అనుభవించుటకు యోగ్యమై శోకము అను స్థాయిభావము కరుణరసముగా మనస్సునందు నిండి పైకి తొణఁకునట్టి స్వభావమువలన, మునికి కలిగిన శోకభావమే కావ్యమునకు ఆత్మ అయ్యెను. అది రసముగా రూపొందఁ గలిగినస్వభావమువలన, లోకములోని శోకము దుఃఖము మొదలగు శబ్దములయర్థములకన్న భిన్నమై, కరుణరసము అను ప్రత్యేకశబ్దమునకు అర్థమగుచున్నది.

ధ్వన్యాలోకలోచనే అభినగుప్తపాదాః-న తు మునేః శోక ఇతి మన్తవ్యమ్।ఏవం హి సతి తద్దుఃఖేన సోఽపి దుఃఖిత ఇతి కృత్వా రస స్యా

త్మతా ఇతి నిరవకాశం భవేత్।న చ దుఃఖసంతప్తస్య ఏషా దశా। ఏవం చర్వణోచిత శోకస్థాయిభావాత్మక కరుణరససముచ్ఛలనస్వభావాత్ స ఏవ కావ్యస్యాత్మా రసభూతస్వభావః అపరశబ్దవైలక్షణ్యకారకః।"

14) మఱి కరుణారసానుభవము కలిగినప్పుడెల్ల ఎల్లవారికిని ఇట్లు పద్యము లావిర్భవించుట లేదుకదా! వాల్మీకియందు ఎట్లు సంభవించినది? ఆయన వేదాధ్యయనతత్పరుఁడు. వేదమంత్రములు పెక్కు ఛందోబద్ధములే. అసలు వేదములకు ఛందస్సు లనియే పేరు. కావున అట్టిఛందస్సులను నిరంతరము వల్లించుటవలన ఆఛందోవిధానములు ఆయనచిత్తమునందు సంస్కారరూపమున నెలకొనియున్నవి. అందువలన చిత్తమునకు రసపారవశ్యము కలిగినంతనే ప్రవృత్తములైన వాక్కులు వాసనారూపముననున్న ఛందస్సులలో నొకదాని నవలంబించి, కాలువలోనుండి ప్రవహించు జలమువలె, అనుష్టుప్ఛందస్సులో శ్లోకరూపమున వెలువడినది. కాని వేదములను వల్లించుచున్నవారి కందఱకును ఇట్లు శ్లోకము లావిర్భవించుట లేదుగదా! వాల్మీకియందే అట్లేల సంభవింపవలె? అందులకు చతుర్ముఖునియనుగ్రహమే హేతువు. లోకములో వందలకొలఁదిపద్యములను వల్లించుచుండు సహృదయులలో పండితులలో కొలఁదిమంది మాత్రమే పద్యము రచింపఁగలుగుటకు ఇతరులు రచింపలేకుండుటకును ఇదియే హేతువు.

15) మొత్తముమీఁద జీవితముయొక్క క్షణభంగురత్వము దుఃఖమయత్వము లోకమున యథార్థముగ బంధుమరణాదిసన్నివేశములలో అనుభవించుచున్నప్పుడు ఎంతకష్టమును కలిగించుచున్నను, అట్టిసన్నివేశములనే మహాపురుషులచరిత్రలు నిమిత్తముగా వర్ణించుచున్నప్పుడు కరుణరసాత్మకములై అత్యంతము ఆనందప్రదములే యగును. శృంగారాదిరసములు జనసామాన్యమునకు ఇష్టము లగుట నిజమే యైనను, సకలరసములలో కరుణము బలిష్ఠమనుటయు నిజమే.

శృంగారముచే అకృష్టులు గానివారుండిన నుండవచ్చును. కాని కరుణ మునకు కరఁగని మానవు లుండుట యఱుదు. మనదేశమున రామాయణ మహాభారత భాగవతాదిగ్రంథములలో కరుణరసమునకుఁగలప్రాబల్యము ఎల్ల రెఱిఁగినదే. పాశ్చాత్యదేశములలో కరుణరసాత్మకనాటకములకున్న (Tragedies) గౌరవము శృంగారహాస్యాదిరసాత్మకములైన రచనలకు (Comedies) లేదనుటయు గమనింపఁదగియున్నది. కావున జీవితముయొక్క నశ్వరత్వమును, దుఃఖమయత్వమును ప్రతిపాదించి మానవులను ఈశ్వరాభిముఖులను చేయుటయే కవిత్వప్రయోజనముగా పరమేష్ఠి కభిమతమని యీశ్లోకమున మనము గ్రహింపవచ్చు.

వాల్మీకితీర్థము

5. ఆదికావ్యోదయఘట్టము

చతుర్ముఖుని యాదేశము ననుసరించి వాల్మీకి నారదుని వలన సమగ్రముగా విన్నదానిని, ధర్మసంహితమైన దానిని. ధీమంతుఁడైన యారాముని వృత్తాంతమును భావింపఁజొచ్చెను. రాముఁడు లక్ష్మణుఁడు సీత దశరథుఁడు మొదలగువా రందఱు ఆయాసందర్భములలో నవ్వుట మాటాడుట పర్తించుట మొదలుగా సకలవృత్తాంతములను గ్రహింపఁదలంచి ఆమహర్షి ఆచమించి ప్రాచీనాగ్రములైన దర్భలయందు కూర్చుండి ధర్మవీర్యముచేత అవి ఎట్లు జరిగినవో అట్లే మనోముకురమున స్పష్టముగఁ జూడఁజొచ్చెను. ధర్మాత్ముఁడైన యామహర్షి జరిగినదెల్ల యోగబలమున చేతిలోనున్న యుసిరికపండునువలె చూచుచు పాత్రలయొక్క సన్నివేశములయొక్క యథార్థతత్త్వమును సమగ్రముగ గ్రహించినతరువాత శ్రీరాముని చరిత్రమును రచించుటకు పూనుకొనెను. కామము అర్థము అను పురుషార్థములయొక్క గుణములతోఁ గూడినది ధర్మముయొక్క తదాచరణకు ఫలమైన మోక్షముయొక్క గుణముల చేత విస్తృతమైనది, సముద్రమువలె గుణరత్నాఢ్యమునైన రామచరితమును, సకలజనులకు శ్రుతికి ఇంపగుసట్లుగా నారదునివలన విన్నవిధముగా, అనఁగా ధర్మతత్త్వములు వ్యంగములగునట్లుగా ఆయన రచించెను.

శ్లో॥ శ్రుత్వా వస్తు సమగ్రం తత్ ధర్మాత్మా ధర్మసంహితమ్।
వ్యక్త మన్వేషతే భూయో య ద్వృత్తం తస్య ధీమతః॥

శ్లో॥ ఉపస్పృశ్యోదకం సమ్యక్ మునిః స్థిత్వా కృతాంజలిః।
ప్రాచీనాగ్రేషు దర్భేషు ధర్మేణాన్వేషతే గతిమ్॥

బాలకాండ 3 సర్గ. 1-2

గో॥ టీక. ధర్మేణ యోగజేన బ్రహ్మప్రసాదరూపేణ చ.

శ్లో॥ హసితం భాషితం చైవ గతి ర్యావచ్చ చేష్టితమ్।
తత్సర్వం ధర్మవీర్యేణ యథావ త్సంప్రపశ్యతి 4

దీనివలన పవిత్రమైన మహాకావ్యమును రచింపఁబూనిన కవి పవిత్రుఁడుగ నుండియే రచింపవలెనని వ్యక్త మగుచున్నది.

శ్లో॥ తత్సర్వం తత్త్వతో దృష్ట్వా ధర్మేణ స మహామతిః।
అభిరామస్య రామస్య చరితం కర్తు ముద్యతః॥

బాల - 3 సర్గ - 7

శ్లో॥ కామార్థగుణసంయుక్తం ధర్మార్థగుణవిస్తరమ్।
సముద్ర మివ రత్నాఢ్యం, సర్వశ్రుతిమనోహరమ్॥ 8

గో॥ టీక. కామార్థగుణ-గుణశ్బ్దేన అప్రాధాన్య ముచ్యతే .... ధర్మార్థయోః ధర్మమోక్షయోః... సర్వేషాం జనానాం శ్రుతిమనసీ శ్రోత్ర హృదయే హరతీతి సర్వశ్రుతిమనోహరమ్.

తి॥టీక. సర్వశ్రుతీనాం మనోభూతాః సారభూతాః ఉపనిషదః తాసాం హరం తదర్థప్రతిపాదకమ్ తేన మోక్షఫలకత్వమ్.

॥ స యథా కథితం పూర్వం నారదేన మహాత్మనా।
రఘువంశస్య చరితం చకార భగవాన్ మునిః॥

బాల॥ 3 స॥ 9 శ్లో.

తి॥టీ॥ రఘువంశస్య తద్వంశావతీర్ణస్య।

గో॥టీ॥ రఘువంశస్య రఘువంశావతీర్ణస్య।

శ్రీరాముఁడు రాజ్యమును పాలించుచుండఁగా వాల్మీకి రాముని చరిత్రమును సమగ్రముగా రచించెను. పట్టాభిషేకపర్యంతమో సీతాపరిత్యాగమువఱకో మాత్రమే ఆయనగ్రంథమును రచించెనని గాని, తరువాత గ్రంథమును పూర్తిచేసెనని గాని చెప్పుటకు వీలులేదు. "రాముఁడు పదునొకండువేలసంవత్సరములు రాజ్యము నుపాసించి బ్రహ్మలోకమునకు పోవును" అని నారదమహర్షి సంక్షేపరామాయణ మున చెప్పియున్నాఁడు. ఆయన చెప్పినట్లుగా రామునిచరిత్రమును వివరముగా రచించుచున్న వాల్మీకి శ్రీరాముని బ్రహ్మలోకగమనము వఱకు రచించియుండును. అట్లుగాక పట్టాభిషేకపర్యంతము రచించి ముగించె ననుట సమంజసము కాదు. బ్రహ్మదేవుఁడు సాక్షాత్కరించి "నారదునివలన నీవు ఎట్లు వింటివో అట్లు రచింపుము. రాముఁడు లక్ష్మ ణుఁడు రాక్షసులు వైదేహి మొదలగువారి వృత్తాంతములలో ప్రకటిత మైనది రహస్యమైనది ఇప్పటివఱకును నీకు తెలియనిది సర్వమును నీకు విదితము కాఁగలదు. ఈకావ్యమునందు నీవాక్కు ఎచ్చటను అనృతము కాదు." అని చెప్పెను. అట్లే వాల్మీకి సమగ్రమైన రాముని వృత్తాంతమును భావించె నని మూఁడవసర్గయొక్క ఆరంభమున, భవి ష్యద్వృత్తాంతమును ఉత్తరకావ్యమునందు రచించె నని ఆసర్గయొక్క ముగింపునందు మరల నాల్గవసర్గయొక్క ఆరంభమునందు కూడ ఆయన రామునిచరిత్రమును పూర్తిగా రచించె నని చెప్పఁబడి యున్నది.

శ్రుత్వా వస్తు సమగ్రం తద్ధర్మార్థసహితం హితమ్। 3-1
అనాగతం చ యత్కించి ద్రామస్య వసుధాతలే॥
తచ్చకా రోత్తరే కావ్యే వాల్మీకి ర్భగవా నృషిః॥ 3-39
చకార చరితం కృత్స్నం విచిత్రపద మర్థవత్। 4-1

ఇట్లు గ్రంథమునందు స్పష్టముగా నున్నను కొందఱు ఉత్తర కాండమును వాల్మీకి రచింపలేదని ఎవరో తరువాత రచించిరని చెప్పు చున్నారు. అందులకు వారు ఈక్రింది హేతువులను చూపుదురు. వీనిని క్రమముగా పరిశీలింతము.

1) నారదుఁడు రామునిచరిత్రను పట్టాభిషేకమువఱకే చెప్పెను గాని ఉత్తరకాండకథను స్పృశింపలేదు.

నారదుఁడు రామునిచరిత్రమును పట్టాభిషేకమువఱకే చెప్పెననుట పొసఁగదు, "రాముఁడు సీతను పొంది మరల రాజ్యమును పొందెను. "అని నారదుఁడు 89వ శ్లోకమున చెప్పిన తరువాత 97వ శ్లోకమున "రాముఁడు రాజ్యము నుపాసించి బ్రహ్మ లోకమునకు పోవును" అని చెప్పెను. అనఁగా 8 శ్లోకములలో ఉత్తర కాండకథను ఆయన సూచించెను ఆసంక్షేపమునే వాల్మీకి ఉత్తరకాండ మున వివరించి వర్ణించెను.

2) "అనాగతం చ" అని మొదలగుచున్న శ్లోకమున(బాల-3-38) వాల్మీకి ఉత్తరకావ్యమును రచించినట్లు కలదు. కాని దానియందు వాల్మీకి ర్భగ వానృషిః" అని వాల్మీకి భగవంతుఁడుగా చెప్పఁబడియు న్నాఁడు. మహర్షి తన్నుగూర్చి భగవంతుఁడని ఆత్మప్రశంస చేసికొని యుండుట అసంభవము. కాఁబట్టి ఈశ్లోకము ప్రక్షిప్తము. ఇది ప్రమాణ ముగా వాల్మీకి ఉత్తరకాండమును వ్రాసె ననుటకు వీలు లేదు —

వాల్మీకియొక్క ప్రశంస యున్నంతమాత్రమున ఈశ్లోకము ప్రక్షిప్త మని చెప్పనక్కఱలేదు. మహర్షులు గ్రంథములను రచించు నప్పుడు తమ్మేఁగూర్చి ప్రథమపురుషలో చెప్పుకొనుట పరిపాటిగా నున్నది. "నేను ఈగ్రంథమును రచించుచున్నాను"అని ఉత్తమపురుషలో ఏమహర్షియు గ్రంథములలో చెప్పుకొనలేదు. వ్యాసమహర్షి కూడ మహాభారతమునందు ఇట్లే రచించెను. కథమధ్యలో వారివృత్తాంతములు వచ్చినప్పుడు లోకులు మహర్షులనుగూర్చి ఎట్లు చెప్పుకొందురో అట్లే రచించినారు. అందువలన ఆప్రశంసావాక్యములు లోకములో జనులు వారినిగూర్చి చెప్పుచున్న వాక్యములనుగా గ్రహింపవలయునే కాని మహర్షులు ఆత్మప్రశంస గావించుకొనుచున్నట్లు గ్రహింపరాదు. గ్రంథ మునందు సాధారణజనులకు గౌరవము కుతూహలము శ్రద్ధ కలుగుటకు గంథకర్తయొక్క మహత్త్వమును చెప్పుట ఆవశ్యకము. కావుననే

ఆంధ్రమహాభారతమున నన్నయభట్టారకుఁడు కూడ ఈసంప్రదాయ మునే అవలంబించి ప్రథమపురుషలో "నిత్యసత్యవచను మత్యమరాధి పాచార్యు" మొదలుగా ఎన్నో విశేషములను ప్రశంసారూపముగా చెప్పినాఁడు. కావున ఈశ్లోకము మాత్రమే కాదు. వాల్మీకిరామాయణ మును రచించిన వృత్తాంతమును వివరించుచున్న బాలకాండలోని మొదటి నాలుగు సర్గలను వాల్మీకియే రచించె ననుట స్పష్టము. ఆయన "సర్వా పూర్వ మియం యేషాం" అని అయిదవసర్గతో రామాయణము నారం భించి ముగించినతరువాత ఉపోద్ఘాతప్రాయముగ మొదటినాలుగుసర్గలను రచించి చేర్చియుండునని చెప్పవచ్చును. కావున 'అనాగతం చ యత్కించిత్' అను శ్లోకమును ప్రమాణముగా గ్రహించి వాల్మీకి ఉత్తరకాండ మును రచించెననియే గ్రహింపవలసియున్నది.

3) వంగదేశమున లభ్యములైన రామాయణప్రతులయందు పశ్చిమోత్తరదేశమున లభ్యములగుచున్న ప్రతులయందును ఉత్తర కాండకథ యున్నను దాక్షిణాత్యప్రతులలో లేదు—

కొన్నిప్రతులలో లభ్య మగుచు మఱికొన్ని ప్రతులలో లభ్యము కానంతమాత్రమున, లుప్తమైనభాగము గ్రంథములోనిది కాదు అని నిశ్చయించుటకు వీలులేదు. పెద్దగ్రంథములకు ప్రతులను తయారు చేయునప్పుడు తమదృష్టిలో ఏది ముఖ్యమైనభాగమో అంతవఱకే ప్రతిని తయారుచేసికొని తక్కినదానిని వదలివేయుట సహజము. ప్రాచీనకాల మున ఈగ్రంథములు చాలవఱకు ముఖస్థములుగా ప్రచారమునం దుండెను. కుశలవులు గానమొనర్చినపద్ధతి యిట్టిదే. వారు గ్రంథమును చూచుచు పఠింప లేదు. వారు ముఖస్థము కావించినదానిని గానమొనర్చిరి. ఇప్పటికిని వేదపండితులు ఎంత గ్రంథమునైనను కంఠస్థము చేసి కొనియే పఠించుచున్నారు. వారు లిఖిత గ్రంథములను చూడరు. వేద ములలో తమశాఖకు సంబంధించిన భాగములను మాత్రమే అనేకులు

అధ్యయనముచేయుదురు. అన్నిభాగములను అధ్యయనముచేయుట అందఱకును సాధ్యముకాదు. ఒక ప్రాంతమునందు వ్యాప్తిలో నున్న వేదభాగములను వినుచు "యజుర్వేద మనఁగా ఇంతే, ఇతరప్రాంతములలో యజుర్వేదభాగములుగా ప్రచారములో నున్నవి ప్రక్షిప్తము"లని చెప్పుట మిగుల సాహసము. అట్లే దాక్షిణాత్యప్రతులలో కొన్నింటియందు ఉత్తరకాండ లభ్య మగుట లేదన్నంత మాత్రమున అది ప్రక్షిప్తమనుట అయుక్తము.

4) భారతమున వనపర్వములోని రామోపాఖ్యానమునందు ఉత్తరకాండకథ లేదు. పద్మపురాణమునందు కూడ రామకథలో ఉత్తరకాండ ప్రసక్తి లేదు. అందు షట్కాండపరిమితమైన రామాయణమే ఇరువదినాల్గువేల శ్లోకములు కలిగి బ్రహ్మహత్యాది మహాపాతకములను నశింపఁజేయుచున్న దని చెప్పఁబడియున్నది—

శ్లో॥ ఇతి షట్కాండ మాఖ్యాతం బ్రహ్మహత్యాపనోదనమ్।
సంక్షేపతో మయా తుభ్య మాఖ్యాతం మనోహరమ్॥

శ్లో॥ చతుర్వింశతి సాహస్రం షట్కాండ పరిచిహ్నితమ్।
తద్వై రామాయణం ప్రోక్తం మహాపాతకనాశనమ్॥

పద్మపురాణం పాతాళఖండ-67-205, 206

పద్మపురాణమునందు ఆదిశేషుఁడు వాత్స్యాయనునకు రామకథను చెప్పెను. అందులో ఆదిశేషుఁడు కుశలవులు రామునియొద్ద రామాయణకావ్యమును గాన మొనర్చి రని చెప్పెను. అప్పుడు వాత్స్యాయనుఁడు రామాయణమును ఎప్పుడు వాల్మీకి రచించెనో చెప్పుమని యడిగెను. అప్పుడు ఆదిశేషుఁడు క్రౌంచమిథునవృత్తాంతమును చెప్పి, బ్రహ్మదేవుఁడు ప్రత్యక్షమై రామాయణకావ్యమును రచింపుమని యాదేశించె నని చెప్పెను. పిమ్మట వాల్మీకి ధ్యాననిష్ఠను పొందఁగా రాముఁడు ప్రత్యక్షమయ్యెను. అప్పుడు వాల్మీకికి త్రైకాలికమైన

రామునిచరిత్రము గోచరించెను. అనఁగా రామునియొక్క భవిష్య ద్వృత్తాంతము కూడ గోచరించెను. అప్పుడు వాల్మీకి ఆఱుకాండము లలో ఇరువదినాలుగువేల శ్లోకములలో రామాయణమును రచించెను. దశరథుని పుత్రకామేష్టినుండి చిత్రకూటమున భరతుఁడు పాదుకలు గైకొని పోవువఱకు బాలకాండముగ, హనుమంతుఁడు రామలక్ష్మణుల యొద్దకు వచ్చువఱకును గలవృత్తాంతము అరణ్యకాండముగ, ఆంజనే యుని వార్ధిలంఘనమువఱకుఁగలవృత్తాంతము కిష్కింధాకాండముగ, సేతుబంధనమువఱకుఁగలవృత్తాంతము సుందరకాండముగ, రావణవధా నంతరము సీత రాముని చేరుటవఱకునుగల కథ యుద్ధకాండముగ, రామునియశ్వమేధాదికమైన వృత్తాంతము ఆఱవదియగు ఉత్తరకాండ ముగ వాల్మీకి రచించెను. ఈయాఱుకాండములకథకు ఆదిశేషుఁడు పైన పేర్కొన్నఫలశ్రుతిని చెప్పెను. ఈకాండములవిభాగమునందు ఉత్తర కాండ యున్నది. వాల్మీకి ఉత్తరకాండమును రచించె ననుట స్పష్టము. మనకు ఇప్పుడు కన్పించుచున్న అయోధ్యాకాండకథ బాలకాండములో చేర్చఁబడినది. అందువలన ఉత్తరకాండముతో ఇందు రామాయణము ఆఱుకాండములుగ విభజింపఁబడినది.

అంతే కాదు. ఈపురాణమున పాతాళఖండమునందు ఉత్తరకాండ కథ చాల విస్తృతముగ వర్ణింపబడియున్నది. ఇప్పటివాల్మీకి రామాయ ణములోని వృత్తాంతములకు భిన్నములైనవి పెక్కువృత్తాంతములు చెప్పఁబడియున్నవి. చాకలివాఁడు సీతశీలమును శంకించి ప్రసంగించుట కుశలవులు యజ్ఞాశ్వమును బంధించుట, రాముఁడు సీతను కుశలవులను స్వీకరించుట మొదలగు వృత్తాంతములు ఈపురాణమునందు కలవు. ఈపురాణములోని కథలు పద్మకల్పమునకు సంబంధించినవి. అందు వలన ఈరామకథ, ఇందలి వాల్మీకియొక్క రామయణరచనా విధానము పద్మకల్పమునకు సంబంధించినవే. ఇప్పుడు జరుగుచున్నది శ్వేతవరాహ కల్పము. కల్పభేదము ననుసరించి కథలలో కూడ భేదము లుండును.

ఇప్పుడు ఏడుకాండములతో మనకు లభ్యమగుచున్న వాల్మీకిరామాయణము శ్వేతవరాహకల్పములోనిది. అందువలన ఇప్పుడు లభ్యమగుచున్న యుత్తరకాండమును వాల్మీకియే రచించె ననుట స్పష్టము.

ఇంక భారతమున వనపర్వములో ఉత్తరకాండకథ లేదన్నంతమాత్రమున వాల్మీకి ఉత్తరకాండమును రచింపలేదనుట పొసఁగదు. ధర్మరాజు అరణ్యవాసము చేయుచు "ఇట్టి కష్టములను నావలె పొందినవారు ఎవరైన ఉన్నారా?" అని దుఃఖించుచుండఁగా మార్కండేయుఁడు, "రాముఁడు కూడ నీవలెనే ఎంతోకష్టపడి తుదకు రాజ్యమును పొంది సుఖించినాఁడు" అని చెప్పుచు రామునికథను వివరించెను. ధర్మరాజునకు దుఃఖోపశమనము చేయుటకై మార్కండేయుఁడు రామునికథను ప్రారంభించియుండుటచే దానిని పట్టాభిషేకముతోనే ముగించెను. ఉత్తరకాండకథను ప్రస్తావించి సీతావియోగాది వృత్తాంతములను మార్కండేయుఁడు మొదలిడినచో ధర్మరాజునకు దుఃఖోపశమనము కలుగదు. అందువలననే మార్కండేయుఁడు ఉత్తరకథను ప్రస్తావింపలేదు. దీనిని బట్టి వాల్మీకి ఉత్తరకాండమును రచింపలేదని చెప్పుట కేవలము అసంగతము.

5) యుద్ధకాండమునందు శ్రీరామపట్టాభిషేకానంతరము విభీషణసుగ్రీవాదులు రామునిచే సత్కరింపఁబడి వెడలిపోయినట్లు చెప్పఁబడినది.

ప్రహృష్టమనస స్సర్వే జగ్ము రేవ యథాగతమ్।

యుద్ధ-131. సర్గ. శ్లో. 82

కాని ఉత్తరకాండమున సుగ్రీవాదులు అయోధ్యయందు సంవత్సరమున్నట్లు చెప్పఁబడినది. ఉత్తరకాండమును మహర్షియే రచించియున్నచో ఈ భేదము రాదు—

ఉత్తరకాండమునకు తక్కిన కాండములకు భేదము కలదు. పూర్వకాండములకు "బాల, అయోధ్య, అరణ్య, కిష్కింధ, సుందర, యుద్ధ" అని పేర్లుపెట్టిన మహర్షి తుదికాండమునకు అట్టిపేరును పెట్టక

"ఉత్తరకాండము" అని పేరుపెట్టెను. మఱియును ఈకాండమునకు ఇది పేరు అని ఎక్కడను ఆయన నిర్దేశింపలేదు. ఈకాండమునకు మాత్రమే ఉత్తరశబ్దము అరంభముననే నిర్దేశింపఁబడినది. అదియును ఉత్తరకాండము అని కాకుండ ఉత్తరకావ్యము అని నిర్దేశింపఁబడినది. (తచ్చకారోత్తరే కావ్యే—బాల-సర్గ. 3-శ్లో. 39) అనఁగా వాల్మీకి పట్టాభిషేకపర్యన్తమైన కథ పూర్వకావ్యమని తక్కినదంతయు ఉత్తరకావ్యమని భావించె నన్నమాట. అందువలన యుద్ధకాండముతో ముగియుచున్న పూర్వ కావ్యమునకు ఒకవిధమైన సమగ్రతను కలిగించుటకై, శ్రీరాముని వెంట లంకనుండి బయలుదేరివచ్చిన విభీషణసుగ్రీవాదులు సత్కారములను పొంది వెడలిపోవుట, రాముని రాజ్యపాలనము మొదలగువానిని సంక్షేపముగా చెప్పెను. ఈసమగ్రతకొఱకే ఆయన ఫలశ్రుతిని కూడ చేర్చి యుండవచ్చును. ఆవిధముగా పూర్వకావ్యమును ముగించి ఆయన మరల ఉత్తరకావ్యమును ఆరంభించునప్పుడు పట్టాభిషేకసందర్భమున జరిగిన విశేషములను విస్తరముగా వర్ణించెను.

ఇట్లు చెప్పుటలో పునరుక్తిగాని పూర్వోత్తరములకు భేదముగాని సంభవించుటలేదు. "పట్టాభిషేకమును చూడవచ్చినవారు తమస్థానములకు తిరిగిపోయిరి" అని చెప్పినప్పుడు వారు వెంటనే తిరిగిపోయిరని గ్రహింప వలసినయక్కఱలేదు. పెండ్లికో ఉపనయనమునకో వచ్చిన బంధువులు మిత్రులు అందఱును ఒక్కసారిగా తిరిగిపోరు. కొందఱు మఱునాఁడే వెడలిపోవుదురు. తీఱికగలవారు కొన్నినెల లుందురు. అందువలన వాల్మీకి మహర్షి పట్టాభిషేకమును చూచుటకై వచ్చినవారు తిరిగిపోయిరని పూర్వకావ్యమున ముగింపులో మామూలుమాటగా సంక్షిప్తముగా చెప్పి ఉత్తరకాండముయొక్క ఆరంభమున ఆవీడ్కోలుయొక్క విశేషములను విస్తృతముగా వర్ణించినాఁడు. ఇందులో అసమంజస మేమియును లేదు. ఇంతమాత్రమున ఆయన ఉత్తరకాండమును రచింపలేదని తలంచుట అయుక్తము.

6) పట్టాభిషేకానంతరము ఫలశ్రుతితో వాల్మీకి గ్రంథమును ముగించెను. గ్రంథము పూర్తికాకున్నచో ఫలశ్రుతి యుండదు—

వాల్మీకి పూర్వరామాయణము నంతను పూర్వకావ్యముగా ఉత్తరకాండమును ఉత్తరకావ్యముగా భావించె నని పైననే గ్రహించి యుంటిమి. ఆదృష్టితో ఆయన పూర్వకావ్యసమగ్రతకొఱకు అచ్చట ఫలశ్రుతిని చెప్పియుండు ననుట స్పష్టము. అర్షవాఙ్మయమును పరిశీలించినచో స్తోత్రములకు ఉపాఖ్యానములవంటి చిన్న సందర్భములకు కూడ ఫలశ్రుతి చెప్పఁబడియుండుట కన్పించును. నారదమహర్షి చెప్పిన సంక్షేపరామాయణమునకు కూడ ఫలశ్రుతి యున్నదికదా! అట్టియెడల పట్టాభిషేకముతో ముగియుచున్న పూర్వకావ్యమునకు మహర్షి ఫలశ్రుతిని చెప్పుటలో అసంభావ్య మే మున్నది?

ఉత్తరకాండములోనికథ సీతాప్రవాసనము లక్ష్మణపరిత్యాగము శ్రీరామాదులు పరలోకములకు పోవుట అనువృత్తాంతములతో ముగియుచున్నది. సాధారణజనులు శుభమును భావించుటకు ఇష్టపడుదురు, గాని పరిత్యాగాదులను భావించుటకు ఇష్టపడరు. అందువలన వారు పట్టాభిషేకమహోత్సవముతో ముగియుచున్న పూర్వకావ్యమునే శుభఫలప్రాప్తికొఱకు మిగుల ఆదరముతో పఠింపఁబూనుట సహజము. పారాయణమునందు సుందరకాండమునకు ఉన్నప్రశస్తి తక్కినకాండములకు లేకుండుట ప్రసిద్ధము. సామాన్యజనులయీస్వభావమును గ్రహించి మహర్షి పూర్వకావ్యమునకు ముగింపునందు కూడ ఫలశ్రుతిని చెప్పియుండును. అంతమాత్రముచేత ఆయన ఉత్తరకాండమును రచింప లేదనుట అయుక్తము.

7. అహల్యావృత్తాంతము బాలకాండలో ఒకవిధముగా ఉత్తరకాండలో మఱియొకవిధముగా నున్నది. ఉత్తరకాండము వాల్మీకిరచితమైనచో ఈభేదము వచ్చియుండదు—

అహల్యావృత్తాంతమును బాలకాండమున చెప్పినవాఁడు విశ్వామిత్రుఁడు; ఉత్తరకాండములో చెప్పినవాఁడు అగస్త్యుఁడు. వీరెవరును అహల్యవృత్తాంతమును ప్రత్యక్షముగ చూడలేదు. వీరు ఆవృత్తాంతమును ఇతరులవలన విని తెలిసికొన్నవారు. ఒకరికి తెలిసిన విశేషములు తక్కినవారికి తెలియకపోవచ్చును. అందువలన వారు మరల ఆవృత్తాంతమును చెప్పునప్పుడు కూడ ఒకరు చెప్పినట్లుగా మఱియొకరు చెప్పియుండరు. కొందఱు కొన్ని విశేషములను ముఖ్యము లని తలంచి వివరింపఁగా ఇతరులు మఱికొన్ని విశేషములను వివరింతురు. శివాజీ చరిత్ర జరిగినది యొక్కటియే. కావి దానిని పదిమంది చరిత్రకారులు వ్రాయునపుడు పదివిధములుగా వ్రాయుదురు. అట్లే అహల్యావృత్తాంతమును తనకు తెలియవచ్చినదానిని తనకు తోఁచినవిధముగా విశ్వామిత్రుఁడు వర్ణింపఁగా, అగస్త్యుఁడు ఆవృత్తాంతమునే తనకు తెలియవచ్చిన ప్రకారమున తనకు తోఁచినపద్ధతిలో వివరించినాఁడు. ఒకవృత్తాంతమునుగూర్చి ఇద్దఱు వ్యక్తులు భిన్నసందర్భములలో భిన్నముగా ప్రసంగించుచున్నప్పుడు రచయిత ఆప్రసంగములను అట్లే యథాతథముగ ప్రకటింపవలయును. అంతే కాని ఒకపాత్రయొక్క ప్రసంగమునందు పక్షపాతమును వహించి రెండవపాత్రయొక్క ప్రసంగమును మార్చి పులిమిపుచ్చి ఇద్దఱును ఒకవిధముగనే చెప్పినట్లుచేయుట రచయితకు తగదు. వాల్మీకిమహర్షి కవితాసమాధియందున్నప్పుడు విశ్వామిత్రుఁడు ఏమిచెప్పినట్లుగా తోఁచెనో అది బాలకాండమున, అగస్త్యుఁడు ఏమి చెప్పినట్లుగా తోఁచెనో అది ఉత్తరకాండమున చిత్రించెను. ఇది సత్యపరాయణులైన మహాకవులయొక్క లక్షణము. ఇట్టిభేదములనుబట్టి వాల్మీకి ఉత్తరకాండమును వ్రాయ లేదనుట కేవలము అసంగతము.

8) పూర్వరామాయణమున రాముఁడు విష్ణుదేవుఁడని వాచ్యముగా లేదు. ఉత్తరకాండమున రాముఁడు విష్ణుదేవుఁ డని పలుమారులు చెప్పఁబడినది. ఇది వాల్మీకిపద్ధతి కాదు——

రాముఁడు విష్ణుదేవుఁడను విషయము ఉత్తరకాండమున ఎంత స్పష్టముగ నున్నదో పూర్వరామాయణమున కూడ అట్లే యున్నది. "సత్యపరాక్రముఁడు మహాత్ముఁడును అయినరాముని నేనెఱుఁగుదును. ఈవసిష్ఠునకు కూడ తెలియును. తపస్విలైన వీరికిని తెలియును." అని విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునితో చెప్పినప్పుడే, రాముఁడు సామాన్య రాజపుత్రుఁడు కాఁడని దివ్యతేజోమహితుఁ డని స్పష్టము కావింపఁ బడినది.

శ్లో॥ అహం వేద్మి మహాత్మానం రామం సత్యపరాక్రమమ్।
వసిష్ఠోఽపి చ మహితేజా యే చేమే తపసి స్థితాః॥
బాల-సర్గ-19. శ్లో. 14. 15

వైష్ణవధనుస్సును పరశురామునివలన రాముఁడు పరిగ్రహించి నపుడు పరశురాముఁడు ఓటమిని అంగీకరించి "ఈధనువును స్వీకరింపఁ గలుగుటవలన నిన్ను దేవప్రభుఁడైన విష్ణుదేవునిగా తెలిసికొనుచు న్నాను" అని వాచ్యముగనే చెప్పెను.

శ్లో॥ అక్షయ్యం మధుహన్తారం జానామి త్వాం సురేశ్వరమ్।
ధనుషోఽస్య పరామర్శాత్ స్వస్తి తేఽస్తు పరంతప॥
బాల-సర్గ-76. శ్లో. 17.

మండోదరీవిలాపమునందు రాముఁడు విష్ణుదేవుఁడే అని పెక్కు విధముల వర్ణింపబడినది.

శ్లో॥ వ్యక్త మేష మహాయోగీ పరమాత్మా సనాతనః॥ 11

శ్లో॥ అనాదిమధ్యనిధనో మహతః పరమో మహాన్।
తమసః పరమో ధాతా శంఖచక్రగదాధరః॥ 12

శ్లో॥ శ్రీవత్సవక్షా నిత్యశ్రీ రజయ్యః శాశ్వతో ధ్రువః।
మానుషం రూప మాస్థాయ విష్ణు స్సత్యపరాక్రమః॥ 13
యుద్ధ-సర్గ-111

సీతాదేవి అగ్నిప్రవేశము చేసినపుడు ఇంద్రుఁడు ఈశ్వరుఁడు బ్రహ్మ మొదలుగా దేవత లందఱును ప్రత్యక్షమైరి. అప్పుడు బ్రహ్మ దేవుఁడు "నీవు భగవంతుఁడవైన నారాయణుఁడవు" అని మొదలుపెట్టి రాముని విష్ణుదేవునిగ విశ్వరూపునిగా 15 శ్లోకములలో స్తుతించి "సీత లక్ష్మి; నీవు నీవు విష్ణుదేవుఁడవు ప్రజాప్రతివి" అని ముగించెను.

శ్లో॥ భవా న్నారాయణో దేవః శ్రీమాం శ్చక్రాయుధః ప్రభుః 13
సీతా లక్ష్మీ ర్భవాన్ విష్ణు ర్దేవః కృష్ణః ప్రజాపతిః 27

యుద్ధ-సర్గ-118

ఇంత స్పష్టముగా రాముఁడు విష్ణుదేవుఁ డని బ్రహ్మదేవుని యొక్క స్తుతిచేతనే వాల్మీకి నిరూపించుచుండఁగా "రాముఁడు విష్ణుదేవుఁ డని వాచ్యముగా చెప్పుట వాల్మీకిపద్ధతి కాదు." అని విమర్శకులు చెప్పుట అసంగతము.

9) రచనయొక్క శైలియందు కూడ పూర్వోత్తరరామాయణములు భిన్నములై గోచరించుచున్నవి—

ఇది యొక అభూతకల్పన. ఇప్పటికి ఈగ్రంథమున ఉత్తర కాండమునుండి సీతాపరిత్యాగాదిఘట్టములలో చాలశ్లోకములు ఉదాహరింపఁబడినవి. వానియందలిశైలి పూర్వరామాయణములోని శైలికన్న ఏవిధమునను భిన్నముగా కన్పింపదు. ఇందులకు సహృదయులే ప్రమాణము.

10) వింటర్‌నిట్జ్ పండితుఁడు బాలకాండమున కొంతభాగము, ఉత్తరకాండము అంతయు ప్రక్షిప్తము లని నిర్ణయించినాఁడు. "There Can be no doubt that the whole book VII i. e. Uttara Kanda was added later to the work; but it has also long been recognised that the whole of book I (Bala Kanda.) can not have belonged to the original work of Valmiki"- A History of Indian Literature by M. Winternitz. chapter on Ramayana.

[ద్విపదరామాయణభారతి - పుటలు. 329-333 - డా॥ జే. వి. సుబ్బ రాయుడు M.A.Ph.D. Jawahar Bharati, Kavali.]

ప్రాచీనులైన భారతీయవిద్వాంసులు ముఖ్యముగా వ్యాఖ్యాతలు కొన్నిభాగములను ప్రక్షిప్తము లని గుర్తించినారు. వారు ప్రతి శ్లోకమును ప్రతిపదమును నిశితముగా పరిశీలించిరి. వా రెవరును పై విధముగా చెప్పలేదు. ఉత్తరకాండమును వారు వాల్మీకికృతముగానే భావించి వ్యాఖ్యానించిరి. కావున వింటర్ నిట్జ్ యొక్క అభిప్రాయమును ప్రామాణికముగా తలంప నక్కఱ లేదు.

ఇంతే కాదు. ఉత్తరకాండమును వాల్మీకియే రచించె ననుటకు ప్రబలములైన కారణములు అనేకములు కలవు.

1) కాళిదాసు దిఙ్నాగుఁడు భవభూతి మొదలుగా ప్రాచీనులైన మహాకవు లనేకులు ఉత్తరకాండమును వాల్మీకిరచనముగానే భావించిరి. అది ప్రక్షిప్త మని ఎవ్వరును ఎప్పుడును ప్రస్తావమాత్రముగా కూడ చెప్పలేదు.

2) వాల్మీకి రాముని యందు సకలకళ్యాణగుణములను నిరూపించుటకే రామాయణమును రచించెను. బ్రహ్మదేవుడు కూడ ఆయనను అట్లే ఆదేశించెను, "రాముఁడు రాజ్యమును ఉపాసించి బ్రహ్మలోకమునకు పోవును." అని చెప్పి నారదమహర్షి రామునిచరిత్రమును ముగించినాఁడు. రాజ్యమును ఉపాసించుట అను మహనీయమైన ధర్మముచేతనే రాముఁడు బ్రహ్మలోకమునకు పోఁగలడని ఆయన వ్యక్తమొనరించెను. రాజ్యమును ఉపాసించుట అనునీధర్మము ఉత్తరకాండముననే వర్ణింపఁబడినది. పూర్వరామాయణమున రాజ్యపరిపాలనప్రసక్తియే లేదు. అది పట్టాభిషేకముతోనే ముగియుచున్నది. ప్రజారంజనముకొఱకు భార్యను పరిత్యజింపవలసినసంఘటనము ఉత్తరకాండమునందే వివరింపఁబడినది. ఆమహోన్నతమైనసందర్భమును వర్ణింపకున్నచో రామునిచరిత్రము సమగ్రము కానేరదు. వాల్మీకి దానిని రచింపలేదనుట కేవలము అనాలోచితము.

3) వేదము ''సత్యమును చెప్పుము'' అని ముందుగా సత్యమును గూర్చి చెప్పి తరువాత ''ధర్మమును ఆచరింపుము''అని విధించుచున్నది. అనఁగా సకలధర్మములకన్నను సత్యము శ్రేష్ఠ మన్నమాట. రాముఁడు ''నాకు ఎల్లప్పుడును సత్యము ఇష్టము. లక్ష్మణునితో కూడ నిన్నైనను వదలిపెట్టుదు నేమోకాని, చేసినప్రతిజ్ఞను వదిలిపెట్టను'' అని సుతీక్ష్ణాశ్రమమునుండి బయలుదేరిపోవునప్పుడు సీతతో చెప్పెను. ఆయన ఆవిధముగానే సీతనే గాక తుదకు లక్ష్మణుని కూడ సత్యవచనముకొఱకు పరిత్యజించెను. ఈసన్నివేశము ఉత్తరకాండముననే వర్ణింపఁబడియున్నది. ఇది ఆయనయొక్క మహోన్నతమైనత్యాగమునకు గొప్పనిదర్శనము. రామునకు సీతకన్నను లక్ష్మణుఁడే ప్రియుఁడు. ఈవిషయమును ఆమెయే ఆంజనేయునితో చెప్పినది. లక్ష్మణపరిత్యాగమున రాముఁడు ఎంతగా వ్యధను పొందుచున్నను సత్యమును ఎట్లు కాపాడుకొన్నాఁడో వాల్మీకి వర్ణింపకుండ రామునిచరిత్రమును ఎట్లు ముగించును?

4) కావ్యనిర్మాణశిల్పమును ఎఱింగినవాఁడెవడును వాల్మీకి ఉత్తరకాండమును రచింపలేదని చెప్పఁజాలఁడు. కావ్యకథయందు నాయకునితరువాత ప్రధానముగా వర్ణింపఁదగినవాఁడు ప్రతినాయకుఁడు. అల్పుని జయించినచో ఎవనికిని ప్రశస్తి రాదు. ప్రతినాయకుఁడు ఎంతగా పరాక్రమశాలి ప్రసిద్ధుఁడును అగునో వానిని జయించిన నాయకునకు కూడ అంతగా కీర్తి ప్రతిష్ఠ కలుగును. కావున నాయకునివర్ణనము తరువాత ప్రతినాయకుని వర్ణించుట కావ్యకథానిర్మాణశిల్పమున అత్యంతము ముఖ్యము. పూర్వరామాయణమున వాల్మీకి రావణునిచరిత్రమును వివరముగా వర్ణింపలేదు. రావణునిగూర్చి ప్రస్తావన వచ్చినసందర్భములలో కూడ వాల్మీకి చాల సంక్షిప్తముగానే చెప్పెను విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునితో, శూర్పణఖ రామునితో ప్రసంగించునప్పుడు వాల్మీకి ఆవృత్తాంతమును వారిప్రసంగములలో వివరింపలేదు. యజ్ఞముయొక్క తొందఱలో నున్న విశ్వామిత్రుఁడు దానిని వినిపించుటకు సిద్ధముగా లేఁడు. తనకు

తెలిసిన విషయమే కావున దశరథుఁడును అడుగ లేదు. కామమోహితయై యుండిన శూర్పణఖ అన్నను గూర్చి సంగ్రహముగానే చెప్పినది. రావణుఁడు కథలో ప్రత్యక్షముగా ప్రవేశించుసందర్భమున వాల్మీకియే స్వయముగా వానిచరిత్రను వివరించునవకాశము కలదు. కాని అయన అట్లు చేయ లేదు. శ్రీరాముని యొక్క మహత్త్వము పాఠకులలో శ్రోతలలో అజరామరముగా అరాధ్యమగునట్లు తీర్చిదిద్దుట వాల్మీకికి లక్ష్యము. సీత అగ్నిప్రవేశముచేసినతరువాత బ్రహ్మాదిదేవతలు వచ్చి రాముని యొక్క పరమేశరత్వమును స్తుతించినప్పుడు పఠితలలో శ్రోతలలో ఆయనయొక్క దివ్యమంగళవిగ్రహము, పరమధార్మికత్వము, లోకేశ్వరత్వము గాఢముగా హృదయమునకు హత్తుకొనును. ఈలోపల రావణునిదిగ్విజయాదివృత్తాంతములను వర్ణింపఁబూనినచో శ్రోతలదృష్టి నాయకునిపైనుండి చెదరి ప్రతినాయకునిపై ప్రసరించును. అప్పుడు వారు నాయకునిమహత్త్వమును పూర్తిగా గ్రహింపఁజాలరు. అట్లే ప్రతినాయకునివిశిష్టతను కూడ చక్కఁగా ఆకళింవుచేసికొనఁజాలరు. అదియును గాక నాయకునిచరిత్రలోని సంఘటనములు కడు వేగముగా (With tempo) జరుగుచున్నప్పుడు, శ్రోతలు "తరువాత ఏమి జరుగునో" అని మిగుల కుతూహలముతో (Suspense) నున్నప్పుడు, ఆసంఘటనములతో సంబంధములేని ప్రతినాయకునిచరిత్రను వర్ణింపఁబూనినచో కథావేగము కుంటువడి శ్రోతలకు విసుగు కలుగును. కావున కథానిర్మాణశిల్పనిపుణుఁడైన మహాకవి అట్టిదోషమునకు పాల్పడఁడు. అందువలననే పట్టాభిషేకముతో రాముని యొక్క చరిత్రమునందు ఒకపెద్దయధ్యాయము ముగిసి శ్రోతలకుతూహలములోని వేగము తగ్గినతరువాత వాల్మీకి ఉత్తరకావ్యమునందు రావణునిచరిత్రమును సవిస్తరముగా వర్ణించెను.

పట్టాభిషేకమైన తరువాత అందఱును తీరికగా కూర్చుండి కథలతో కాలక్షేపముచేయుచుండిరి. అప్పుడు అగస్త్యాదిమహర్షులు వచ్చి,

లోకభయంకరులై ఇంద్రాదులను కూడ జయించిన రావణ మేఘనాదా దులను సంహరించినందులకు రామలక్ష్మణులను అభినందించిరి. అప్పుడు రాముఁడు "యుద్ధకార్యములతొందఱలో రావణాదులపరాక్రమవిశేషము లను తెలిసికొనుటకు అవకాశము కలుగలేదు. వారిచరిత్రమును వివరించి కుతూహలమును తీర్పుఁడు" అని అగస్త్యుని ప్రార్థించెను. అంతట అగస్త్యుఁడు రావణాదులవృత్తాంతములను హనుమత్సుగ్రీవాదుల విశేష ములను సమగ్రముగా వర్ణించి చెప్పెను.రావణునివృత్తాంతము ముగిసిన తరువాత వాల్మీకి మరల సీతాపరిత్యాగము మొదలుగా శ్రీరాముని చరిత్రమునే వర్ణించి కావ్యమును ముగించెను. అనఁగా మరల ముగింపు నందు ప్రతినాయకునిచరిత్రముకన్న మిన్నగా నాయకునిమహోన్నత త్వమే శ్రోతలహృదయములందు అమితగాఢముగా హత్తుకొనునట్లు చేసెను. ఆమహర్షి యొక్క ఈకథానిర్మాణశిల్పదక్షతవలననే సీతారా ములు మానవలోకమున ఆరాధ్యదైవములుగా నిలిచిరి. కావున వాల్మీకి ఉత్తరకాండమును వ్రాయ లేదనుట అర్థములేనిమాట.

5) రసదృష్టితో కూడ ఉత్తరకాండమును వాల్మీకి తప్ప మఱి యొకఁడు ఎంతటి మహాకవి యైనను వ్రాయఁజాలఁడు. రామకథపై ఆధారపడి రచింపఁబడిన పెక్కు కావ్యములు నాటకములే ఇందులకు ప్రబలనిదర్శనము. పూర్వరామాయణకథను చాలమంది మరల రచింపఁ గలిగిరి. కాని ఉత్తరకాండకథను స్పృశింపఁగలిగినవారు చాల అఱుదు. దిఙ్నాగుఁడు భవభూతి మొదలుగా కొద్దిమంది ఉత్తరరామకథను నాట కములుగా రచించినను వాల్మీకి చెప్పినకథను అనుసరింపలేదు. అంద ఱును పద్మపురాణము ననుసరించి సీత లోకాంతరమునకు పోకుండ మరల రామునితో చేరి సుఖముగా నున్నట్లే రచించిరి. సీత శపథము చేసి లోకాంతరమునకు పోవుట, కేవలము సత్యవచనముకొఱకు రాముఁడు లక్ష్మణుని పరిత్యజించుట మొదలైనవృత్తాంతములను వర్ణించుటకు మహాకవు లెవరును సిద్ధపడలేకపోయిరి. ఎంత దుఃఖమయములైనను

ధర్మవర్తనప్రధానములైన మహాపురుషులజీవితములలోని సన్నివేశములను జరిగినవి జరిగినట్లుగా వర్ణించి చెప్పుటకు మహర్షులే సమర్థులు. 'ఇంత భయంకరసన్నివేశములను చెప్పినచో మనకేమి అశుభము కలుగునో" అను సంకోచము వారి కుండదు, "ఈలోకము అనిత్యము అసుఖము. దీనిని పొందినవారు శాశ్వతమైన యానందముకొఱకు భగవంతునే భజింపవలె" (అనిత్య మసుఖం లోక మిమం ప్రాప్య భజస్వ మామ్ భగ. అధ్యా.9 . 33) అనుభావనను మానవుల మనస్సులకు హత్తుకొనునట్లు చేయుటకే మహర్షులు ప్రయత్నింతురు. అందువలన దుఃఖమయసన్నివేశములను చిత్రించుటకు వారు ఏమాత్రము సంకోచింపరు. కావుననే వ్యాసభగవానుఁడు కౌరవులవినాశము, ధృతరాష్ట్రుని దుస్థితి యాదవప్రళయము పాండవులమహాప్రస్థానము మొదలైన దుఃఖమయసన్నివేశములను ఎన్నింటినో వర్ణించెను. ఇట్టి సత్యకథనపరాయణత్వము మహర్షులకు ఉన్నట్లు ఇతర కవులకు ఉండదు.

ఈసందర్భమున మఱియొక విషయమును గూడ గుర్తింపవలసియున్నది. "ఇది ఆయుష్యమును పుష్టిని కలిగించును. ఇది సర్వశ్రుతిమనోహరము" అని మహర్షి ఈకావ్యముయొక్క ప్రయోజనమును నిర్దేశించెను.

శ్లో॥ ఆయుష్యం పుష్టిజననం సర్వశ్రుతిమనోహరమ్॥

బాల-సర్గ-4-శ్లో. 28

కావ్యములు పుష్టిని కలిగించుచు ఆయుర్దాయమును పెంచఁగలుగునా? వృత్తులు చేసికొనుచు జీవనమును కొనసాగించుకొనుచుండు సాధారణజనులు ప్రతిదినము శ్రమించుచు శారీరకముగా మానసికముగా బడలిక నొందుచుందురు. అట్టివారికి శారీరక విశ్రాంతియే కాక మానసికమైనయాహ్లాదము కూడ ఆవశ్యకమే. సామాన్యముగా సంతోషమును కలిగించుకావ్యములు అన్నియు పుష్టిని కలిగించుచు ఆయుర్దాయమును

పెంచు నని చెప్పఁజాలము. ఆహ్లాదముతో పాటు ధర్మాభిరతిని తత్త్వ జ్ఞానమును కలిగించునట్టియుదాత్తకావ్యములే మానవులకు సమగ్రమైన మనోవికాసమును కలిగించి పుష్టిని ఆయుష్యమును పెంచఁగలవు. ఈయాహ్లాదమునే సర్వశ్రుతిమనోహర మని వాల్మీకి వర్ణించెను. ఈవిశేషణము చాలగంభీరమైనది. దీనికి పెక్కు అర్థములు కలవు. ఎల్ల జనులయొక్క చెవులకు ఈకావ్యము ఇంపును కలిగించును అన్నది సామాన్యమైన యర్థము. రామాయణములోనిశైలి, నన్నయభట్టార కుఁడు పేర్కొన్నట్లుగా అక్షరరమ్యత, విన్నంతనే ఎల్లవారిని ఆకర్షించు ననుట సుప్రసిద్ధము. శ్రుతు లనఁగా వేదములు. సకలవేదములయొక్క సారమైన ధర్మానుష్ఠానమును ప్రతిపాదించుటచేత ఈకావ్యము సర్వ శ్రుతి మనోహర మనుట రెండవయర్థము. సర్వశ్రుతులకు మనస్సుల వంటివి ఉపనిషత్తులు. ఆ ఉపనిషత్తులయొక్క సారమును చక్కఁగాఁ గొనివచ్చి అందించుచున్నది కావున ఈకావ్యము సర్వశ్రుతిమనోహర మనుట మూఁడవయర్థము. ఈ రెండు అర్థములనే ప్రాచీనమైన యీ క్రింది శ్లోకము వ్యక్తము చేయుచున్నది.

శ్లో॥ వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథాత్మజే,
వేదః ప్రాచేతసా దాసీ ద్రామాయణాత్మనా॥

''వేదములచేత తెలిసికొనఁదగిన పరమపురుషుఁడు దశరథుని కుమారుఁడుగా జన్మింపఁగా వేదము ప్రాచేతసునినుండి రామాయణ ముగా రూపొందెను.'' కావున వాల్మీకి రామాయణమున సకలవేదముల యొక్క సారమును మనోహరముగ నిక్షేపించి మానవలోకమునకు అందించె ననుట స్పష్టము.

కావ్యరచనమునందు మహర్షులలక్ష్యమునకు ఇతరమహాకవుల లక్ష్యమునకు భేదము కలదు. కవులు సాధారణముగా తమ రచనము లందు రసములను పోషించి ప్రజలను మెప్పించి కీర్తిప్రతిష్ఠలను గౌరవ

సత్కారములను పొందఁగోరుచుందురు. కాళిదాసాదిమహాకవులు రస పోషణముతోఁ బాటు ధర్మతత్త్వముల నుపదేశించుటకు ప్రయత్నింతురు. ఆహారమున రుచితోఁబాటు పుష్టికరత్వము ఎట్లు ముఖ్యమో అట్లే సాహిత్యమునందు కూడ రసపోషణముతోఁబాటు సమాజమునకు హిత నుపదేశించుటయే ప్రధానలక్ష్యముగా నుండవలె. మందును మ్రింగించు టకు వైద్యుఁడు తేనెను అనుపానముగా ఉపయోగించునట్లు ధర్మతత్త్వ ములను ప్రజలమనస్సులకు హత్తుకొనునట్లుగా చేయుటకొఱకు మహ ర్షులు రసపుష్టిని సాధనముగా ఉపయోగింతురు. అందువలన మహర్షుల కావ్యములకు ధర్మతత్త్వోపదేశమే ఆత్మ. ఆ కావ్యశరీరమునకు రసము ప్రాణము. అందువలన వారు రసపోషణమునందు కూడ చాల శ్రద్ధను వహింతురు. తమకావ్యములు సరసముగా సరళముగా సామాన్యప్రజ లకు విన్నంతమాత్రముననే బోధపడి కథామూలమున ధర్మతత్త్వములు అందవలయు ననియే వారు ఆకాంక్షింతురు. కాళిదాసాదులకావ్యముల కును మహర్షులకావ్యములకును ఇదియే ముఖ్యమైన భేదము. రామాయ ణమును కుశలవులు గానము చేయుచుండఁగా ఋషులు పౌరులు జాన పదులు రచ్చలలో రాజమార్గములలో గుంపులుగా చేరి వినిరి. మొదట వాల్మీకియాశ్రమములో శత్రుఘ్నుఁడు రామాయణగానమును విన్న ప్పుడు ఆయనవెంట వచ్చిన సైనికులు కూడ విని ఆనందించిరి, కాళి దాసాదులకావ్యములు ఇట్లు సులభముగా ప్రజలకు బోధపడవు. ఆకావ్య ములయందు శైలి, అలంకారములు రీతులు వృత్తులు మొదలగువానితో చమత్కారభరితమై, పండితులకు రంజకముగా నుండును. అలంకారములు మొదలగునవి ఋషులకావ్యములలో కూడ నుండును. కాని మహర్షులు శైలియందు సౌలభ్యముపై సారళ్యముపై శ్రద్ధను అధికముగా చూపు దురు. వారు అచ్చముగా ప్రజాకవులు. వారికి తాము చెప్పుచున్నవిష యము సామాన్యప్రజలకు వెంటనే అందుట పరమప్రధానమైన లక్ష్యము. అందువలన వారు పెద్దపెద్ద వృత్తములను దీర్ఘసమాసములను

క్లిష్టములైన యలంకారములను ఉపయోగింపరు. విషయము సులభముగా అర్థమగుటకు ఆవశ్యక మనుకొన్నచో వారు వ్యర్థపదములను వాడుటకు వెనుదీయరు. వారికి శైలియొక్క సౌష్ఠవముకన్న సౌలభ్యము ముఖ్యము. హితమును ఉపదేశించునప్పుడు చెప్పినదాననే మరల పునరుక్తిగా చెప్పుటకు కూడ వారు సంకోచింపరు. మఱి కాళిదాసాదిమహాకవులు ఎంతసరళముగా వ్రాయుటకు పూనుకొన్నను వ్యర్థపదములను పునరుక్తులను పరిహరించుటకే ప్రయత్నింతురు. అందువలననే వారి శైలియందు సౌష్ఠవము ఉన్నంతగా సారళ్యము ఉండదు. ఈదృష్టితో చూచినపుడు ఉత్తరకాండము ధర్మతత్త్వోపదేశమే ఆత్మగా కరుణరసము ప్రాణముగా అత్యంతము సులభమైనశైలిలో పూర్వరామాయణము వలెనే కొనసాగినదనుట స్పష్టమగును. కావున పూర్వరామాయణమును రచించిన వాల్మీకి మహర్షియే ఉత్తరకావ్యమును కూడ రచించె ననుట నిశ్చితము.

6) ఇరువదినాలుగువేల శ్లోకములతో అయిదువందల సర్గలతో ఏడుకాండములుగా మహర్షి రామాయణము రచించె నని చెప్పఁబడి యున్నది.

శ్లో॥ చతుర్వింశ త్సహస్రాణి శ్లోకానా ముక్తవా నృషిః।
తథా సర్గశతాన్ పంచ షట్కాండాని తథోత్తరమ్॥
బాల—సర్గ.4-శ్లో. 2.

ఇరువదినాలుగువేలు అనుశ్లోకసంఖ్యను అందఱును అంగీకరించుచున్నారు. ప్రముఖవ్యాఖ్యాతయైన శ్రీగోవిందరాజస్వామి శ్లోకముల సంఖ్యను ఇట్లొసఁగినాడు.

1.	బాలకాండ	77 సర్గలు	2556 శ్లోకములు
2.	అయోధ్యాకాండ	119 ,,	4415 ,,
3.	అరణ్యకాండ	75 ,,	2732 ,,

4.	కిష్కింధాకాండ	67	,,	2620	,,
5.	సుందరకాండ	68	,,	3006	,,
6.	యుద్ధకాండ	131	,,	5990	,,
7.	ఉత్తరకాండ	110	,,	3234	,,
	మొత్తము	647	,,	24553	,,

ఉత్తరకాండమును వాల్మీకి వ్రాయలే దన్నచో ఆఱు కాండములయొక్క శ్లోకసఖ్య 21319 మాత్రమే అగును. 24 వేలశ్లోక సంఖ్య పూర్తి కాదు. కావున శ్లోకసంఖ్యను అనుసరించి కూడ వాల్మీకి మహర్షియే ఉత్తరకాండమును రచించె నని నిశ్చయింప వలసియున్నది.

పై లెక్క ననుసరించి ప్రస్తుతము 647 సర్గలు 24553 శ్లోకములును కన్పించుచున్నవి. ఈ భేదమునకు గోవిందరాజస్వామి ఇట్లు సమాధానము చెప్పినాఁడు. బహుచతుర్యుగములు గడచియుండుటచే శ్లోకములో చెప్పఁబడినదానికి భిన్నముగా ఈవిప్లవము గ్రంథమునందు సంభవించియుండుట సహజము. లేదా పైశ్లోకములో వాల్మీకియొక్క సంకల్పము మాత్రమే చెప్పఁబడిన దన్నచో, గ్రంథసమాప్తిదశయందు సర్గలలో, శ్లోకసంఖ్యయందును పెంపు కలిగియుండుటయు సంభవమే. లేదా, గ్రంథము అయిదుసర్గలకు, ఇరువది నాల్గువేల శ్లోకములకు తగ్గనిది అనునభిప్రాయములో నైన పైశ్లోకము రచింపఁబడి యుండవచ్చును. లేదా గణితమునందు పూర్ణసంఖ్యలను గణించునప్పుడు 10.34 అన్నప్పుడు పది యని, 10.56 అన్నప్పుడు పదునొకండు అని గ్రహించుచున్నట్లే అధికశ్లోకముల నుపేక్షించి వేలలో 24 వేలని, చెప్పినట్లుగా గ్రహింపవచ్చును.

కాని సర్గలవిషయమున ఈ ఉపపత్తి కుదరదు. ఈపక్షమున ఆఱు వందలని చెప్పవలె కాని అయిదువంద లనుట సరి కాదు. ప్రస్తుతము పెక్కుసర్గలలో తుదియందు రెండు మూఁడు సర్గసంగ్రహ శ్లోకములు కన్పించుచున్నవి. ఈసంగ్రహశ్లోకములను వాల్మీకి రచించియుండు నని

తోఁచదు. ఆయన రచించియున్నచో ప్రతిసర్గకు రచించియుండును గాని కొన్ని సర్గలకుమాత్రమే రచించియుండఁడు. అసలు ఏకావ్యకర్తయు ఇట్లు చిన్నచిన్నసర్గలకు సంగ్రహశ్లోకములను రచింపఁడు. మొత్తము గ్రంథమునకు బాలరామాయణమువలె సంగ్రహములను రచించుట కలదు గాని, సర్గలకు అధ్యాయములకు ఇట్లు రచించుట తరువాత వెలసిన మహాభారత భాగవతాదులయందు కూడ కన్పించుటలేదు. కావున కావ్య నిర్మాణనిపుణులలో అగ్రగణ్యుఁడైన వాల్మీకిమహాకవి పునరుక్తిదోష భాజనములైన యీసంగ్రహశ్లోకములను కావ్యసౌందర్యభంజకముగా రచించియుండు ననుట సంభావ్యము కాదు. దీర్ఘకాలవశమున శ్లోకసంఖ్య తక్కువపడఁగా, ఎవరో మహాకవి కాళిదాసంతవాఁడు. ఈసంగ్రహ శ్లోకములను రచించి సంఖ్యను పూరించియుండును. ఇవి కాక "కచ్చిత్సర్గ" వంటి ప్రక్షిప్తములును కొన్ని కలవు. అందులో సుమారు 50 శ్లోకములు మహాభారతములోని నారదధర్మజసంవాదములోనివి యిందులో చేరినవి. ఇట్టి ప్రక్షిప్తములను తొలఁగించినచో ఇప్పటిమూలము 24 వేలకు కూడ కొంచెము తగ్గవచ్చును. సర్గలవిషయమున కూడ, వాల్మీకి కావ్యమునంతను 500 సర్గలుగనే విభజించియుండును. అపక్షమున ఒక్కొక్కసర్గలో 40 నుండి 50 వఱకు శ్లోకసంఖ్య యుండియుండ వచ్చును. వాచోవిధేయముగా గ్రంథము దీర్ఘకాలము ప్రచారములో నుండుటవలన ఒకసర్గలోనిశ్లోకములు పూర్వసర్గములోనికో పరసర్గము లోనికి సంక్రమించుట సంభవించి కొన్నిసర్గలు చిన్నవిగా, మఱికొన్ని పెద్దవిగా ఏర్పడియుండవచ్చును. గ్రంథమును జాగరూకతతో పరిశీలించినచో 500 సర్గలను ఏర్పఱచుట కష్టము కాదనుకొందును—

ఇట్లు వాల్మీకిమహర్షి కావ్యమును సభవిష్యముగా సహోత్తరముగ రచించిన తరువాత దీనిని ఎవఁడు లోకమున ప్రకటింపఁగలఁడు! అని యాలోచింపఁజొచ్చెను. అట్లు ఆయన చింతించుచుండఁగా, మునివేషములలోనున్న కుశలవులు వచ్చి పాదాభివందనముఁ గావించిరి. రాజ

పుత్రులు, స్వరసంపన్నులు, ఆశ్రమవాసులునైన వారిని చూడఁగానే వారి కాకావ్యము నేర్పవలయు నని ఆయన నిశ్చయించెను. మేధావులైన కుశలవులు అప్పటికే వేదములందు పరినిష్ఠితులై యుండిరి. కావున వారీకావ్యమును సులభముగనే వాచోవిధేయముగ గ్రహింపఁగలిగియుండిరి. కావ్యమును వారికి నేర్పునప్పుడు ఆయన "ఇది యంతయు సీతాచరితమే. అయినను రామాయణ మని పౌలస్త్యవధ మనియు పేర్కొనవచ్చును." అని గ్రంథమునకు నామనిర్దేశము గావించెను. ఆయన మూఁడు పేర్లను నిర్దేశించినను, నాయకుని ప్రసిద్ధి వలన రామాయణ మనుపేరే అధికప్రచారము నొందెను. ఇది గాన మొనర్పఁబడినప్పుడే కాక సాధారణముగా పఠింపఁబడినప్పుడు కూడ మధురముగనే యుండెను. అట్లుగాక గాన మొనర్చినప్పుడు మాత్రమే ఇంపుగా నుండి, సాధారణముగా పఠించినప్పుడు రమణీయముగా నుండకపోయినచో, ఆ మాధుర్యము గానమునకు సంబంధించినదే కాని కావ్యమునకు సంబంధించినది కాదన్నమాట.

కావుననే ఆయన గాన మొనర్చినప్పుడే కాక సాధారణముగా పఠించునప్పుడు కూడ ఈకావ్యము మధురముగనే యుండు నని నిర్దేశించెను. పాఠ్యముగనే మధురముగా నున్నను కావ్యమునకు సంగీతమును సమకూర్చి మధురతరముగా నొనర్చుటయు సమంజసమే దృశ్యకావ్యమైన నాటకమునకు రంగస్థలప్రదర్శనమువలె, శ్రవ్యకావ్యమునకు సంగీతము రసోల్బణత్వమును సమకూర్చును.

శ్లో॥ కృత్వా తు త న్మహాప్రాజ్ఞః సభవిష్యం సహోత్తరమ్।
చింతయామాస కోన్వేతత్ ప్రయుంజీయా దితి ప్రభుః॥ 4-3

సభవిష్యం సహోత్తరం-సీతాశపథము భవిష్యము; లక్ష్మణత్యాగ రామ ప్రస్థానాదికము ఉత్తరము

శ్లో॥ తస్య చింతయమానస్య మహర్షే ర్భావితాత్మనః।
అగృహీతాం తతః పాదౌ మునివేషౌ కుశీలవౌ॥ 4-4

కుశీలవౌ-''ఈకార శ్ఛాందసః॥- గో.టీక. కుశశబ్దస్య కుశీభావ, పృషోదరాదిత్వాత్ తి.టీక.

శ్లో॥ కుశీలవౌ తు ధర్మజ్ఞౌ రాజపుత్రౌ యశస్వినౌ।
భ్రాతరౌ సర్వసంపన్నౌ దదర్శాశ్రమవాసినౌ॥ 4-5

శ్లో॥ స తు మేధావినౌ దృష్ట్వా వేదేషు పరినిష్ఠితౌ।
వేదోపబృంహణార్థాయ తా వగ్రాహయత ప్రభుః॥ 4-6

శ్లో॥ కావ్యం రామాయణం కృత్స్నం సీతాయా శ్చరితం మహత్।
పౌలస్త్యవధ మిత్యేవం చకార చరితవ్రతః॥ 4-7

శ్లో॥ పాఠ్యే గేయే చ మధురం. ప్రమాణై స్త్రిభి రన్వితమ్।
జాతిభి స్సప్తభి ర్యుక్తం తంత్రీలయసమన్వితమ్॥ 4-8

ప్రమాణైః త్ర్యశ్ర. చతురశ్ర. మిశ్రైః; ద్రుత.మధ్య. విలంబిః
జాతిభిః సప్తభిః, స రి గ మ ప ధ ని (ఇతిస్వరైః) —

శృంగారాదిరసములతో గూడియున్న యాకావ్యమును గంధర్వులవలె మనోహరులు,సంగీతశాస్త్రకోవిదులు, మధురస్వరసంపన్నులునైన యాకుశలవులు తంత్రీలయసమన్వితముగా గానము చేయఁజొచ్చిరి. రాముని దేహమునుండి వెలువడిన ప్రతిబింబములవలె ప్రకాశించుచున్న యాసోదరులు ఆకావ్యము నంతను వాచోవిధేయముగా గ్రహించి, ద్విజులుసాధువులు మహర్షులు మొదలగువారిసమావేశములందు చక్కఁగా గానము చేయఁజొచ్చిరి.

శ్లో॥ రూపలక్షణసంపన్నౌ మధురస్వరభాషిణౌ।
బింబాదివోద్ధితౌ బింబౌ రామదేహాత్తథాపరౌ॥

బాల—సర్గ.4—శ్లో.11

గో. టీక॥ పంచమసర్గారంభశ్లోకస్య సర్వాపూర్వేత్యాదిశ్లోకవాఖ్యాయామ్-నను ఏతస్య సర్గత్రయస్య(2-3-5సర్గాః)రామాయణాదిత్వే కుశలవాభ్యా మేతద్గానే ప్రథమం క్రియామాణే తౌ రామేణ ఆదా వేవ

స్వపుత్రౌ ఇతి పరిజ్ఞాతౌ స్యాతాం తథా చ తదేవ సీతానయనాపత్తిః "బింబాదివోత్థితౌ బింబౌ రామదేహా త్తథాపరౌ తౌ రాజపుత్రౌ" ఇత్యాదినా హి రామపుత్రత్వ మనయోః సూచ్యతే తస్మాదిదం అసంగత మితిచేత్॥ న। సీతాపుత్రత్వాదే రకథనాత్ రామసాదృశ్య మాత్రస్య రాజపుత్రాంతరేష్వపి సంభవాత్.

మొదటనే బాలకాండలోని 2, 3, 4 సర్గలను కుశలవులు గాన మొనర్చుచుండినచో ఈశ్లోకమువలన వారు సీతాపుత్రు లని రాముఁడు గ్రహింపకుండునా? అట్లు గ్రహించినచో అప్పుడే సీతను ఆయన పిలిపింపవలసివచ్చునుకదా! ఈసందేహమునకు గోవిందరాజస్వామి ఇట్లు సమాధానము చెప్పెను. ఈశ్లోకములో వారు సీతాపుత్రు లనిస్పష్టముగా చెప్పఁబడలేదు. వారికి రామునితోఁగల పోలికయే చెప్పఁబడినది, ఇతరుల యందు కూడ అట్టిపోలిక లుండవచ్చును. అంతమాత్రమున వీరు సీతారాములపుత్రులు అను నిశ్చయ మేర్పడదు.

లవణాసురసంహారమైనవెనుక శత్రుఘ్నుఁడు పదునొకండేండ్లు నిండి పండ్రెండవసంవత్సరము వచ్చినంతనే శ్రీరాముని చూచుటకై కొద్ది పరివారముతో అయోధ్యకు బయలుదేరెను. ఏడెనిమిదిరోజులు ప్రయాణ మొనర్చి శత్రుఘ్నుఁడు వాల్మీకియాశ్రమమునకు చేరెను. ఆయనకు పాదాభివందనము గావించి ఆతిథ్యమును స్వీకరించి శత్రుఘ్నుఁడు ఆయనవలన ఎన్నో కథలను వినెను. వాల్మీకి లవణాసురసంహారమును తాను ఇంద్రునిసభలో కూర్చుండి చూచితి నని, శత్రుఘ్నునిపరాక్రమము మహనీయ మని ప్రశంసించి, ప్రేమకు పరమప్రయోజనముగా అతని మూర్ధము నాఘ్రాణించెను. పిమ్మట వాల్మీకి శత్రుఘ్నునకు అతనిపరివారమునకు యథోచితముగా భోజనముల నేర్పాటు గావించెను. ఆరాత్రి భోజనానంతరము శత్రుఘ్నుఁడు తంత్రీలయాన్వితమైన రామచరిత్ర గీతమును వినెను. పూర్వము రామునివృత్తాంతము ఎట్లు జరిగెనో అట్లే ప్రత్యక్షమగునట్లు ప్రత్యక్షరము రచింపఁబడిన యాకావ్యమును విని

అతఁడు బాష్పలోచనుఁడై ముహూర్తమాత్రము నిశ్చేష్టుఁ డయ్యెను. పిదప దానిని వినుచు భావించుచు మాటిమాటికి నిట్టూర్పుఁజొచ్చెను.

అతనిసైనికులును ఆగానమును విని తలలు వ్రాల్చి దీనులై ఆశ్చర్య మని యొకరితో నొకరు చెప్పుకొనఁజొచ్చిరి. "ఇది యేమి? మనము ఎక్కడ నున్నాము;? కలఁగనుచున్నామా యేమి. ఇదివఱకు మనము అయోధ్యలో చూచిన సందర్భము లన్నియు ఇక్కడ ఆశ్రమములో స్వప్నమునందువలె వినుచున్నామే" అని వారు దీనినిఁ గూర్చి వాల్మీకిని ప్రశ్నింపు మని శత్రుఘ్నుని కోరిరి. శత్రుఘ్నుఁడు వారికుతూహలమును గమనించి, "మున్యాశ్రమములో ఆశ్చర్యవిశేషము లనేకము లుండును, మనము ఆయనను కుతూహలముతో ఇట్టివానినిగూర్చి ప్రశ్నించుట తగదు". అని సమాధానము చెప్పి తన కొసంగిన పర్ణశాల లోనికి పోయి పరుండెను. అతఁడు పరుండియును ఆరామకథాగీతమునే అనేకార్థయుక్తమైనదానినిగూర్చియే చింతించుచు రాత్రిని గడపెను. ఉదయముననే మహర్షి యొద్ద సెలవుఁగైకొని అయోధ్యకు బయలు దేరెను. వాల్మీకి అతనిని కౌఁగిలించుకొని సాగనంపెను.

శ్లో॥ తచ్చ యుద్ధం మయా దృష్టం యథావత్ పురుషర్షభ।
సభాయాం వాసవస్యాథ ఉపవిష్టేన రాఘవ॥ 11

శ్లో॥ మమాపి పరమా ప్రీతిః హృది శత్రుఘ్న వర్తతే।
ఉపాఘ్రాస్యామి తే మూర్ధ్ని స్నేహస్యైషా పరా గతిః॥ 12

శ్లో॥ స భుక్తవాన్ నరశ్రేష్ఠో గీతమాధుర్య ముత్తమమ్।
శుశ్రావ రామచరితం తస్మిన్ కాలే పురా కృతమ్॥ 14

శ్లో॥ శుశ్రావ రామచరితం తస్మిన్ కాలే యథాకృతమ్।
తాన్యక్షరాణి సత్యాని యథావృత్తాని పూర్వశః॥ 16

శ్లో॥ శ్రుత్వా పురుషశార్దూలో విసంజ్ఞో బాష్పలోచనః।
స ముహూర్తమివాసంజ్ఞో వినిశ్శ్వస్య ముహుర్ముహుః॥ 17

శ్లో॥ తస్మిన్ గీతే యథావృత్తం వర్తమాన మివాశృణోత్।
పదానుగా శ్చ యే రాజ్ఞః తాం శ్రుత్వా గీతిసంపదమ్॥ 18

శ్లో॥ అవాఙ్ముఖా శ్చ దీనా శ్చ హ్యాశ్చర్య మితి చాబ్రువన్।
పరస్పరం చ యే తత్ర సైనికాః సంబభాషిరే॥ 19

శ్లో॥ కి మిదం క్వచ వర్తామః కి మేతత్ స్వప్నదర్శనమ్।
అర్థో యో నః పురా దృష్ట స్త మాశ్రమపదే పునః 20

శ్లో॥ శ్రుణుమః కి మిదం స్వప్నే గీతబంధ మనుత్తమమ్।
విస్మయం తే పరం గత్వా శత్రుఘ్న మిద మబ్రువన్ 21

శ్లో॥ సాధు పృచ్ఛ నరశ్రేష్ఠ వాల్మీకిం మునిపుంగవమ్।
శత్రుఘ్న స్త్వబ్రవీ త్సర్వాన్ కౌతూహలసమన్వితాన్॥22

శ్లో॥ సైనికా నక్షమోఽస్మాకం పరిప్రష్టు మిహేదృశః।
ఆశ్చర్యాణి బహూనీహ భవన్త్యాశ్రమే మునేః॥ 23

శ్లో॥ న తు కౌతూహలా ద్యుక్త మన్వేష్టుం తం మహామునిమ్॥24

ఉత్తరకాండ-సర్గ-71

పిమ్మట శత్రుఘ్నుఁడు అయోధ్యకు చేరి రామునకు పాదాభివందన మొనర్చి లవణాసురసంహారము, మధుపురనిర్మాణము, ప్రజానివేశనాదివృత్తాంతమును నివేదించి. "నే నిక్కడనుండి వెళ్ళి పండ్రెండేండ్లగుచున్నవి. ఇంకను నిన్ను వదలి, తల్లికి దూరమైనవత్సమువలె, చిరకాల ముండఁజాలను" అని పలికెను. రాముఁ డాతనిని కౌఁగిలించుకొని "విషాదము నొందకుము. ఇట్లనుట క్షత్రియోచితము కాదు. వియోగమువలన రాజులు కృశింపరు. క్షత్రధర్మముతో ప్రజలు పరిపాలింపఁదగినవారు కదా! అప్పు డప్పుడు నీవు మమ్ము చూచుటకు అయోధ్యకు వచ్చుచుండుము నీవు నాకు ప్రాణములకన్నను ప్రియతముఁడవు. కాని రాజ్యపాలనము అవశ్యకరణీయము. కావున నీవు నాదగ్గర ఏడురాత్రులుండి తరువాత సపరివారముగా మధురకు పొమ్ము" అని పలికెను.

ధర్మయుక్తములైన రాముని మాటలను విని శత్రుఘ్నుఁడు దీనుఁడై 'సరే' అనెను. అట్లే ఏడు రాత్రులు గడచిన తరువాత అతఁడు మధురా నగరమునకు వెళ్లెను.

శ్లో॥ ద్వాదశైతాని వర్షాణి త్వాం వినా రఘునందన।
నోత్సహేయ మహం వస్తుం త్వయా విరహితో నృప॥ 11

శ్లో॥ స మే ప్రసాదం కాకుత్స్థ కురు ష్వామితవిక్రమ।
మాతృహీనో యథా వత్సో న చిరం ప్రవసా మ్యహమ్॥ 12

శ్లో॥ ఏవం బ్రువాణం కాకుత్స్థః పరిష్వ జ్యేద మబ్రవీత్।
మా విషాదం కృథాః శూర నైతత్ క్షత్రియచేష్టితమ్॥ 13

శ్లో॥ నావసీదన్తి రాజానో విప్రవా సేషు రాఘవ।
ప్రజా హి పరిపాల్యా హి క్షత్రధర్మేణ రాఘవ॥ 14

శ్లో॥ కాలే కాలే తు మాం వీర అయోధ్యా మవలోకితుమ్।
ఆగచ్ఛ త్వం నరశ్రేష్ఠ గన్తాసి చ పురం తవ॥ 15

శ్లో॥ మమాపి త్వం సుదయితః ప్రాణై రపి న సంశయః।
అవశ్యం కరణీయం చ రాజ్యస్య పరిపాలనమ్॥ 16

శ్లో॥ తస్మాత్త్వం వస కాకుత్స్థ సప్తరాత్రం మయా సహ।
ఊర్ధ్వం గంతాసి మధురాం సభృత్యబలవాహనః॥ 17

ఉత్తరకాండ-సర్గ-72.

పై సందర్భమునుబట్టి శత్రుఘ్నుఁడు వాల్మీకియాశ్రమమున రామాయణగానము వినునప్పటికి కుశలవులకు పదునొకండు సంవత్సరములు నిండి ఆ శ్రావణమాసమున పండ్రెండవయేఁడు ఆరంభమైనది. 11 సంవత్సరములు నిండునప్పటికే వారు వేదములయందు పరినిష్ఠితులై రామాయణమును కూడ అభ్యసించిరి. ఆసంఘటనములను ఇట్లు గ్రహింపవచ్చును.

	సం-నెల.
ఉపనయనము జరిగినజ్యేష్ఠమాసమునకు వారివయస్సు	9– 0
వేదాధ్యయనము	1–00
	10–10
రామాయణమును వల్లించుట	00–02
మొత్తము	11–00

కుశలవులకు ఉపనయనము జరిగినవెంటనే నారదాగమనము క్రౌంచమిథునవృత్తాంతము, రామాయణకావ్యారంభము జరిగియుండు నని వెనుకనే అనుకొనియుంటిమి. జ్యేష్ఠశుద్ధపూర్ణిమకు ముందో వెనుకనో వాల్మీకి రామాయణరచనము నారంభించియున్నచో ఒక్క సంవత్సరమునకు, అనఁగా మరల జ్యేష్ఠశుద్ధపూర్ణిమకు, అది పూర్తియై యుండును. ఆసంవత్సరముననే ఉపనీతులైన కుశలవులకు వాల్మీకిశిష్యులు భరద్వాజుఁడు మొదలగువారు వేదాధ్యయనము చేయించియుందురు. ఒక్క సంవత్సరమునకే వారు వేదమును పూర్తిగా అధ్యయనము చేయఁ గలిగియుందురా, అని సంశయింప నక్కఱలేదు. వారు మేధావులు. అందు వలన వారు ఏకసంథాగ్రహణమున అట్లు గ్రహింపఁగలిగియుందురు. ఈకాలముననే అష్టావధానము శతావధానము చేయఁగలగినవారు ఎందఱో యుండఁగా ఆకాలమున శ్రీరామునిపుత్రులకు అట్టిప్రజ్ఞ యుండుట ఆశ్చర్యకరము కాదు. వేదాధ్యయనము పూర్తియైనంతనే వాల్మీకి వారి రామాయణమును జ్యేష్ఠపూర్ణిమకు కొంచను ముందుగానో వెనుకనో నేర్పుట ఆరంభించియుండును. దినమునకు పదిసర్గలచొప్పున (ఉదయ అయిదు మధ్యాహ్నము అయిదు) వారు గ్రహించియున్నచో ఏఁ దినములలో 500సర్గలు పూర్తియై యుండును. జ్యేష్ఠమాసమున పదు దినములు, ఆషాఢమున ముప్పదిదినములు. శ్రావణమున అఱు దినములు జరుగునప్పటికి వారు రామాయణమును పూర్తిగా అ

యుదుందురు శత్రుఘ్నుఁడు శ్రావణారంభమున మధుపురమునుండి బయలుదేరి వారమురోజులకు వాల్మీకియాశ్రమమునకు వచ్చెను. అప్పటికి కుశలవులు రామాయణమును రాత్రిపూట ఆశ్రమవాసులను ఒకచోట చేర్చి వినిపించుచుందురు. ఆగానమును శత్రుఘ్నుఁడు సైనికులును వినిరి.

శత్రుఘ్నుఁడు తిరిగివెళ్ళినతరువాత కొన్నిదినములకు ఒకజానపదుఁడైన వృద్ధబ్రాహ్మణుఁడు కుమారునిశవమును గైకొని రాజద్వారమునొద్దకు వచ్చి, యౌవనమైన రాకముందే అయిదువేలసంవత్సరముల వయస్సునకే బాల్యమునందే నాకుమారుఁడు చనిపోయినాఁడు. ఇట్లు పెద్దలుండఁగా చిన్నవారు చనిపోవుట ఇంతవఱకు జరుగలేదు. ఇందులకు కారణ మేమి? నే నేమియు పాపము చేయలేదు! కావున పరిపాలకుఁడైన రామునియందే ఏదో దుష్కృత ముండి తీరవలె. లేకున్నచో ఇట్టివైపరీత్య మేల సంభవించును?" అని విలపింపఁజొచ్చెను. అది విచారించుటకు రాముఁడు రాఁగా అయనను జూచి అవృద్ధుఁ డిట్లు పలవింపఁజొచ్చెను "ఇతరదేశములలో బాలురకు మృత్యుభయము కన్పించుట లేదు. నీవు పాలించుచున్న యీదేశమునందే ఇది సంభవించినది. కావున నాకుమారుని బ్రతికింపుము లేకున్నచో భార్యతో కూడ నేను రాజద్వారమునందు మరణింతును. బ్రహ్మహత్యాపాతకముతో నీవు నీసోదరులు సుఖముగా నుండుఁడు. ఇంక నీపరిపాలనలో మాకు సుఖ మెక్కడిది? రాజదోషముచేత ప్రజలు విపత్తి నొందుదురు. రాజు అసద్వర్తనుఁడైనచో జనులకాలమరణమునకు పాలగుదురు. నగరములందు పల్లెలందు జనులు పరిపాలనము చక్కఁగా లేకున్నచో అకృత్యము లొనరింతురు. అప్పుడు అకాలమృత్యుభయము ప్రజలయందు సంభవించును. కావున రాజదోషమేదియో యుండియుండవలె, లేకున్నచో బాలమరణ మేల సంభవించెను?

శ్లో॥ కిం ను మే దుష్కృతం కర్మ పురా దేహాంతరే కృతమ్।
యదహం పుత్ర మేకం తు పశ్యామి నిధనం గతమ్॥ 4

శ్లో॥ అప్రాప్తయౌవనం బాలం పంచవర్షసహస్రకమ్।
అకాలే కాల మాపన్నం మమ దుఃఖాయ పుత్రక॥ 5

శ్లో॥ రామస్య దుష్కృతం కించి న్మహ దస్తి న సంశయః।
యథా హి విషయస్థానాం బాలానాం మృత్యు రాగతః॥ 10

శ్లో॥ స హ్యన్యవిషయస్థానాం బాలానాం మృత్యుతో భయమ్।
స రాజన్ జీవయ స్వేనం బాలం మృత్యువశం గతమ్॥ 11

శ్లో॥ రాజద్వారి మరిష్యామి పత్న్యా సార్ధ మనాథవత్।
బ్రహ్మహత్యాం తతో రామ సముపేత్య సుఖీ భవ॥ 12

శ్లో॥ భ్రాతృభి స్సహితో రాజన్ దీర్ఘ మాయ రవాప్స్యసి। 14

.... ॥

శ్లో॥ రాజదోషై ర్విపద్యన్తే ప్రజా హ్యవిధిపాలితాః।
అసద్వృత్తే హి నృపతౌ అకాలే మ్రియతే జనః॥ 16

ఉత్తర-సర్గ. 73.

రాముఁ డావిలాపమును విని శోకసంతప్తుఁడై వసిష్ఠాదిమంత్రి పురోహితాదుల నందఱను పిలిపించి దీనుఁడై జరిగినవృత్తాంతమును చెప్పెను.అప్పు డచ్చటకి వచ్చియున్న నారదుఁడు రామున కిట్లు చెప్పెను. "పూర్వము కృతయుగమున బ్రాహ్మణులే తపస్వులుగా నుండిరి.బ్రాహ్మణేతరుఁ డెవ్వఁడును తపస్విగా నుండలేదు (తక్కిన వారు నిత్యనైమిత్తికకర్మమాత్రపరులై యుండిరన్నమాట.) బ్రాహ్మణవర్ణప్రధానమైన యీయుగమునందు అజ్ఞానకారణము లేకుండుటచే ఎల్లరును అమృత్యువులై (మరణహేతుకమైన యధర్మముయొక్క లేశము కూడ లేకుండుట వలన మరణరహితులై) దీర్ఘదర్శనులై (అతీత అనాగతాదిసకలజ్ఞానవంతులై) యుండిరి. పిమ్మట త్రేతాయుగమునందు మానవులు దేహాత్మబుద్ధిగలవారైరి. వారిలో క్షత్రియులు తపస్వులైరి. ఈయుగమున తపస్వులైన బ్రాహ్మణక్షత్రియులకన్న కృతయుగములో తపస్వులైన వారే అధికులు. త్రేతాయుగమున బ్రాహ్మణులు క్షత్రి

యులు తపోవీర్యమున సమానులైరి. అప్పుడు ధర్మాధికారులైన మనువు మొదలగువారు బ్రాహ్మణులకు క్షత్రియులకు భేదము కన్పింప కుండుటచే అనాదివేదసిద్ధమైన చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థను ఆచారభేదరూపమున స్థాపించిరి. (కృతయుగమునందు ఇట్టియనుశాసనము లేకయే సర్వవర్ణములవారు తమతమ ధర్మములను అనుష్ఠించుచుండిరి.) ఇట్లు వర్ణాశ్రమప్రయుక్తములైన యుగాదిధర్మానుష్ఠానములచేత త్రేతాయుగారంభమున ధర్మము ప్రజ్వలించుచుండఁగా, అధర్మము ఒకపాదమును ప్రవేశపెట్టెను. అధర్మమువలన జనులకు తేజము మందగించెను. ఈకారణమున కృతయుగమునందు మలమువలె నింద్యమైన కృష్యాదికమైన జీవనోపాయము త్రేతాయుగమున జనులకు అవలంబనీయమయ్యెను. ఈకృష్యాదిజీవనోపాయమే అనృతము. అనృతమను నీయధర్మపాదమువలన కృతయుగమునందుకన్న త్రేతాయుగమున ఆయుస్సు క్షీణింపఁజొచ్చెను. అంత ఆయుఃక్షయమునకు భీతులై జనులు యజ్ఞదానతపోరూపశుభకర్మల నాచరించుచు సత్యధర్మపరాయణులై యుండిరి. బ్రాహ్మణక్షత్రియులు తపస్వులై యుండఁగా వైశ్యులు శూద్రులు శుశ్రూషాపరాయణులై యుండిరి. వారి కది పరమమైన స్వధర్మ మయ్యెను. వైశ్యులు కృష్యాదికముచే శుశ్రూష యొనర్చుచుండిరి. శూద్రులు విశేషముగా సేవారూపముననే శుశ్రూషఁ గావించుచుండిరి. ఇంతలో త్రేతాయుగావసానకాలమున అధర్మము రెండవ పాదమును ప్రవేశపెట్టెను. కావుననే అనంతరయుగమునకు ద్వాపరమను నామ మేర్పడెను. అనఁగా అధర్మపాదములు రెండుకల దన్న మాట.

ఈయుగమున తపస్సు వైశ్యులను పొందెను. ఇట్లు మూఁడుయుగములలో తపస్సు మూఁడు వర్ణములవారికి సంక్రమించెను. ఈమూఁడు యుగములలో శూద్రులకు తపస్సున అధికారము లేదు. కలియుగమున శూద్రులు తపశ్చర్యాన్వితు లగుదురు. కావున ద్వాపరమునందే శూద్రునకు తపస్సు మిక్కిలి యధర్మము(త్రేతాయుగమున చెప్ప నేల?).నీదేశ

సీమలలో నొక దుర్బుద్ధియైన శూద్రుఁడు గొప్పతపస్సు చేయుచున్నాఁడు. అందువలననే బాలమరణము సంభవించినది. పురమునఁ గాని దేశము నందుఁ గాని దుర్మతియైన నరుఁడు అధర్మమునో అకార్యమునో చేసినచో అది అలక్ష్మీమూల మగును. అట్టిరాజ్యమునకు పాలకుడుగానున్న రాజు నరకము నొందును. అధ్యయనము, తపస్సు మొదలగు సుకృతకర్మల యందు పుణ్యములో ఆఱవభాగమునకు అధికారియైన రాజు ప్రజల యందు ధర్మమును పాలింపకున్న నెట్లు? కావున నీరాజ్యమున నంతట వెదకి దుష్కృత మెచ్చట జరుగుచున్నదో చూచి దానిని నివారించుటకు యత్నింపుము. ఇట్లు ధర్మము వర్థిల్లి జనులకు ఆయుర్వృద్ధి కలుగును. ఆబాలుఁడును మరల జీవించును.

శ్లో॥ త్రేతాయుగే చ వర్తన్తే బ్రాహ్మణాః క్షత్రియా శ్చ యే।
తపోఽతప్యన్త తే; సర్వే శుశ్రూషా మపరే జనాః॥ 19

శ్లో॥ స్వధర్మః పరమ స్తేషాం వైశ్యశూద్రం త దాగమత్।
పూజాం చ సర్వవర్ణానాం శూద్రా శ్చక్రు ర్విశేషతః॥ 20

శ్లో॥ తతః పాద మధర్మస్య ద్వితీయ మవతారయత్।
తతో ద్వాపరసంఖ్యా సా యుగస్య సమజాయత॥ 22

శ్లో॥ అస్మిన్ ద్వాపరసంఖ్యానే తపో వైశ్యాన్ సమావిశత్।
త్రిభ్యో యుగేభ్య స్త్రీన్ వర్ణాన్ క్రమాద్వై తప ఆవిశత్॥ 24

శ్లో॥ భవిష్యత్ శూద్రయోన్యాం హి తపశ్చర్యా కలౌ యుగే। 25 ½

....

శ్లో॥ అధర్మః పరమో రాజన్ ద్వాపరే శూద్రజన్మనః।
స వై విషయపర్యన్తే తవ రాజన్ మహాతపాః॥ 26

శ్లో॥ అద్య తప్యతి దుర్బుద్ధి స్తేన బాలవధో హ్యయమ్।
యో హ్యధర్మ మకార్యం వా విషయే పార్థివస్య తు॥ 28

శ్లో॥ కరోతి చాశ్రీమూలం తత్పురే వా దుర్మతి ర్నరః।
క్షిప్రం చ నరకం యాతి స రాజా నాత్ర సంశయః॥ 29
ఉత్తరకాండ సర్గ-74

రాముఁడు సంతోషించి లక్ష్మణుని బిలిచి యాబాలుని శరీరమును తైలద్రోణియందు భద్రమొనర్పఁ బనిచి, పుష్పకము నధిరోహించి సాయుధుఁడై తూర్పున ఉత్తరముగా శూద్రతపస్విని గానక దక్షిణముగా వచ్చెను. వింధ్యసమీపదక్షిణభాగమున శైవల మను గిరియొక్క ఉత్తరపువైపున ఒకపెద్దసరస్సుచెంత చెట్టుకొమ్మ నుండి అధోముఖముగా వ్రేలాడుచు గొప్పతపస్సు చేయుచున్నవాఁ డొకఁడు రామునకు కన్పించెను.రాముఁడతనియొద్దకు పోయి, ఓతపస్వీ! ఉగ్రమైనతపస్సు చేయుచున్నావు. నీవు ఎవఁడవు? బ్రాహ్మణుఁడవా? క్షత్రియుఁడవా?వైశ్యుఁడవా?శూద్రుఁడవా?నిజముచెప్పుము. ఏఫలమును కోరి ఇంత ఘోరముగా తపస్సు చేయుచున్నావు?" అనియడిగెను. అతడు అట్లు వ్రేలాడుచునే యుండి, అనఁగా రాజునకు అతిథిసత్కారములు చేయక, ఇట్లు పలికెను. "రామా! నేను శూద్రయోనియందు జన్మించితిని. ఈశరీరముతో కూడ దేవత్వమును పొందఁగోరుచున్నాను. అందులకై ఉగ్రమైన యీ తపస్సు చేయుచున్నాను. దేవలోకమును జయింపఁగోరు చున్న కారణముచేత నేను అసత్యమును చెప్పను. నన్ను శంబూకుఁడు అను పేరుగల శూద్రునిగ ఎఱుంగుము." అతఁడు ఆమాట చెప్పుచు న్నంతనే రాముఁడు ఖడ్గముతో వాని శీర్షమును ఖండించెను.

శ్లో॥ తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామ స్యాక్లిష్టకర్మణః।
అవాక్శిరా స్తథాభూతో వాక్య మేత దువాచ హ॥ 1

శ్లో॥ శూద్రయోన్యాం ప్రజాతోఽస్మి తప ఉగ్రం సమాస్థితః।
దేవత్వం ప్రార్థయే రామ సశరీరో మహాయశః॥ 2

శ్లో॥ న మిథ్యాహం వదే రామ దేవలోకజిగీషయా।
శూద్రం మాం విద్ధి కాకుత్స్థ శంబూకో నామ నామతః॥ 3

శ్లో॥ భాషత స్తస్య శూద్రస్య ఖడ్గం సురుచిరప్రభమ్।
నిష్కృష్య కోశా ద్విమలం శిర శ్చిచ్ఛేద రాఘవః॥ 4

ఉత్తర–సర్గ–76

అప్పుడు పుష్పవర్షము కురిసెను. ఇంద్రాదిదేవతలు వచ్చి సంప్రీతులై "ఇది దేవతలకార్యము. ఈశూద్రుఁడు స్వర్గమునకు రాకుండునటు నీవు ఈపనిని చక్కఁగాఁ చేసితివు. కావున ఏదేని వరమును కోరుకొనుము" అనిపలికిరి. రాముఁడు అంజలించి దేవేంద్రునితో ఇట్లనెను. "బాలుని జీవింపఁ జేయుదు నని నేను బ్రాహ్మణునకు మాట ఇచ్చియుంటిని. కావున దేవతలు ప్రసన్నులై ఆబాలుని బ్రతికింతురు గాక." అప్పుడు వారు "నీవు ఈశూద్రుని సంహరించిన క్షణముననే ఆబాలుఁడు జీవించి బంధువులతో కూడి యున్నాఁడు. నీవు ఆవిషయమున చింతను వీడుము. అగస్త్యుఁడు ద్వాదశవార్షికమైన జలశయ్యావ్రతమును ముగించి యున్నాఁడు. ఆయనను అభినందించుటకు పోవుదము రమ్ము" అని పలికిరి.

అనంతరము రాముఁడు దేవతలతోఁ గూడ అగస్త్యాశ్రమమునకు పోయెను. పండ్రెండేండ్లుగా జలశయ్యాదీక్ష నవలంబించి పూర్తియొనర్చిన యాబ్రహర్షిని అభినందించుటకు దేవతలును వచ్చిరి. దేవతలు ఆయనవలన పూజితులై ఆయనను అభినందించి వెడలిపోయిన తరువాత, రాముఁడాయనకు ప్రణామమొనర్చి యభినందించెను. ఆమహర్షి రామునకు ఆతిథ్య మొసంగి ఆరాత్రికి ఆశ్రమమున నుండు మని యొకదివ్యమైన యాభరణమును కూడ బహూకరించెను. మహర్షియాజ్ఞగా రాముఁడు దానిని స్వీకరించి ఆరాత్రి కచ్చటనుండి మఱునాఁడు మధ్యాహ్నమునకు అయోధ్య చేరి పుష్పకమును పంపివైచెను.

ఇచ్చట తపస్సుయొక్క స్వరూపమును గ్రహించుట ఆవశ్యకము. ఇది నాలుగు విధములుగా నున్నది. మొదటిది జ్ఞానమయమైన తపస్సు. ఋతము సత్యము శ్రుతము శాంతము దమము శమము దానము యజ్ఞము అనునవి యన్నియు తపస్సులే (ఋతం తప స్సత్యంతపః....

(శ్రుతి) భూర్లోక భువర్లోక సువర్లోకములను బ్రహ్మముగా భావించుట కూడ తపస్సే.

తైత్తిరీయములో ధర్మానుశాసనమునందు చెప్పఁబడిన మాతృసేవ పితృసేవ ఆచార్యసేవ అతిథిపూజనము స్వాధ్యాయప్రవచనములు మొదలైనవి తపస్సులో రెండవవిధము. పితృసేవ మొదలగువానిని అనుష్ఠించుటలోని నిష్ఠయొక్క అతిశయమే తపస్సు. ఇట్లే భర్తృశుశ్రూష స్త్రీలకు తపస్సు అగును. ఈతపస్సుయొక్క మహిమచేతనే దమయంతి కిరాతుని శపించి అంత మొందించినది. తల్లిదండ్రులను సేవించుచు ధర్మవర్తనమున జీవించుచుండిన నిష్ఠచేతనే ధర్మవ్యాధుఁడు దివ్యదృష్టితో కౌశికుఁడను బ్రాహ్మణునివృత్తాంతమును తెలిసికొని వానికి ధర్మసూక్ష్మములను బోధింపఁగలిగెను, శ్రీరాముఁడు ఈధర్మానుష్ఠానముచేతనే తపోధనులైన మహర్షులకు కూడ పూజ్యుఁడయ్యెను. ఈతపస్సుయొక్క స్వరూపమును శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు ఇట్లు నిరూపించెను."దేవతలను ద్విజులను గురువులను ప్రాజ్ఞులను పూజించుట,శుచిగా నుండుట, ఋజువర్తనము, బ్రహ్మచర్యము, అహింస శరీరముచేత నిర్వహింపఁబడు తపస్సు. ఇతరులకు ఉద్వేగము కలిగింపకుండ హితకరమైన సత్యవాక్యమును ప్రియముగా చెప్పుట, స్వాధ్యాయమును అభ్యసించుట వాక్కుచేత చేయఁబడు తపస్సు. ప్రసన్నత సౌమ్యత్వము మౌనము మనోనిగ్రహము భావసంశుద్ధి అనునవి మానసికమైనతపస్సు.

శ్లో॥ దేవద్విజగురుప్రాజ్ఞపూజనం శౌచ మార్జవమ్।
బ్రహ్మచర్య మహింసా చ శారీరం తప ఉచ్యతే॥ 14

శ్లో॥ అనుద్వేగకరం వాక్యం సత్యం ప్రియహితం చ యత్।
స్వాధ్యాయాభ్యసనం చైవ వాఙ్మయం తప ఉచ్యతే॥ 15

శ్లో॥ మనఃప్రసాద స్సౌమ్యత్వం మౌన మాత్మవినిగ్రహః।
భావసంశుద్ధి రిత్యేతత్ తపో మానస ముచ్యతే॥ 16

భగవద్గీత-అధ్యాయ—17

కృచ్ఛ్రము చాంద్రాయణము మొదలగు వ్రతములు మూఁడవ విధమైన తపస్సు. ఇవి పెక్కు నియమములతో కూడియుండును. ఇవి సాధారణముగా ప్రాయశ్చిత్తములందు అవలంబింపఁబడును.

ప్రాణాయామప్రధానమైనవి హఠయోగము అని చెప్పఁబడుచున్నవి నాల్గవవిధమైన తపస్సు. పర్ణములు నీరు వాయువు మొదలగు వానిని ఆహారముగాఁ గొనుచు పంచాగ్నిమధ్యమున తపస్సు చేయుట. ఒంటకాలిపై నిలిచి తపస్సుచేయుట మొదలుగా ఇవి ఎన్నో విధములుగా నున్నవి.

కృతయుగమునందు సమ్యగ్దర్శనరూపమైన జ్ఞానమే తపస్సుగా నుండెను. మాతాపితృసేవ గురుశుశ్రూష మొదలగుధర్మములు అవశ్య కర్తవ్యములై యుండెను. అప్పుడు ధర్మానుష్ఠానముతోఁబాటు తపస్సును చేయుచుండిరి. ధర్మాచరణమును వీడి ప్రత్యేకముగా తపస్సుకొఱకు తపస్సుచేయుట సమ్మతము కాదు. మహాభారతమున అరణ్యపర్వమునందు ధర్మవ్యాధోపాఖ్యానములో కౌశికునివృత్తాంతమున ఇది స్పష్టముగా నిరూపింపఁబడియున్నది. ధర్మాచరణమువలన దురితము నశించి మనస్సు విమలమగును. అట్టి ధార్మికులు చేయుతపస్సు స్వార్థపరముగా నుండదు. అది సాత్త్వికమైన తపస్సు. దానివలన లోకమునకు శ్రేయస్సు కలుగును. ధర్మాచరణమును వదలి స్వార్థపరులై విశేషసిద్ధులను కోరి ప్రాణాయామరూపమైన హఠయోగమున తపస్సు చేయునప్పుడు, అట్టివారికి గొప్పశక్తులు కలుగవచ్చును. కాని మనస్సునకు నిర్మలత్వము కలుగదు; కామక్రోధములు తగ్గవు. కావుననే ఎంత తపస్సులు చేసినను రాక్షసులకు దుష్టవాసనలు పోలేదు. ఆ తపశ్శక్తులు వారికామపరత్వమునకు సాధనములై లోకమునకు అశాంతినే కలిగించినవి. ఇట్టి తపస్సు తామసికము. దీనిని శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు ఇట్లు వివరించెను. "మనుష్యులయొక్క శ్రద్ధనుబట్టి తపస్సు మూఁడువిధములుగా నున్నది. ఫలమునందు కాంక్ష లేకుండ శ్రద్ధతో చేయుతపస్సు సాత్త్వికము. సత్కారమును సా

శయమును లోకమున పూజను కోరుచు వంచనముతో చేయుతపస్సు రాజసము. ఇది చంచలము అశాశ్వతము. విశేషమైన ఫలమును కోరి మొండిపట్టుదలతో పెక్కునియమములతో మనశ్శరీరముల పీడించుచు చేయు తపస్సు గాని, ఇతరులను నిర్మూలించుటకై చేయుతపస్సు గాని తామసికము."

శ్లో॥ శ్రద్ధయా పరయా తప్తం తప స్త త్త్రివిధం నరైః।
అఫలాకాంక్షిభి ర్యుక్తైః సాత్త్వికం పరిచక్షతే॥ 17

శ్లో॥ సత్కారమానపూజార్థం తపో దంభేన చైవ యత్।
క్రియతే త దిహ ప్రోక్తం రాజసం చల మధ్రువమ్ 18

శ్లో॥ మూఢగ్రాహేణాఽత్మనో య త్పీడయా క్రియతే తపః।
పరస్యోత్సాదనార్థం వా త త్తామస ముదాహృతమ్॥ 19

భగవద్గీత—అధ్యాయ. 17

"మూఁడుయుగములలో క్రమముగ క్షత్త్రియవైశ్యశూద్రులు అను మూఁడువర్ణములవారిని తపస్సు ఆవేశించెను" అని నారదుడు చెప్పినమాటను చక్కఁగా గ్రహింపవలసియున్నది.

"త్రిభ్యో యుగేభ్య స్త్రీన్ వర్ణాన్ క్రమా ద్వై తప ఆవిశత్" (24)

కృతయుగమున బ్రాహ్మణులు మాత్రమే తపస్సు చేయుచుండిరి. తక్కినవారు వారికి శుశ్రూష చేయుచుండిరి. అప్పుడు దండభీతి లేకయే ఎల్లవారును తమకు నియతములైన వర్ణధర్మములను ఆచరించుచుండిరి. అప్పుడు ధర్మము కృతముగానే, అనఁగా చేయఁబడినదిగానే, యుండుట చేత ఆయుగమునకు కృతము అను పేరు వచ్చెను. జను లందఱును బ్రహ్మజ్ఞానసంపన్ను లగుటచే తమతమధర్మములను నిర్వహించినవారు గనేయుండిరి ఎవనివిషయమునను ''ఇది నీకు కర్తవ్యము, దీనిని నీవు

తప్పక చేయవలయును" అని మఱియొకఁడు ప్రబోధింపవలసిన యక్కఱ లేకుండెను. ప్రతివ్యక్తియు ఎప్పటి కప్పుడు తనధర్మమును క్రమశిక్షణతో (Discipline) నిర్వహించుచున్నప్పుడు కర్తవ్యమును గూర్చి బోధింపవలసినయక్కఱయే యుండదు. ఇట్లు చాలకాలము గడచునప్పటికి కృతయుగముయొక్క అంతమున బ్రహ్మజ్ఞానము క్షీణించి ప్రాణాయామరూపమైన ఉగ్రమైన తపస్సుతో ప్రాభవమును భోగభాగ్యములను పొంది సుఖింపవలయు ననుతలంపు మహర్షులవలన జన్మించిన హిరణ్యాక్షుఁడు హిరణ్యకశిపుఁడు మొదలగువారికి కలిగెను. మహర్షుల తపస్సు జ్ఞానమయము. వారు జ్ఞానామృతముచేత ఎల్లప్పుడు ఆనందపూర్ణులై యుందురు. ఆత్మస్వరూపమునకు భిన్నముగా సుఖ మేదియు వారికి తోఁచదు. అందువలన వారికి సుఖమును సంపాదింపవలయు నను తలంపు కూడ పుట్టదు. కావున వారు ఆనందమయులై తమధర్మములను చక్కఁగా నిర్వర్తించుచుండిరి. జ్ఞానము క్షీణించినప్పుడు అజ్ఞానము ప్రబలును. అప్పుడు ఆత్మసాక్షాత్కారమువలన కలుగవలసిన యానందము కలుగదు; సుఖము తమస్వరూపమైన ఆత్మకన్న భిన్నముగా భోగవిషయములందు ఉన్న దను భ్రమ కలుగును. ఆభ్రావలన సుఖసాధనములుగా తోఁచుచున్న ధనధాన్యవైభవములను సాపవలయు నను సంకల్పము కలుగును. వానిని సాధించుటకు ఆవశ్యమైన శక్తికొఱకై వారు ఉగ్రములైన తపస్సులకు పూనుకొని శక్తిసంపాదించి స్వార్థపరులై పదవులను ఆక్రమించి ఇతరులసంపదలను కొల్లఁగొట్టి సుఖపడుటకు ప్రయత్నించుచు రాక్షసు లగుదురు. శక్తిమంతులైన దుష్టు లెల్లరును రాక్షసులే. వారివలన ప్రజలకు తప్పబాధ కలుగును, లోకములందు శాంతిని నెలకొల్పవలసిన బాధ్యత దేవునిది. అందువలన ఆయన నరసింహాము మొదలగు నాకృతు అవతరించి దుష్టులను శిక్షించి శిష్టులను రక్షించి ధర్మమును నెలకొల్పుచుండును.

త్రేతాయుగమున ఇట్లు తపస్సు చేసి గొప్పశక్తులను సంపాదింప వలయు ననుభావము క్షత్రియులను ఆవేశించెను. వశిష్ఠుని కామధేను వును హరింపవలయు నని ప్రయత్నించి భంగపడి విశ్వామిత్రుఁడు ఈశ్వ రునిగూర్చి తపస్సుచేసి సకలదివ్యాస్త్రములను సంపాదించుట యిట్టిదే. కార్తవీర్యార్జునుఁడు యోగసిద్ధులను సంపాదించియుండి జమదగ్నియొక్క హోమధేనువును హరింపఁబూనుకొనుటయు ఇట్టిదే. ఆత్మజ్ఞానరహిత ములైన తపశ్శక్తులు అనర్థమునే కలిగించును. ఈతపశ్శక్తులచేత ఆక ర్షింపఁబడినవారు ధర్మమును లెక్కపెట్టరు. సమాజమునందు అన్నివర్ణ ములవారు తమ తమ ధర్మములను సక్రమముగా నిర్వర్తించుచున్నప్పుడే ప్రజలకు సుఖము కలుగును. అట్లు కాక ఒకరిని చూచి మఱియొకరు కుటుంబబాధ్యతలను సామాజికకర్తవ్యములైన వర్ణధర్మములను వదలి తపస్సులు చేసి శక్తులను సంపాదింపవలయు నని పూనుకొన్నచో కుటుంబములు సమాజము అవ్యవస్థపాలగుట (Chaos) తప్పదు. కావు ననే వేదములు, "సత్యమును చెప్పుము; ధర్మమును ఆచరింపుము. తల్లిని దేవతగా ఆరాధింపుము; తండ్రిని దేవునిగా ఆరాధింపుము; ఆచార్యుని దేవునిగా ఆరాధింపుము" అని విధించు ఈధర్మములను ఆచరించుటయే పరమమైనతపస్సు అని నొక్కి చెప్పుచున్నవి. విష్ణుదేవుఁడు శ్రీరాముఁ డుగా అవతరించి వేదముయొక్క ఈయనుశాసనమునే తనజీవితమునందు అసిధారావ్రతముగా పాటించి ప్రజలచేత కూడ అనుష్ఠింపఁజేసెను.

త్రేతాయుగముయొక్క ఆరంభమునందే ప్రజలకు వర్ణధర్మముల యెడ శ్రద్ధ సడలుచుండుటను గమనించి ధర్మపాలకులైన మనువు మొదలగువారు వేదవిహితములైన ధర్మములను సుబోధము లగునట్లుగా స్మృతిగ్రంథములందు వివరించి ఆధర్మములను ప్రజలయందు నెలకొను నట్లు చేయుటకు ప్రభుత్వములను ఏర్పఱచిరి. సమాజమునందు ఎవరు ఏయేవరములలో జన్మించుచున్నారో వారు ఆయావర్ణములకు సహజ ములైన ధర్మములను ఆచరించునట్లు చేయుట ప్రభువులకు కర్తవ్య

ముగా నుండెను. వర్ణములను గాని వర్ణధర్మములను గాని ఏర్పఱచునటు అధికారము ప్రభువులకు లేదు. తల్లిదండ్రులనుబట్టి వర్ణము, వేదము వలన ధర్మవిభాగము ఏర్పడుచున్నది. వృత్తులనుబట్టి వర్తనమునుబట్టి పుట్టుకచేత వచ్చినవర్ణము మాఱదు. రాజులను సంహరించిన పరశురాముఁడు గాని ద్రోణుఁడు గాని క్షత్రియులు కాలేదు. ధర్మములను తత్త్వమును ఉపదేశించిన భీష్ముఁడు గాని శ్రీకృష్ణుఁడు గాని బ్రాహ్మణులు కాలేదు. కావున ఆయావర్ణములలో జన్మించిన వారు వేదవిహితములైన తమవర్ణములను అనుష్ఠించునట్లు చేయుట ప్రభువులకు కర్తవ్యమై యుండెను. అప్పుడు వర్ణధర్మములు కులధర్మములు ఎట్లు ప్రభువులచే ప్రవర్తింపఁజేయఁబడుచుండినవో ధర్మవ్యాధునియుపాఖ్యానమునందు స్పష్టము గావింపఁబడియున్నది. ధర్మవ్యాధుఁడు జ్ఞానియయ్యును తనకులధర్మమైన మాంసవిక్రయమును మానలేదు. కౌశికుఁడు అతనిని జూచి

> "నీవు గడు ధర్మవిదుఁడవు; జీవహింస
> జీవనంబుగ నడచుట శిష్టపథమె?" అరణ్య. V. 31

అని యడిగెను. అప్పుడు వ్యాధుఁ డాతనితో నిట్లనెను. "బ్రాహ్మణులకు దపస్స్వాధ్యాయ సత్య శౌచ బ్రహ్మచర్యంబులును, రాజులకు దండనీతియు, వైశ్యులకు శుశ్రూషయు నెట్లు పరమధర్మంబయి చెల్లు నట్ల మాకును మృగయోపజీవనంబు పరమధర్మంబు; విశేషించి యిది కులక్రమాగతం బయినయాచారం; బదియును గాక యీదేశంబునకు రాజైన జనకుండు నిజధర్మతత్పరుం డయి సకలవర్ణ ధర్మ రక్షణంబు వదలకుండు; నట్లు గాన నాత్మకర్మంబులు విడుచువానిం దన పుత్రు నైనను దండితుం జేయుఁ; గావున నేనును నిజకర్మపరిత్యాగంబు చేయ నోడుదు. . . ."

అరణ్యపర్వ. ఆశ్వా. V. 32

వేదవిహితములైన ధర్మములలో మాతాపితృసేవ మొదలగునవి కుటుంబబాధ్యతలు; స్వాధ్యాయము; దండనీతి మొదలగునవి సమాజబాధ్యతలు. ప్రతివ్యక్తియు ఈ బాధ్యతలను ధర్మాచరణరూపమున నిర్వహింపవలయు ననుట వేదమునకు పరమతాత్పర్యము. ఈ బాధ్యతల నన్నింటిని తీర్చినతరువాత కుటుంబముయొక్క రాజుయొక్క లేక సమాజములోని పెద్దలయొక్క అనుమతిని గైకొని ఏవ్యక్తియైనను వనములకు పోయి తపస్సుచేసి స్వర్గమునో మోక్షమునో పొందవలె. అట్లు కాక ఎవరికి తోఁచినట్లుగా వారు కుటుంబబాధ్యతలను సమాజబాధ్యతలను వదలి తపస్సు చేయుటకై వనములకు పోవుట వేదధర్మమునకు విరుద్ధము. తండ్రికి చెప్పకుండ భార్యను పుత్రుని రాజ్యపరిపాలనబాధ్యతను వదలి తపస్సు చేయుటకై అడవులకు పోవుటచేతనే గౌతమబుద్ధునివర్తనము వేదబాహ్యమయ్యెను. ఇట్లు ఒకరిని చూచి యొకరు ఎల్లవారును స్వర్గమునో మోక్షమునో సంపాదింపఁగోరుచు తమయిష్టము వచ్చినట్లుగా వెడలిపోయినచో కుటుంబములలో శాంతి సమాజములో వ్యవస్థ ఎట్లు నిలుచును? అదియును కాక ఇట్లు తపస్సు చేయఁబూను వారందఱు పరమసాత్త్వికులై యుండరు. సాత్త్వికులుకానివారు సాధారణముగా స్వార్థపరులై విపరీములైన కోరికలను కలిగియుందురు. అట్టి కోరికలతో వారు ఘోరములైన తపస్సులు చేసి క్షుద్రములైన శక్తులను సాధించినచో వారివలన సమాజమునకు ఉపద్రవము తప్పదు. అట్టి వారు అహంకారపూరితులై పరులధనములను హరించుటకు పూనుకొందురు. ప్రజారక్షణముకొఱకు వారిని రాజులు సంహరింపక తప్పదు. వారు సాధించిన శక్తులు ప్రబలమైన వగుచో వారిని సంహరించుట రాజులకు కూడ అసాధ్యమే అగును. ఈకారణముచేతనే రావణాదులను సాధారణులైన రాజులు సంహరింప లేకపోయిరి. విష్ణుదేవుఁడే రాముఁడుగా అవతరించి సంహరింపవలసి వచ్చెను. ఇట్టియపాయము సమాజమునకు సంభవింపకుండుటకు ప్రజల నందఱను వారివారి వర్ణములయొక్క ధర్మ

ములయందు నిలిపి సమాజములో వివృత్తు లన్నియు సక్రమముగా జరుపు టకు అనర్హులైనవారిని తపస్సునుండి వారించుటకు [illegible] రక్షించుట రాజులకు పరమకర్తవ్య మయ్యెను.

ఈవిషయమున సనాతనమైన సంప్రదాయ మెట్టిదో మహాభారతాది వృత్తాంతమునుబట్టి గ్రహింపవచ్చును. భారతయుద్ధము జరిగిన పిదప కొంతకాలమునకు ధృతరాష్ట్రుఁడు సంసారమునందు విరక్తుఁడై అడవికిఁ బోయి తపస్సు చేయుటకు నిశ్చయించుకొనెను. అప్పుడు ధర్మరాజు పట్టాభిషిక్తుఁడై ప్రజలను పాలించుచుండెను. అందువలన ధృతరాష్ట్రుఁడు ధర్మరాజును పిలిపించి వనమునకు పోవుటకై అనుమతి నిమ్మని [illegible] అర్థించెను.

సీ॥ ఏకార్య మయినను నెవ్వఁ డేనియుఁ జేయఁ
దొడఁగునప్పుడు నిను [illegible]
చే ననుజ్ఞాతుఁడై కాని తొడంగరా
దట్లు కావున వార్ధకాదిరత
మైన మదీయకాయమునకు సంస్కార
మాచరింపఁగఁ దప మాచరించు
పనికి భూపాల నీయనుమతి వడయంగ
వలసి చెప్పెద రాజవంశజులకు

ఆ॥ వె॥ సమరమరణ మొండె వినుతవనమునఁ
జొచ్చి యందు నిలిచి చచ్చు టొండె
వలయు; నస్మదీయకులమువా రిట్టి
నడిచి రనఘ! నన్ను నడవి కనుపు

కం॥ రాజు గురుఁ డెల్లవారికి
రాజోత్తమ గురువి యాజ్ఞ రక్షింపఁగ నీ
రోజం జేసిన కృత్యము
సూ జగముల రెంటియందు [illegible]

అదివిని ధర్మరాజు మిగుల దుఃఖితుఁడై ధృతరాష్ట్రుని వనగమనమునకు అంగీకరింపఁజాలకుండెను. అప్పుడు వ్యాసమహర్షి వచ్చి ధర్మరాజునకు నచ్చఁజెప్పఁగా తుదకు అతఁడు అనుమతి నిచ్చుచు మహర్షితో నిట్లనెను.

కం॥ అనఘా యిక్కురుముఖ్యున
కనుజ్ఞ యే నిచ్చితిని; మహత్తరమగు మీ
యనుమతియుఁ బడసెఁ, జనుఁగా
క నిజేచ్ఛను నాకు విఘ్నకరణము దగునే॥

పిదప ధృతరాష్ట్రుఁడు పౌరులను పైతము సమావేశ మొనరించి ఇట్లు ప్రార్థించెను.

కం॥ మహి లెస్సగ రక్షించిన
మహితగుణుని యన్న కొడుకును మనుమం డని నా
కు హితంబుఁ గోరి కరుణా
సహితులరై యిం డనుజ్ఞ సద్వ్రతమునకున్॥

ఆ॥ వె॥ వృద్ధ కృపణ పుత్త్రవిరహిత గాంధారి
యీనెలంతఁ జూచి యైన మీర
లకట కాననము కరుగుట మే లని
మా కనుజ్ఞ యిందు మాన్యులార!

దీనివిబట్టి చూచినచో కుటుంబమును సమాజమును వదలి యడవులకుఁ బోయి తపస్సు చేసికొనుటకు కుటుంబముయొక్క రాజుయొక్క, సమాజమున పెద్దలయొక్క అనుమతి ఆవశ్యక మనుట స్పష్టము. ఇంక ఈదృష్టితో చూచినప్పుడు శంబూకుఁడుడు వనమునకుఁ బోయి తపస్సు చేయుట ఎంత అక్రమమో గ్రహింపవచ్చును. శంబూకునకు ఆశరీరముతోనే స్వర్గమునకు పోవలయు నను తలంపు కలిగినది. స్వర్గమునకు పోవలయు నని కోరుటలో వైపరీత్యము ఏమియును లేదు.

శబరి గురువులను సేవించి అగ్నియందు మనుష్యశరీరమును వదలి దివ్య శరీరముతో దేవలోకమునకు పోయినది. జటాయువుయొక్క శరీరమునకు రాముఁడు అగ్నిసంస్కారము గావించి జటాయువును దేవలోకమునకు పంపినాఁడు. కాని శంబూకుఁడు మనుష్యశరీరముతోనే స్వర్గమునకు పోవలయు నని కోరినాఁడు. ఇట్టి కోరిక మహారాజైన త్రిశంకువునకు కూడ కలిగినది. ఆయన గురువైన వసిష్ఠుని ఆశ్రయించెను. ఇది అసాధ్యమని గురువు నిరాకరించెను గురుపుత్రులును అట్లే తిరస్కరించిరి. తుదకు విశ్వామిత్రుడు తపశ్శక్తిచేత త్రిశంకువును స్వర్గమునకు పంపెను. ఇంద్రుఁడు ఆతనిని తలక్రిందుగా త్రోసివేసెను. ఈకథను శంబూకుఁడును వినియుండును. ఉగ్రమైన తపస్సు చేసినచో స్వర్గమునకు త్రిశంకువువలె పోవచ్చు నని అతఁడు తలంచెను. కాని తన తండ్రి తాత ముత్తాత ఎవరును తపస్సు చేసియుండలేదు, అంతే కాదు, తనవర్ణము వారిలో ఎవరును తపస్సు చేయలేదు. ఇప్పుడు తాను తపస్సు చేయుదు నన్నచో సమాజములోని పెద్దలే కాదు తనవర్ణమువారు తనవారుకూడ అంగీకరింపరు. అందువలన అతఁడు, గౌతమబుద్ధునివలె ఎవరితో చెప్ప కుండ అడవికి వచ్చి తపస్సునకు పూనుకొనెను. దీనినిబట్టి ఆతనియవి నయ మెట్టిదో వ్యక్త మగుచున్నది. ఆ శరీరముతోనే స్వర్గమునకు పోవలయు నని కోరుటవలన ఆతని దేహాభిమానము ఎంత గాఢ మైనదో స్పష్ట మగుచున్నది. "నేను దేవలోకమును జయింపఁగోరుచుండుటచేత అసత్యమును చెప్పను" అని అతఁడు చెప్పుట గమనింపఁదగియున్నది, దేవలోకమును జయించుటకు అవకాశము లేకున్నచో సత్యమును చెప్ప నక్కఱలేదా? ఫలమును ఉద్దేశించి సత్యమును చెప్పుట ధర్మమును ఆచరించుట సత్పురుషులలక్షణము కాదు. కష్టమో నష్టమో వచ్చినప్పుడు సత్యమును ధర్మమును వదులుకొనవచ్చునా? అట్టివారికి సత్యమునందు ధర్మమునందు విశ్వాసము లేదన్నమాట.

మఱియొక విషయమును గూడ గమనింపవలసియున్నది, ధర్మ ప్రవర్తకుడైన రాజు ఎల్లవారికిని పూజ్యుఁడు. అందును శ్రీరామ

చంద్రుని మహర్షులు దేవతలు సైతము పూజించుచుండిరి. అట్టి మహా రాజు తనసమీపమునకు వచ్చినప్పుడు శంబూకుఁడు తన స్థానమునుండి బయలుదేరి ఎదురుగా వచ్చి అతిథిసత్కారములతో ఆయనను పూజింప వలసియుండెను. ''నేను తపస్సు చేయుచున్నాను" అను తలంపు కలిగి నంతనే ఆతనికి "నేను చాల మహనీయుఁడ నైతి" ననుభావము ప్రబలి అతిథిసత్కారము చేయవలయు నను స్ఫురణమే కలుగలేదు. తపస్సును ఆరంభించినంతనే ఆతని చిత్తవృత్తి యిట్లున్నచో తపస్సు కొనసాగినచో ఎంత భయంకర మగునో ఊహింపవచ్చును. ఆతఁ డుద్దేశించినది దేవ లోకమునకు పోవుట కాదు; దేవలోకమును జయించుట. (పోవలయు ననుకోరిక జిగమిష; జయింపవలయు ననుకోరిక జిగీష) శబరి మొద లగువారు అవలంబించిన గురుశుశ్రూషాదిరూపమైన ధర్మమార్గము ఉండగా, దానిని వదలి తనకు నిషిద్ధమైన తపస్సును అవలంబించి ఆ పరాక్రమముతో అతఁడు స్వర్గమును జయింపఁగోరుచున్నాఁడు. ప్రజా స్వామ్య విధానముతో జరుగుచున్న ప్రభుత్వమునందు ఎన్నికల పద్ధతిని తిరస్కరించి సైన్యమును కూడఁగట్టుకొని పదవులను ఆక్రమింపఁబూను కొనుట ఎట్టిదో శంబూకుని పద్ధతియు అట్టిదే.

శంబూకుని యీసంరంభమును ప్రజలు గాని ప్రభుత్వము గాని గమనింపలేదు. దీనిని గమనించుచున్న దేవతలు అలజడి నొందిరి. శంబూకుఁడు స్వర్గమును ఆక్రమింపవలయు నని ఎంత తీవ్రముగ భావించుచున్నాఁడో అంతకన్న తీవ్రముగ దేవతలు ఆతని ప్రయత్న మును నిర్మూలింపవలయు నని సంకల్పించిరి. ప్రబలములైన ఈరెండు సంకల్పములకును సంఘర్షణ మారంభ మయ్యెను. మాటలు వాయు తరంగములై అంతరిక్షమున వ్యాపించి దూరశ్రవణయంత్రములలో (Radio) వినిపించుచున్నట్లు, సంకల్పములు కూడ అట్లే తరంగములను సృష్టించును. మాటలకన్న తీవ్రములైన సంకల్పములకు బల మెక్కువ. వరములు శాపములు ఇట్టివే. వరమునో శాపమునో ఇచ్చువానియొక్క

సంకల్పబలమునుబట్టి అవి శక్తితరంగములను (Waves of evergy) పుట్టించి మానవులకు శుభమునో అశుభమునో కలిగించును. విరుద్ధములైన సంకల్పములు ప్రబలినచో వాని ననుసరించి విరుద్ధములైన శక్తితరంగముల ప్రవాహములు సంఘర్షణము నొందును. ఆసంఘర్షణమువలన మానవులకు కష్టమో నష్టమో కలుగక తప్పదు. ఇద్దఱు యోధులు పోరాడునప్పుడు వారినడుమ నున్న చీమలు మొదలైనవి నలిగిపోవుట సహజము. అట్లే శంబూకునియొక్క దేవతలయొక్క సంకల్పముల సంఘర్షణమునకు ప్రారబ్ధవశమున బాలుఁడు బలియయ్యెను. ఇది ఎందువలన జరిగినదో తెలియక రాముఁడు నిర్విణ్ణుఁడై యున్న సమయమున దేవతలఋషియైన నారదుఁడు వచ్చి ఆబాలుని మృతికి కారణము తెలియఁజేసెను. కాని ఆయన శంబూకుఁడు ఎక్కడ తపస్సు చేయుచున్నాఁడో చెప్పక రామునే వెదకుమని చెప్పి వెడలిపోయెను. రాముఁడు ఈనిమిత్తముగా రాజ్యము నంతను పర్యటింపవలయు నని ఆయన యభిప్రాయమై యుండును. రాముఁడు పుష్పకవిమానమున పడమర, ఉత్తరము, తూర్పు దిక్కులయందు పర్యటించి వింధ్యకు దక్షిణముగానున్న శైవల మను పర్వతమునొద్ద తపస్సు చేయుచున్న శంబూకుని శిక్షించుట గమనింపఁదగియున్నది. శ్రీరాముని యొక్క పరిపాలనాధికారము సరయూనదీప్రాంతముననున్న కోసల రాజ్యమునకు మాత్రమే పరిమితము కాదు. ఆయా ప్రాంతములలో సామంతరాజు లున్నను, అన్ని ప్రాంతములలో ధర్మము చక్కఁగా పరిపాలింపఁబడుచున్నదో లేదో చూచుకోవలసిన సామ్రాజ్యాధికారము అయోధ్యారాజులయందున్నది. ఈయధికారమును అనుసరించియే ఆయన వాలిని శిక్షించెను.

"ఇది దేవతల కార్యము" అని దేవేంద్రుఁడు చెప్పెను. అట్టి యెడల ఆయనయే శంబూకుని శిక్షింపవచ్చును గదా! రాముఁ డెందులకు పోయి అతనిని సంహరింపవలె? దేవేంద్రుఁడు త్రిలోకాధిపతి. అయినను

భూలోకములోని ధర్మపరిపాలనాధికారము ఇక్కడ పట్టాభిషిక్తులైన మహారాజులకు అప్పగింపఁబడియున్నది (Delegated) . ఒక గ్రామములో ఒకఁడు తప్పు చేసినప్పుడు వానిని శిక్షింపుఁడని ప్రభుత్వము గ్రామాధికారులను ఆదేశించును. వారికి సాధ్యము కాకున్నచో తాలూకాకు అధికారులైన వారికి ఆదేశించును. అంతేగాని ముఖ్యమంత్రి నేరుగా వచ్చి ఆవ్యక్తిని శిక్షింపఁడు. అట్లు శిక్షించుట అధికార విధానమునకు విరుద్ధము. కావున దేవేంద్రుఁడు నారదునివలన శ్రీరామునకు శంబూకుని శిక్షింపవలసినదిగా ఆదేశించెను.

శంబూకుఁడు తపస్సు చేయుట తప్పైనచో ఆతనిని ఆ ప్రయత్నమునుండి విరమింపఁజేయవచ్చును కదా. అతనిని సంహరించు టెందులకు, అని కొందఱు సందేహింతురు, "ఈతప్పునకు ఇది శిక్ష" అనునది దేశమునుబట్టి కాలమునుబట్టి ప్రభుత్వమునుబట్టి మాఱుచుండును. ఒకప్పుడు దొంగతనమునకు చేతినో కాలునో ఖండించుట శిక్షగా నుండెను. ఇప్పుడు హత్యలు చేసినను సాధారణముగా యావజ్జీవ కారాగార శిక్షయే విధింపఁబడుచున్నది. మరణదండనమును (Capital punishment) శిక్షావిధానమునుండి తొలఁగింపవలె నని కూడ కొందఱు వాదించుచున్నారు. వ్యక్తులకో కుటుంబములకో కష్టమో నష్టమో కలిగించు నేరములు వేఱు. సమాజముయొక్క వ్యవస్థను ప్రతిఘటించు నేరములు వేఱు. ప్రజాస్వామ్యవ్యవస్థపై ఆధారపడి జరుగుచున్న ప్రభుత్వము ఆవ్యవస్థనే ధిక్కరించువానిని సహింపఁజాలదు. విప్లవకారులే ప్రభుత్వమును ఏర్పఱుపఁ గలిగినప్పుడు వారు విప్లవ వ్యతిరేక శక్తులను (Forces of Counter - revolution)రవంత కూడ సహింపరు. సిద్ధాంతములయందు వ్యతిరేకత పొడసూపినంతనే అట్టి వ్యక్తులను నిర్మూలించుటకు వారు వెనుదీయరు. వారు నమ్మిన సామాజికవ్యవస్థను కాపాడుకొనుటకు అట్లు కఠినముగా వ్యవహరింపక తప్పదని వారు భావింతురు శ్రీరాముని కాలమున వర్ణవ్యవస్థ సమాజముయొక్క సుఖమునకు

శాంతికి పునాదిగా ఉన్నది. శంబూకుఁడు ఆవ్యవస్థకు వ్యతిరేకముగా వర్తించుచున్నాఁడు. వానిని తపస్సుయొక్క ప్రయత్నమునుండి విరమింపఁజేసి చెరసాలలో ఉంచినను అతఁడు అక్కడ నైనను అట్టిప్రయత్నము చేయఁడని చెప్పఁజాలము. అదియును గాక అతనిని కఠినముగా శిక్షింపకున్నచో తక్కినవారును అతనిని అనుసరించుటకు ప్రయత్నించినచో సమాజము అవ్యవస్థకు పాలగుట తప్పదు. అందువలన తపస్సు చేయుచున్నవానిని సంహరించుట ఎంత నృశంసముగా కన్పించుచున్నను సమాజరక్షణదృష్టితో రాముఁడు శిక్షను నిర్వహింపక తప్పలేదు. బాల్యమునందే రామునకు విశ్వామిత్రుఁడు, "స్త్రీని వధింపవలసి వచ్చెనేయని ఏవగించుకొనకుము. నాలుగు వర్ణములవారియొక్క హితముకొఱకు రాజకుమారుఁడు అట్టికార్యమును చేయవలసినదే. ప్రజారక్షణముకొఱకు పరిపాలకుఁడు దోషయుక్త మైనను పాతక మైనను క్రూర మైనను ఆవశ్యకమైనకార్యమును తప్పక చేయవలసినదే. రాజ్యపాలనభారమునందు నియోగింపఁబడిన వారికి ఇది సనాతనమైన ధర్మము" అని తాటకా సంహారసందర్భమున ఉపదేశించియుండెను.

శ్లో॥ న హి తే స్త్రీవధకృతే ఘృణా కార్యా నరోత్తమ।
చాతుర్వర్ణ్యహితార్థాయ కర్తవ్యం రాజసూనునా॥ 17

శ్లో॥ నృశంస మనృశంసం వా ప్రజారక్షణకారణాత్।
పాతకం వా సదోషం వా కర్తవ్యం రక్షతా సదా॥ 18
రాజ్యభారనియుక్తానా మేష ధర్మ స్సనాతనః। 19

గృహిణులు పవిత్రురాండ్రుగా నుండవలసినదే అను ధర్మమును ప్రజలయందు నిలుపుటకు ఆవశ్యకమైనపుడు ఆయన ఆయుపదేశ మనుసరించియే ఎంత క్రూరకర్మ మైనను గర్భిణియైన భార్యను త్యజించెను. ఆపరిత్యాగమువలననే తుద కామె పరలోకమున కేగె. ధర్మవ్యవస్థాపరిరక్షణకై శ్రీరాముఁడు సీతను పరిత్యజించెనో దానికొఱకే ఆయన శంబూకుని సంహరించెననుట స్పష్టము.

7. కావ్యశ్రవణ ఘట్టము

అగస్త్యాశ్రమమునుండి తిరిగివచ్చినతరువాత శ్రీరాముఁడు భరతుని లక్ష్మణుని పిలిపించి రాజసూయ మొనర్చిన బాగుండునేమో చెప్పుఁ డని యడిగెను. దానివలన రాజవంశములకు వినాశము సంభవించును, కావున రాజసూయము వలదని భరతుఁడు ప్రాంజలియై విన్నవించెను. అప్పుడు రాముఁడు వశిష్ఠవామదేవాదులను పిలిపించి పూజించి, తాను ఏ యజ్ఞము చేసిన బాగుండునో చెప్పుఁ డని ప్రార్థించెను. వారు రామునిసంకల్పమును మెచ్చి అశ్వమేధము యజ్ఞములలో శ్రేష్ఠమైన దని ప్రశంసించిరి. అంతట రాముఁడు అశ్వమేధమును జేయ నిశ్చయించి సుగ్రీవవిభీషణాదులను పిలిపింపు మని లక్ష్మణున కాదేశించెను. నైమిశమునందు యజ్ఞమునకు కావలసినద్రవ్యములను సమకూర్చి ఏర్పాటులు చేయుటకు రాముఁడు భరతుని నియోగించెను.

సంవత్సరకాలము జరుగవలసిన యజ్ఞము నైమిశారణ్యమున ఆరంభమై యద్భుతముగా జరుగుచుండఁగా వాల్మీకిమహర్షి యు శిష్యులతో కూడ బయలుదేరి వచ్చి యజ్ఞశాలకు అనతిదూరమున ఉటజములను నిర్మింపఁజేసి యందు వసింపఁజొచ్చెను.

శ్లో॥ వర్తమానే తథాభూతే యజ్ఞే చ పరమాద్భుతే।
సశిష్య ఆజగామాశు వాల్మీకి ర్భగవా నృషిః॥ 1

శ్లో॥ స దృష్ట్వా దివ్యసంకాశం యజ్ఞ మద్భుతదర్శనమ్।
ఏకాంతే ఋషివాటానాం చకార ఉటజాన్ శుభాన్॥ 2

శ్లో॥ శకటాం శ్చ బహూన్ పూర్ణాన్ ఫలమూలాం శ్చ శోభనాన్
వాల్మీకివాటే రుచిరేఽ స్థాపయ న్నవిదూరతః॥ 3

(అస్థాపయన్-శిష్యాః అస్థాపయన్ ఇత్యర్థః)

ఉత్తరకాండ-సర్గ. 93

ఆయన కుశలవులను పిలిచి, "ఋషివాటికలయందు, బ్రాహ్మణ నివాసములందు, రథ్యలందు, రాజమార్గములయందు, రాజభవనముల యందు, రామునిభవనద్వారమునందును, ఋత్విక్కులయెదుటను రామా యణమును గాన మొనర్పుడు. ఇక్కడనుండియే స్వాదుఫలములను గైకొనిపోయి భుజించుచు శ్రమలేకుండ గాన మొనర్పుడు. మహర్షి పరివృతుడై రాముడు మిమ్ము పిలిచి వినగోరినచో దినమునకు ఇరు వది సర్గలు గానము చేయుడు. సభలో నెవరైన నేదేని నీయజూపి నచో వానికై లోభము నొందకుడు. ఫలమూలాశనులమైన మనకు ధనముతో పనియేమి? మీ రెవ రని రాము డడిగినచో వాల్మీకి శిష్యుల మని మాత్రమే చెప్పుడు. ఆయనకు అవజ్ఞ కలుగకుండునట్లుగా, (అనగా ఇతరస్థలములందువలె లీలాపరిహాసభాషణాదికములను చేయక) గౌరవముతో కావ్యమును మొదటినుండి గానము చేయుడు. ధర్మము చేత రాజు సర్వభూతములకు తండ్రి కదా! కావున రేపు ప్రాతఃకాలము ననే మీరు బయలుదేరి పోయి తంత్రీలయసమన్వితముగా కావ్యగాన మును గావింపుడు" అని పలికెను. వారు "అట్లే" అనిరి.

శ్లో॥ స శిష్యా వబ్రవీత్ హృష్టౌ యువాం గత్వా సమాహితౌ।
కృత్స్నం రామాయణం కావ్యం గాయతాం పరయా ముదా॥ 4

శ్లో॥ ఋషివాటేషు పుణ్యేషు బ్రాహ్మణావసథేషు చ
రథ్యాసు రాజమార్గేషు పార్థివానాం గృహేషు చ॥ 5

శ్లో॥ రామస్య భవనద్వారి యత్ర కర్మ చ కుర్వతే।
ఋత్విజా మగ్రత శ్చైవ తత్ర గేయం విశేషతః॥ 6

శ్లో॥ యది శబ్దాపయే ద్రామః శ్రవణాయ మహీపతిః
ఋషీణా ముపవిష్టానాం యథాయోగం ప్రవర్త్యతామ్॥ 9

శ్లో॥ దివసే వింశతి స్సర్గా గేయా మధురయా గిరా।
ప్రమాణై ర్బహుభి స్తత్ర యథోద్దిష్టం మయా పురా॥ 10

శ్లో॥ యది పృచ్ఛేత్ స కాకుత్థ్సో యువాం కస్యేతి దారకౌ।
వాల్మీకే రథ శిష్యౌ ద్వౌ బ్రూత్ర మేవం నరాధిపమ్॥ 12

శ్లో॥ ఆదిప్రభృతి గేయం స్యాత్ న చావజ్ఞాయ పార్థివమ్।
పితా హి సర్వభూతానాం రాజా భవతి ధర్మతః॥ 14

ఉత్తరకాండ-సర్గ. 93

మఱునాఁడు వారు అగ్నిహోత్రముల నర్చించి అశ్వమేధవాట మునొద్దకు పోయి మహర్షుల సమాగమసభకు సమీపమున కావ్యగానము నొనర్పఁ జొచ్చిరి. అది విని మహర్షు లందఱు బాష్పపూర్ణనేత్రులై విస్మయముతో ప్రీతులై "అహో! ఏమి గీతమాధుర్యము! శ్లోకము లెంత మధురముగ నున్నవి! ఎప్పుడో జరిగిపోయిన సందర్భము కూడ ఇప్పుడు ప్రత్యక్ష మగునట్లుగ ప్రదర్శింపఁబడినది". అని ప్రశంసింపఁ జొచ్చిరి. ఆప్రశంసలను విని కుశలవులు ఇంకను మధురముగా గాన మొనర్పఁ జొచ్చిరి. అప్పు డామహర్షులు సంతోషపారవశ్యమున కలశము వల్కలము కృష్ణాజినము మొదలుగా పెక్కువస్తువులను బహూకరించిరి. అట్లు ప్రతిదినము కుశలవులు అచ్చటికి పోయి మునిసముదాయములందు గానమొనర్పఁజొచ్చిరి. కొందఱు "వాల్మీకిచే కీర్తింపఁబడినయీకథ ఆశ్చర్యముగా నున్నది. ఇది కవులకు పరమమైన యాధారము, సర్వగీతిప్రకారములందును కోవిదులైన మీచేత నిది చక్కఁగా గానముచేయఁబడినది. ఇది వినువారికి శ్రుతిమనోహరముగా నుండుటయే కాక ఆయురభ్యుదయ ప్రదముగ నున్నది." అని ప్రశంసింపఁజొచ్చిరి.

శ్లో॥ సాధు సాధ్వితి తావూచుః పరం విస్మయ మాగతాః।
తే ప్రీతమనస్య స్సర్వే మునయో ధర్మవత్సలాః 16

శ్లో॥ ప్రశశంసుః ప్రశస్తవ్యౌ గాయమానౌ కుశీలవౌ।
అహో గీతస్య మాధుర్యం శ్లోకానాం చ విశేషతః॥ 17

శ్లో॥ చిర నిర్వృత్త మప్యేతత్ ప్రత్యక్ష మివ దర్శితమ్।
ప్రవిశ్య తా వుభౌ సుష్ఠు తథాభావ మగాయతామ్॥ 18

శ్లో॥ ఆశ్చర్య మిద మాఖ్యానం మునినా సంప్రకీర్తితమ్॥
.... 26

శ్లో॥ పరం కవీనా మాధారం సమాప్తం చ యథాక్రమమ్।
అభిగీత మిదం గీతం సర్వగీతుషు కోవిదౌ॥ 27

శ్లో॥ ఆయుష్యం పుష్టిజననం సర్వశ్రుతి మనోహరమ్।
.... ॥ 28

బాలకాండ-సర్గ. 4

అట్లు కొన్నాళ్ల జరిగినతరువాత ఒకనాఁడు రాముఁడు రథ్యల యందు రాజమార్గములయందు ప్రశంసింపఁబడుచున్నగాయకులను కుశలవులను చూచి తననివాసమునకు తీసికొనివచ్చి సచివసోదరపరివృతుఁడై కూర్చుండి భరతాదులను జూచి, "దివ్యవర్చసులైన వీరిరువురు గానముచేయు విచిత్రార్థపదయుతమైన యాఖ్యానమును వినుఁడు" అని పలికి కుశలవును గానమొనర్పుఁ డని ప్రోత్సహించెను. వారును తంత్రీలయసమన్వితముగా, మనోహరముగా గానమొనర్చిరి. అది సర్వశ్రుతి మనోహరమై హృదయమును గరగించుచు ఎల్లరకును శరీరములందు రోమాంచము గలుగునట్లొనర్చెను. గీతిచే సమలంకృతమై యపూర్వముగనున్న యాకావ్యమును విని విస్మితుఁడై యాగవిరామకాలమునందు పార్థివులను పండితులను పౌరాణికులను మహర్షులను, సంగీతాది కళాకోవిదులను, ఛందోవిదులను, శాస్త్రజ్ఞులను సమావేశమగునట్లుచేసి, ఆమహాసభయందు కుశలవులను గానమొనర్పుఁ డని ప్రోత్సహించెను. మొదట రాముఁడు అంతఃపురమునందే వినఁదలఁచుకొని వారిని పిలుచుకొని వచ్చినను, కొంచెము విన్నతరువాత, అదిఎల్లరును వినుట ఆవశ్యకమని గ్రహించి మహాసభను ఏర్పాటుగావించెను. అక్కడ వారుమరల మొదటినుండి గానమొనర్చిరన్నమాట.

శ్లో॥ ప్రశస్యమానౌ సర్వత్ర కదాచి త్తత్ర గాయకౌ। 28

శ్లో॥ రథ్యాసు రాజమార్గేషు దదర్శ భరతాగ్రజః
స్వవేశ్మ చానీయ తతో భ్రాతరౌ స కుశీలవౌ॥ 29

శ్లో॥ ఉవాచ లక్ష్మణం రామః శత్రుఘ్నం భరతం తథా।
శ్రూయతా మేత దాఖ్యానం అనయో ర్దేవవర్చసోః॥ 32

శ్లో॥ విచిత్రార్థపదం సమ్య గ్గాయకౌ సమచోదయత్।
తౌ చాపి మధురం రక్తం స్వచిత్తాయతనిస్స్వనమ్॥ 33

శ్లో॥ తంత్రీలయవ దత్యర్థం విశ్రుతార్థ మగాయతామ్।
హ్లాదయత్ సర్వగాత్రాణి మనాంసి హృదయాని చ॥

బాలకాండ సర్గ. 4

శ్లో॥ తాం స శుశ్రావ కాకుత్స్థః పూర్వాచార్యవినిర్మితామ్॥।
అపూర్వాం పాఠ్యజాతిం చ గేయేన సమలంకృతామ్॥ 2

తిలకటిక॥ పూర్వాచార్యవినిర్మితామ్-గాథకానాం గానసిద్ధయే పూర్వాచార్యేణ భరతేన వినిర్మితామ్. అపూర్వాం-ప్రాగశ్రుతాం; పాఠ్య జాతిం-పాఠ్యస్య గేయస్య జాతిం షడ్జాదిస్వరరూప మితి కతకః-

శ్లో॥ ప్రమాణై ర్బహుభి ర్బద్ధాం తంత్రీలయసమన్వితామ్।
బాలాభ్యాం రాఘవ శ్శ్రుత్వా కౌతూహలపరోఽభవత్॥ 3

శ్లో॥ అథ కర్మాంతరే రాజా సమాహూయ మహామునీన్।
పార్థివాం శ్చ నరవ్యాఘ్రః పండితా న్నైగమాం స్తథా॥ 4

శ్లో॥ పౌరాణికాన్ శబ్దవిదో యే వృద్ధా శ్చ ద్విజాతయః।
స్వరాణాం లక్షణజ్ఞాం శ్చ ఉత్సుకాన్ ద్విజసత్తమాన్॥ 5

శ్లో॥ చిత్రజ్ఞాన్ వృత్తసూత్రజ్ఞాన్ గీతనృత్యవిశారదాన్।
ఏతాన్ సర్వాన్ సమానీయ గాతారౌ సమవేశయత్॥ 9

ఉత్తరకాండ-సర్గ. 94

కుశలవులను చూచి సభ్యు లిట్లనుకొనిరి. "వీ రిద్దఱును రాము నకు ప్రతిబింబములవలె నున్నారే! జటలు వల్కములు లేకున్నచో వీరికిని రామునకును భేదమే గుర్తింపఁజాలము". ఇట్లు వారు చెప్పుకొనుచుండఁగా కుశలవులు కావ్యమును నారదదర్శనసర్గముతో మొదలుపెట్టి మొదటి దినమున ఇరువది సర్గలు చదివిరి. అప్పటికి అపరాహ్ణ మయ్యెను. అప్పుడు రాముఁడు చాల సంతోషించి పదునెనిమిదివేల బంగారు నాణె ముల నిప్పించెను. అవి చూచి కుశలవులు విస్మితులై ఫలములాశనుల మైన మాకు వీనితో పనియేమి?" అని పలికిరి. అందులకు ఎల్లరును విస్మితులైరి. అప్పుడు రాముఁడు ఈకావ్యమునకు పరిమితి యెంత? ఈమహాకావ్యమునకు కర్త ఎవరు? ఆయననివాసస్థాన మేది? ఇప్పుడు ఎక్కడ నున్నాఁడు?" అని కుశలవులను ప్రశ్నించెను. "ఈమహాకావ్య మును రచించిన భగవానుఁడైన వాల్మీకిమహర్షి యజ్ఞవాటసమీపముననే యున్నాఁడు. భార్గవుఁడైన యామహర్షి ఇరువదినాల్గువేల శ్లోకములతో పెక్కు ఉపాఖ్యానములతో, అయిదువందల సర్గలతో, నీచరిత్ర మంత యును ఈ మహాకావ్యమునందు రచించినాఁడు. నీకు దీనిని వినవలయు నను కుతూహల మున్నచో యాగకాలవిరామములందు నిది యొక ఉత్సవముగా వినుము" అని పలికిరి. రాముఁ డట్లే యని యాగశాల కరుగఁగా, కుశలవులు వాల్మీకి యొద్దకుపోయిరి.

శ్లో॥ తేషాం సంవదతాం తత్ర శ్రోతౄణాం హర్షవర్ధనమ్।
గేయం ప్రచక్రతు స్తత్ర తా వుభౌ మునిదారకౌ॥ 10

శ్లో॥ తతః ప్రవృత్తం మధురం గాంధర్వ మతిమానుషమ్।
న చ తృప్తిం యయుః సర్వే శ్రోతారో గేయసంపదా॥ 11

శ్లో॥ హృష్టా మునిగణా స్సర్వే పార్థివా శ్చ మహౌజసః।
పిబంత ఇవ చక్షుర్భ్యాః పశ్యన్తి స్మ ముహుర్ముహుః॥ 12

శ్లో॥ ఊచుః పరస్పరం చేదం సర్వ ఏవ సమాహితాః।
ఉభౌ రామస్య సదృశౌ బింబా ద్బింబ మివోద్ధృతౌ॥ 13

శ్లో॥ జటిలౌ యది న స్యాతాం న వల్కలధరౌ యది
విశేషం నాధిగచ్ఛామో గాయతో రాఘవస్య చ॥ 14

శ్లో॥ ఏవం ప్రభాషమాణేషు పౌరజానపదేషు చ।
ప్రవృత్త మాదితః పూర్వసర్గం నారదదర్శితమ్॥ 15

శ్లో॥ తతఃప్రభృతి సర్గాంశ్చ యావద్వింశ త్యగాయతామ్।
తతోఽపరాహ్ణసమయే రాఘవః సమభాషత॥ 16

8. సీతాశపథఘట్టము

రాముఁ డాగీతమును పెక్కు దినములు వినెను. తుదకు ఆగీతము వలననే కుశలవులు సీతాపుత్రులని తెలిసికొని సభామధ్యమున దూతలను బిలిచి "సీత శుద్ధవర్తనము కలదై వీతకల్మష యైనచో మహాముని యొక్క అనుమతితో ఆత్మశుద్ధిని ప్రకటించునుగాక. మీరు ఈవిషయ మును వాల్మీకిమహర్షితో చెప్పి. ఆయనయభిప్రాయమును సీతయొక్క భావమును తెలిసికొనివచ్చి వేగముగా నాకుఁ దెలుపుఁడు. నాకును తన కును శుద్ధియేర్పడునటుగా మైథిలి రేపు ఉదయమే శపథమును గావిం చును గాక" అని చెప్పిపంపెను. వారు వెళ్ళి వాల్మీకిమహర్షికి ఆమాట లను చెప్పఁగా. ఆయనరాముని యభిప్రాయము నూహించి. "రాముఁడు చెప్పినట్లే సీత శపథము చేయును. స్త్రీకి పతియే దైవము కదా" అని పలి కెను. ఆ దూతలు వచ్చి రామున కావిషయమును తెలిపిరి. వెంటనే రాముఁడు సభ్యులను జూచి "రేపు సీత శపథము చేయును. చూడఁదలఁచు కొన్నవా రందఱును రావచ్చును" అని ప్రకటించెను.

రాముఁడు పరిషన్మధ్యమున దూతలతో ఇట్లనెను

శ్లో॥ యది శుద్ధసమాచారా యది వా వీతకల్మషా।
కరోత్విహాత్మన శ్శుద్ధి మనుమాన్య మహామునిమ్॥ 4

శ్లో॥ ఛందం మునే శ్చ విజ్ఞాయ సీతాయా శ్చ మనోగతమ్।
ప్రత్యయం దాతుకామాయాః తత శ్శంసత మే లఘు॥ 5

శ్లో॥ శ్వః ప్రభాతే తు శపథం మైథిలీ జనకాత్మజా।
కరోతు పరిషన్మధ్యే శోధనార్థం మమైవ చ॥ 6

ఉత్తరకాండ-సర్గ. 95

వాల్మీకి వాక్యము.

శ్లో॥ ఏవం భవతు భద్రం వో యథా వదతి రాఘవః।
తథా కరిష్యతే సీతా దైవతం హి పతిః ప్రియః॥ 10

శ్లో॥ తతః ప్రహృష్టః కాకుత్స్థః శ్రుత్వా వాక్యం మహాత్మనః।
ఋషీం స్తత్ర సమేతాం శ్చ రాజ్ఞ శ్చైవాభ్యభాషత॥ 12

శ్లో॥ భగవన్తః సశిష్యా వై సానుగా శ్చ నరాధిపాః।
పశ్యన్తు సీతాశపథం య శ్చైవాన్యోఽపి కాంక్షతే॥ 13

ఉత్తరకాండ-సర్గ. 95

మఱునాఁడు సీతా శపథమును వినుటకై రాజులు ఋషులు రాక్షసులు వానరులు పౌరజానపదులునువిస్మయముతో వచ్చిచేరిరి. ఆసముదాయ మంతయు పర్వతమువలె నిశ్చలముగా నుండెను. అంతట వాల్మీకి వెంట కృతాంజలియై తలవంచుకొని రామునే ధ్యానించుచు బాష్పకంఠయై సీత వచ్చెను. బ్రహ్మదేవుని వెంట వేదమువలె వచ్చుచున్న యామెను చూచి సభ్యులలో సాధువాదము ప్రబలెను.

శ్లో॥ తదా సమాగతం సర్వ మశ్మభూత మి వాచలమ్।
శ్రుత్వా మునివర స్తూర్ణం ససీత స్సముపాగమత్॥ 9

శ్లో॥ తమృషిం పృష్ఠత స్సీతా అన్వగచ్ఛ దవాఙ్ముఖీ।
కృతాంజలి ర్బాష్పగళా కృత్వా రామం మనోగతమ్॥ 10

శ్లో॥ తాం దృష్ట్వా శ్రుతి మాయాంతీం బ్రహ్మాణ మనుగామినీం।
వాల్మీకేః పృష్ఠత స్సీతాం సాధువాదో మహా నభూత్॥ 11

ఉత్తరకాండ-సర్గ. 96

వాల్మీకి సీతతో కూడ జనౌఘమధ్యమున ప్రవేశించి రామునితో నిట్లనెను. "ఓరామా! సువ్రత ధర్మచారిణియునైన ఈసీత అపవాదము వలన నాయాశ్రమసమీపమున వదలిపెట్టఁబడినది. లోకాపవాదభీతుఁడవైన నీకు ఈమె విశ్వాసమును కలిగింపఁగలదు. అందుల కనుమతింపుము. వీ రిరువురును నీపుత్రులు. సత్యమును చెప్పుచున్నాను నేను ప్రచేతసునకు పదియవకుమారుఁడను. అనృతమును నేను మనస్సునందు కూడ తలంపను. వీరు నీపుత్రులే. ఈమైథిలి దుష్టురాలైనచో నేను పెక్కువేలేండ్లుగా గావించినతపస్సుయొక్క ఫలమును పొందకుందును గాక! నేను మనోవాక్కాయకర్మములచేత నెట్టికిల్బిషమును చేయలేదు. ఈమె పాపరహితయగుచో నే నట్టి నిషిద్ధకర్మను త్యజించుటవలన కలుగు ఫలమును పొందుదును గాక! నేను ఇంద్రియమనశ్శక్తులతో సీత పరిశుద్ధురాలని తెలిసికొనియే గంగాతీరమున త్యక్తయైయున్న యీామెను ఆశ్రమమునకు తీసికొనివచ్చితిని; లోకాపవాదభీతుఁడవైన నీకు విశ్వాసమును గలిగించుటకై ఆమె యిప్పుడు శపథము చేయఁగలదు.

వాల్మీకివాక్యము

శ్లో॥ తతో మధ్యే జనౌఘస్య ప్రవిశ్య మునిపుంగవః।
సీతాసహాయో వాల్మీకి రితి హోవాచ రాఘవమ్॥ 14

శ్లో॥ ఇయం దాశరథౌ సీతా సువ్రతా ధర్మచారిణీ।
అపవాదా త్పరిత్యక్తా మమాశ్రమసమీపతః॥ 15

శ్లో॥ లోకాపవాదభీతస్య తవ రామ మహావ్రత।
ప్రత్యయం దాస్యతే సీతా తా మనుజ్ఞాతు మర్హసి॥ 16

శ్లో॥ ఇమౌ తు జానకీపుత్రౌ ఉభౌ చ యమజాతకౌ।
సుతౌ తవైవ దుర్ధరౌ సత్య మేత ద్బ్రవీమి తే॥ 17

శ్లో॥ ప్రచేతసోఽహం దశమః పుత్రో రాఘవనందన।
న స్మరా మ్యనృతం వాక్య మిమౌ తు తవపుత్రకౌ॥ 18

శ్లో॥ బహువర్షసహస్రాణి తపశ్చర్యా మయా కృతా।
నోపాశ్నీయాం ఫలం తస్యాః దుష్టేయం యది మైథిలీ॥ 19

శ్లో॥ మనసా కర్మణా వాచా భూతపూర్వం న కిల్బిషమ్।
తస్యాహం ఫల మశ్నామి అపాపా మైథిలీ యది॥ 20

ఉత్తరకాండ-సర్గ, 96

అప్పుడు రాముఁడు సీతను జూచి వాల్మీకితో ప్రాంజలియై యిట్లనెను. "ధర్మవిదులైన మీరు చెప్పిన దంతయు నిజమే. మీమాటలను నేను విశ్వసించుచున్నాను పూర్వము దేవతలసన్నిధియందు సీత శపథ మొనర్చినది; తరువాతనే ఆమెను నేను ఇంటికి తీసికొనివచ్చితిని. కాని లోకాపవాదము బలీయ మగుటచే, ఆమెపారిశుద్ధ్యము నెఱింగియు, ఆమెను వదలిపెట్టవలసివచ్చినది. అందులకు మీరు నన్ను క్షమింపవలయును. ఈకుశలవులు నాపుత్రు లని యెఱుంగుదును. జగన్మధ్యమున పరిశుద్ధురాలుగా సీత భావింపఁబడినచో నా కామెయందు ప్రీతి కలుగును". రాముఁ డిట్లు చెప్పుచుండఁగా బ్రహ్మదేవుని పురస్కరించుకొని సిద్ధులు సాధ్యులు దేవతలు దేవర్షులును అచ్చటికి వచ్చిరి, వారందఱును జూచి రాముఁడు, "ఓసురశ్రేష్ఠులారా! ఋషివాక్యముల చేతనే నాకు విశ్వాసము కలిగినది. అయినను జగత్తునందు వైదేహి పవిత్రురాలుగా ప్రకటితయైనచో నా కామెయందు ప్రీతి కలుగును" అని పలికెను.

రామవాక్యమ్

శ్లో॥ ఏవ మేత న్మహాభాగ యథా వదసి ధర్మవిత్।
ప్రత్యయస్తు మమ బ్రహ్మన్ తవ వాక్యై రకల్మషైః॥

శ్లో॥ ప్రత్యయ శ్చ పురా వృత్తో వైదేహ్యా స్సురసన్నిధౌ।
శపథ శ్చ కృత స్తత్ర తేన వేశ్మ ప్రవేశితా॥ ౪

శ్లో॥ లోకాపవాదో బలవాన్ యేన త్యక్తా హి మైథిలీ।

శ్లో॥ సేయం లోకభయా ద్బ్రహ్మన్ అపాపే త్యభిజానతా,
పరిత్యక్తా మయా సీతా త ద్భవాన్ క్షన్తు మర్హసి॥ 4

శ్లో॥ జానామి చేమౌ పుత్రా మే యమజాతౌ కుశీలవౌ,
శుద్ధాయాం జగతో మధ్యే మైథిల్యాం ప్రీతి రస్తు మే॥ 5

ఉత్తరకాండ–సర్గ. 97

అప్పు డెల్లరును సంభ్రాంతు లగుచుండఁగా వాయుదేవుఁడు దివ్య పరిమళముతో మెల్లఁగా వీచుచు ఆహ్లాదమును కలిగింపఁ జొచ్చెను. వచ్చినవారి నందఱను ఒక్కసారి కలయఁజూచి కాషాయవాసినియైన సీత ప్రాంజలియై తలవంచి భూమిపై చూపు నిలిపి యిట్లు పలికెను". "నేను రాఘవుని తప్ప అన్యుని మనస్సునందు కూడ తలంపనేని భూదేవి నాకు మార్గ మొసంగును గాక! రాముని కంటె నన్యుని భావించియెఱుఁగ నను నీమాట సత్యమైనచో భూదేవి నాకు మార్గ మొసంగును గాక!" ఇట్లామె పలుకుచుండఁగా భూమిలోపలినుండి గొప్పసర్పములు తమ పడగల పై వహించితెచ్చిన దివ్యరత్నవిభూషితమైన దివ్యసింహాసనము పైకివచ్చెను. అందున్న భూదేవి సీతను రెండుచేతులతో గైకొని స్వాగతము పలికి సింహాసనముపై కూర్చుండఁబెట్టుకొనెను. అట్లు రసాతలమున కేగుచున్న సీతపై దివ్యమైన పుష్పవృష్టి కురిసెను. దేవతల సాధువాదములు ప్రబలెను. యజ్ఞవాటమునందున్న వారు విస్మితులై కొందఱు చింతానిమగ్నులైరి; మరికొందఱు శూన్యహృదయులై రాముని చూచుచుండఁగా మఱి కొందఱు సీతవైపు చూచుచుండిరి.

సీతాశపథము

శ్లో॥ సర్వాన్ సమాగతాన్ దృష్ట్వా సీతా కాషాయవాసినీ,
అబ్రవీత్ ప్రాంజలి ర్వాక్యం అధోదృష్టి రవాఙ్ముఖీ॥ 13

శ్లో॥ యథాహం రాఘవా దన్యం మనసాపి న చింతయే,
తథా మే మాధవీ దేవీ వివరం దాతు మర్హతి॥ 14

శ్లో॥ మనసా కర్మణా వాచా యథా రామం సమర్చయే।
తథా మే మాధవీ దేవీ వివరం దాతు మర్హతి॥ 15

శ్లో॥ యథైత త్సత్య ముక్తం మే వేద్మి రామా త్పరం న చ।
తథా మే మాధవీ దేవీ వివరం దాతు మర్హతి॥ 16

శ్లో॥ తథా శపన్త్యాం వైదేహ్యాం ప్రాదురాసీ త్త దద్భుతమ్।
భూతలా దుత్థితం దివ్యం సింహాసన మనుత్తమమ్॥ 17

శ్లో॥ ధ్రియమాణం శిరోభి స్తు నాగై రమితవిక్రమైః
దివ్యం దివ్యేన వపుషా దివ్యరత్న విభూషితై 18

శ్లో॥ తస్మిం స్తు ధరణీదేవీ బాహుభ్యాం గృహ్య మైథిలీమ్।
స్వాగతే నాభినం ద్యైనాం ఆసనే చోపవేశయత్॥ 19

శ్లో॥ తా మాసనగతాం దృష్ట్వా ప్రవిశన్తీం రసాతలమ్।
పుష్పవృష్టి రవిచ్ఛిన్నా దివ్యా సీతా మవాకిరత్॥ 20

శ్లో॥ సాధుకార శ్చ సుమహాన్ దేవానాం సహసోత్థితః।
సాధు సాధ్వితి వై సీతే యస్యా స్తే శీల మీదృశమ్॥ 21

శ్లో॥ యజ్ఞవాటగతా శ్చాపి మునయ స్సర్వ ఏవ తే।
రాజాన శ్చ నరవ్యాఘ్రా విస్మయా న్నోపరేమిరే॥ 23

శ్లో॥ కేచి ద్వినేదు స్సంహృష్టాః కేచి ద్ధ్యానపరాయణాః।
కేచి ద్రామం వీరీక్షన్తే కేచిత్ సీతా మచేతసః॥ 25

శ్లో॥ సీతాప్రవేశనం దృష్ట్వా తేషా మాసీత్ సమాగమః।
తన్ముహూర్త మి వాత్యర్థం సమం సమ్మోహితం జగత్॥ 2'

ఉత్తరకాండ సర్గ.

9. బ్రహ్మదేవోపదేశ ఘట్టము

సీత రసాతలమున కేగినంతనే వానరులు ఆక్రోశించిరి. రాము దండకాష్ఠముపై నొఱఁగి కన్నీరు కార్చుచు తలవంచి దీనుఁడై ష దుఃఖితుఁ డయ్యెను. ఆయన చాలసేపు కన్నీరు కార్చుచు రోదన మొ క్రోధావిష్టుఁడై యిట్లనెను. "అభూతపూర్వమైన దుఃఖము న

స్సను తాఁకుచున్నట్లున్నది. నేను చూచుచుండఁగనే లక్ష్మీదేవివంటి సీత అంతర్హితురాలైనది. వెనుక సముద్రమున కవ్వలనున్న లంకయందుండి కన్పింపకున్నప్పుడు అక్కడనుండి కూడ నేనామెను తీసికొనివచ్చితిని; ఈమహీతలమునుండి తెచ్చుట యెంతపని! ఓదేవీ! వసుంధరా! నాసీతను నాకు తెచ్చియిమ్ము. క్రుద్ధుఁడ నైనచో ఎట్టివాఁడ నగుదునో నన్ను నీవెఱుంగుదువు. జనకుఁడు నీయొద్దనుండి సీతను పొందియుండుట వలన నీవు నాకు అత్తవే యగుదువుకదా! కావున సీతను తెచ్చియిమ్ము. లేదా! నాకు కూడ మార్గము నొసంగుము. పాతాలమునఁ గాని, స్వరమునఁ గాని ఆమెతో కూడి యుందును. సీతను తీసికొనిరమ్ము; నేనామె యదర్శనమువలన క్రోధమత్తుఁడనై యున్నాను. సీతను చెక్కుచెదరకుండ నా కర్పింపవేని పర్వతారణ్యములతో కూడ నీరూపు మాపి సర్వము జలమయ మొనరింతును"

రామక్రోధము

శ్లో॥ దండకాష్ఠ మవష్టభ్య బాష్పవ్యాకులితేక్షణః
ఆవాక్శిరా దీనమనా రామో హ్యాసీ త్సుదుఃఖితః॥ 2

శ్లో॥ స రుదిత్వా చిరం కాలం బహుశో బాష్ప ముత్సృజన్।
క్రోధశోకసమావిష్టో రామో వచన మబ్రవీత్॥ 3

శ్లో॥ అభూతపూర్వం శోకం మే మనః ప్రస్ప్రష్టు మిహేచ్ఛతి।
పశ్యతో మే యథా నష్టా సీతా శ్రీ రివ రూపిణీ॥ 4

శ్లో॥ సాఽదర్శనం పురా సీతా లంకాపారే మహోదధేః।
తత శ్చాపి మయా నీతా కింపున ర్వసుధాతలాత్॥ 5

శ్లో॥ వసుధే దేవి భవతి సీతా నిర్యాత్యతాం మమ।
దర్శయిష్యామి వా రోషం యథా మా మవగచ్ఛసి॥ 6

శ్వశ్రూ ర్మమైవ త్వం త్వత్సకాశాత్తు మైథిలీ।
కర్షతా ఫాలహస్తేన జనకే నోద్ధృతా పురా॥ 7

శ్లో॥ తస్మా న్నిర్యాత్యతాం సీతా వివరం వా ప్రయచ్ఛ మే
పాతాళే నాకపృష్ఠే వా వసేయం సహిత స్త్వయా॥ 8

శ్లో॥ ఆనయ త్వం హి తాం సీతాం మత్తోఽహం మైథిలీకృతే,
న మే దాస్యసి చే త్సీతాం యథారూపాం మహీతలే॥ 9

శ్లో॥ సపర్వతవనాం కృత్స్నాం వ్యథయిష్యామి తే స్థితిమ్,
నాశయిష్యా మ్యహం భూమిం సర్వ మాపో భవన్త్విహ॥

ఉత్తరకాండ సర్గ. 98

ఇట్లు రాముఁడు శోకక్రోధావిష్టుఁడై పలుకుచుండఁగా పరమేష్ఠి రాము నోదార్చుచు నిట్లు పలికెను. "రాఘవా! రామా! నీ విట్లు సంతాపము నొందఁదగదు. నీవు నీపూర్వస్థితిని, అప్పుడు గావించిన యాలోచనమును స్మరింపుము. నీకు నేను బోధించుటలేదు. వైష్ణవమైన నీస్వరూపమును ఈక్షణమున స్మరింపుము. సాధ్వియైన సీత నీపూర్వరూపమును స్మరించుచు, నిన్నాశ్రయించుటవలని తపోబలముచే సుఖముగా నాగలోకమునకు చేరినది. స్వర్గమునందు మీకు మరల సంగమము కలుగును. ఇప్పు డీపరిషన్మధ్యమున నేను చెప్పుచున్నదానిని గ్రహింపుము. నీవు విన్న యీ యుత్తమకావ్యమే నీకు సర్వము వ్యాఖ్యానింపఁగలదు. నీజనన మాదిగా నీకు కలిగిన సుఖదుఃఖముల నన్నింటిని వాల్మీకి ఇందు కూర్చినాఁడు. ఉత్తరకథయును రచింపఁబడియున్నది. ఈయాదికావ్యమంతయు నీ చరిత్రయందు ప్రతిష్ఠితమై యున్నది. నీవు కాక మఱియొకఁడు కావ్యములందు యశోభాజనుఁ డగుటకు అర్హుఁడు కాఁడు. అజ్ఞానమూలకప్రలాపరహితమై సత్యవాక్యమై దివ్యాద్భుతమైన యీ కావ్యమును నేను దేవతలతో కూడ వింటిని. నీవు ఋషులతో కూడ కావ్యశేషమును వినుము"

బ్రహ్మవాక్యమ్

శ్లో॥ రామ రామ న సంతాపం కర్తు మర్హసి సువ్రత,
స్మర త్వం పూర్వకం భావం మంత్రం చామిత్రకర్శన॥ 12

శ్లో॥ న ఖలు త్వాం మహాబాహో స్మారయేయ మనుత్తమమ్,
ఇమం ముహూర్తం దుర్ధర్ష స్మర త్వం జన్మ వైష్ణవమ్॥ 13

శ్లో॥ సీతా హి విమలా సాధ్వీ తవ పూర్వపరాయణా।
నాగలోకం సుఖం ప్రాయాత్ త్వదాశ్రయతపోబలాత్॥ 14

శ్లో॥ స్వర్గే తే సంగమో భూయః భవిష్యతి న సంశయః।
అస్యా స్తు పరిషన్మధ్యే య ద్బ్రవీమి నిబోధ తత్॥ 15

శ్లో॥ ఏత దేవ హి కావ్యం తే కావ్యానా ముత్తమం శ్రుతమ్।
సర్వం విస్తరతో రామ వ్యాఖ్యాస్యతి న సంశయః॥ 16

శ్లో॥ జన్మప్రభృతి తే వీర సుఖదుఃఖోపసేవనమ్।
భవిష్య దుత్తరం చేహ సర్వం వాల్మీకినా కృతమ్॥ 17

శ్లో॥ ఆదికావ్య మిదం రామ త్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్।
న హ్యన్యోఽర్హతి కావ్యానాం యశోభా గ్రాఘవా దృతే॥ 18

శ్లో॥ శ్రుతం మే పూర్వ మేత ద్ధి మయా సర్వం సురైః సహ।
దివ్య మద్భుతరూపం చ సత్యవాక్య మనావృతమ్॥ 19

గో। టీక. అనావృతమ్ — అజ్ఞానావరణరహితమ్।

శ్లో॥ స త్వం పురుషశార్దూల ధర్మేణ సుసమాహితః।
శేషం భవిష్యం కాకుత్స్థ కావ్యం రామాయణం శృణు॥ 20

ఉత్తరకాండ సర్గ. 98

శ్లో॥ యే చ తత్ర మహాత్మాన ఋషయో బ్రాహ్మలౌకికాః।
బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాతా న్యవర్తన్త మహౌజసః॥ 24

శ్లో॥ ఉత్తరం శ్రోతుమనసో భవిష్యం య చ్చ రాఘవే

....

శ్లో॥ తం జనౌఘం విసృజ్యాథ పర్ణశాలా ముపాగమత్।
తా మేవ శోచత స్సీతాం సా వ్యతీతా చ శర్వరీ॥ 28

ఇట్లు పలికి యా త్రిభువనేశ్వరుఁడు దేవతలతో తనలోకమున కరిగెను. బ్రహ్మలోకమునుండి వచ్చిన ఋషులు ఆయనయనుమతితో కావ్యశ్రవణమునకై యజ్ఞవాటమునసనే నిలిచిపోయిరి. వారికుతూహలమును గమనించి రాముఁడు వాల్మీకిని జూచి, "భగవానుడా! భవిష్యద్విషయ

మైన యుత్తరగ్రంథమును బ్రహ్మలోకనివాసులైన ఋషులు వినఁగోరు చున్నారు. కావున రేపు కావ్యగానము జరుగునుగాక!" అని జనసము దాయమును వీడి కుశలవులను గైకొని పర్ణశాల కేగి సీతనుగూర్చియే శోకించుచు ఆరాత్రిని గడపెను.

మఱునాఁడు ప్రభాతమున పరమర్షులతో గూడ రాముఁడు ఉత్తర కావ్యమును సమగ్రముగా వినెను. ఆయజ్ఞమును పూర్తిచేసిన పిమ్మట శ్రీరాముఁడు సీతవియోగమున శూన్యహృదయుఁడై మఱియొక పత్నిని వరింపకుండెను. కాంచనమైన జానకీప్రతిమనే పత్నిస్థానమున నిలిపి రాముఁడు వాజపేయములను, అగ్నిష్టోమాతిరాత్రములను గావిం చెను. పదివేలసంవత్సరములు వందలకొలఁదిగ అశ్వమేధములను చేయుచు ధర్మము సుప్రతిష్ఠితముగా రాజ్యపాలనము చేయుచుండెను. చాలకాలమునకు పుత్రపౌత్రపరివృతయై కౌసల్య కాలధర్మము నొందెను. సుమిత్ర కైకేయియు స్వర్గమున కేగిరి. రాముఁడు తల్లిదండ్రులకు పార లౌకికములైన కర్మల నొనరించుచు యజ్ఞములచే ధర్మమును వర్ధిల్లఁజే యుచు వేలకొలఁది సంవత్సరములు సుఖముగా నుండెను.

కాంచనప్రతిమతో యజ్ఞములు

శ్లో॥ న సీతయాః పరాం భార్యాం వవ్రే స రఘునందనః।
యజ్ఞే యజ్ఞే చ పత్న్యర్థం జానకీ కాంచనీ భవత్॥ 7

శ్లో॥ దశవర్షసహస్రాణి వాజిమేధా న థాకరోత్।
వాజపేయాన్ దశగుణాన్ స్తథా బహుసువర్ణకాన్॥ 8

శ్లో॥ ఏవం స కాల స్సుమహాన్ రాజ్యస్థస్య మహాత్మనః।
ధర్మే ప్రయతమానస్య వ్యతీయా ద్రాఘవస్య చ॥ 10

శ్లో॥ ఏవం వర్షసహస్రాణి బహూ న్యథ యయు స్సుఖమ్।
యజ్ఞై ర్బహువిధం ధర్మం వర్ధయానస్య సర్వదా॥ 19

ఉత్తరకాండ - సర్గ. 99

పై సందర్భమున శ్రీరాముఁడు శోకక్రోధావిష్టుఁ డయ్యె నని తెలియుచున్నది. తత్త్వజ్ఞుఁ డనఁగా జీవన్ముక్తుఁడు; జీవించుచుండియు ముక్తుఁడైనవాఁడు(జీవన్ అపి ముక్తః జీవన్ముక్తః)సుఖదుఃఖానుభవమే జీవనలక్షణము. సుఖమో దుఃఖమో ప్రారబ్ధవశమున సంభవించుచున్నప్పుడు, అవి తనస్వరూపము కావని నిత్యమైన యానందమే తనస్వరూప మని యెవఁడు దృఢముగ తెలిసికొనియుండునో, వాఁడు జీవన్ముక్తుఁడు.నాటకము జరుగుచున్నప్పుడు, అందులో నొకపాత్ర మఱియొకపాత్రనుచంపుచుండఁగా అది నాటకము అని తెలియనివాఁడు మిగుల నుద్వేగమును పొందును; తెలిసినవాఁడు ఉద్వేగమును పొందక పోఁగా రసమును అనఁగా ఆనందమును పొందుచున్నాఁడు. కాని అది నాటక మని తెలిసినవాఁడు కూడ కొన్ని కొన్ని సందర్భములలో కలఁత నొందినను, వెంటనే యిది నాటకము కదా యని స్మరించి స్వస్థత నొందుటయు కలదు. అట్లే తత్త్వజ్ఞులు కూడ తీవ్రములైన దుఃఖములు సంభవించినప్పుడు వెంటనే శోకక్రోధపరవశు లగుటయు, తరువాత మరల నిత్యమైన యానందమగు తమ స్వరూపమును స్మరించి స్వస్థు లగుచుండుటయు కలదు. లక్షలయేండ్లు విస్తృతములైన మహర్షులజీవితములలో ఇట్టి సంఘటనములు ఎప్పుడో యొకప్పుడు సంభవించుచుండును. మేఘములు సూర్యునివలె, అవి తాత్కాలికముగా వారిస్వరూపమును మఱుఁగు పఱచినను, నిరంతరము కప్పియుంచలేవు. సాధారణులు గుణత్రయాత్మకమైన మాయచే నిరంతరము ఆవృతులై యుండఁగా తత్త్వజ్ఞులు సహజముగా మాయాతీతులై ఆత్మానందులై ఎప్పుడో యొకప్పుడు శోకక్రోధములకు లోనగుచుందురు. వసిష్ఠమహర్షి పుత్రశోకమున మహాదుఃఖము నొందెను. దశరథుఁడు మాట తప్పఁగా విశ్వామిత్రుఁడు కోపించెను. శంకరాచార్యులవారు తల్లికి కర్మలు చేయుసందర్భమున వ్యతిరేకించిన జాతులపై కోపించి శపించెను. వివేకానందుఁడు తనకు లేఖకుఁడుగానున్న గుడ్విన్ మహాశయుఁడు మరణించినప్పుడు అమితముగ దుఃఖించెను.

అప్పు డెవరో ఆక్షేపింపఁగా 'జ్ఞాని యనఁగా హృదయమే లేనితాయి అప్పు కాదు" అని ఆయన సమాధనము చెప్పెను. ఆయన కోపించినసన్ని వేశములును పెక్కు కలవు. కావున తాత్కాలికములైన శోకక్రోధములచే రూఢమైన తత్త్వజ్ఞతకు భంగ మేమియును లేదు. విద్యారణ్యస్వామి వారు, బ్రహ్మవేత్తలు వ్యవహారప్రధానుఁడు వివేకప్రధానుఁడు సమాధిప్రధానుఁడు అని మూఁడు విధములుగా నుందు రని చెప్పిరి. ప్రారబ్ధవశమున రాజ్యపాలనము మొదలగు నధికారములయం దున్న వాఁడు తాత్కాలికములైన హర్ష శోకములకు మూఢునివలెనే, లోనగు చుండును. దీని నుద్దేశించియే "పశువులతో సామ్యమువలన" అని భాష్యకారులు చెప్పిరి. కృష్ణునిచే బోధింపఁబడిన యర్జునుఁడు, వసిష్ఠ బోధితుఁడైన శ్రీరాముఁడును ఇట్టివారే. వివేకప్రధానుఁడైనవాఁడు ఇంద్రియములను జయించి పూర్వకర్మవశమున కలుగుచుండు హర్ష శోకములను అప్పటికప్పుడే వివేకముచేత తొలఁగించుకొనును. సమాధి ప్రధానునకు హర్షశోకప్రసక్తియే లేదు కావున శ్రీరాముఁడు తాత్కాలికముగా శోకక్రోధములకు లోనైనను ఆయనకు సహజమైన యాత్మా నందమునకు లోపము లేదు.

బ్రహ్మవిద్భేదములు

త్రివిధో హి బ్రహ్మవిత్ లోకవ్యవహారప్రధానో వివేకప్రధానః సమాధిప్రధాన శ్చేతి। ఆరబ్ధకర్మవశాత్ రాజ్యాదిషు యోఽధికారీ స వ్యవహారప్రధానః। స చ మూఢవత్ తాత్కాలికాభ్యాం హర్షశోకాభ్యాం అభిభూయతే ఏవ। త మేత మభిలక్ష్య భాష్యకారా ఆహుః-- "పశ్వాదిభి శ్చావిశేషాత్" ఇతి। రాజ్యాధికారవశా దేవ కృష్ణేన బోధితః అర్జునః వసిష్ఠేన బోధితో రామ శ్చ వ్యావహారికహర్షం శోకం చ ప్రాప్తవంతౌ। వివేకప్రధాన స్తు ధీరో భూత్వా ఇంద్రియాణి విజిత్య తదా తదా ప్రసక్తౌ హర్షశోకౌ వివేకేన పరిత్యజతి। సమాధిప్రధానస్య తు హర్షశోకప్రసంగ ఏవ నాస్తి॥

శ్రీవిద్యారణ్యస్వామినః తైత్తిరీయారణ్యకభాష్యపీఠికాయామ్, --
464 పుట.

శ్రీరాముఁడు తాత్కాలికముగా శోకక్రోధములకు లోనైనను, ఆయావేశము తొలఁగినంతనే ఆయన తనకు సహజమైన యాత్మజ్ఞానమును ఆత్మానందమును పొందుచున్నాఁడని చెప్పుచున్నారు. కాని అసలు ఆయన ఆత్మజ్ఞానమును పొందినట్లుగా వాల్మీకి ఎచ్చటనైన నిరూపించియున్నాఁడా? అర్జునునకు శ్రీకృష్ణుఁడు బోధించినట్లు శ్రీరాముఁడు ఎవ్వరికిని తత్త్వమును బోధించినట్లు గాని, ఆయన వసిష్ఠుని వలననో విశ్వామిత్రునివలననో, తత్త్వోపదేశమును పొందినట్లు గాని, వాల్మీకి రామాయణమునందు ఎచ్చటను నిరూపింప లేదు. ఇంక, రావణ సంహారమునకు తరువాత ఇప్పుడు సీత పరలోకమునకు పోయిన తరువాత బ్రహ్మదేవుఁడు వచ్చి "నీవు విష్ణుదేవుఁడవు" అని స్తోత్రము చేయుటవలన రాముఁడు ఆత్మజ్ఞానము కలవాఁడని గ్రహింపవలయునా? అదియును కుదురదు. విష్ణుదేవుని యంశమున జన్మించిన పరశురాముఁడు శ్రీరామునిచేత పరాజితుఁడై దత్తాత్రేయునివలన తత్త్వోపదేశమును పొంది శాంతి నొందె నని త్రిపురారహస్యమున వర్ణింపఁబడినది. శ్రీరాముఁ డావిధముగా తత్త్వోపదేశమును ఎవరివలనను పొందినట్లు వాల్మీకి చెప్పలేదు. బ్రహ్మదేవుఁడు కూడ పూర్వవృత్తాంతములను ప్రస్తావించెనే కాని రామునకు తత్త్వమును ఉపదేశింప లేదు. కాని రావణవధానంతరము మండోదరి విలపించునప్పుడు శ్రీరామునిగూర్చి, "ఈయన మహాయోగియైన ఆదినారాయణుఁ డనుట స్పష్టము" అని పలికినది. ఆమె శ్రీరాముని చరిత్రమును భావించుచు ఏవో కొన్ని విశేషములను గుర్తించి వానినిబట్టి మహాయోగియైన యాదినారాయణుఁడే శ్రీరాముఁడుగా అవతరించె నని తలఁచె నన్నమాట. ఆపక్షమున శ్రీరాముఁడు జన్మసిద్ధముగనే ఆత్మజ్ఞానము కలిగియుండె నని చెప్పవలసియుండును. కావున మనము కూడ మండోదరివలె శ్రీరామునిచరిత్రమును పరిశీలించి ఆయన యందు మహాయోగిత్వము ఎట్లు సిద్ధమైయున్నదో గ్రహింపవలె. ఇందులకు మహాయోగియొక్క లక్షణములను తెలిసికొని అవి ఆయనచరిత్రమున ఎట్లు సమన్వయించుచున్నవో తెలిసికొనుట ఆవశ్యకము.

శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు యోగియొక్క జ్ఞానియొక్క లక్షణములను ఇట్లు చెప్పెను "సంకల్పమును త్యజింపనివాఁ డెవఁడును యోగి కానేరఁడు" "ఎవనియొక్క సకలకార్యములు కామసంకల్పవర్జితములో, జ్ఞానాగ్ని చేత ఎవని కర్మము లన్నియు దగ్ధములైనవో, అట్టివానిని పండితునిగా బుధులు పేర్కొనుచున్నారు."

శ్లో॥ న హ్యసన్న్యస్తసంకల్పో యోగీ భవతి కశ్చన।

భగవద్గీత-అధ్యా-6. శ్లో॥. 2

శ్లో॥ యస్య సర్వే సమారంభాః కామసంకల్పవర్జితాః।
జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం త మాహుః పండితం బుధాః॥

భగవద్గీత-అధ్యా—4. శ్లో॥. 19

దీనినిబట్టి ఏవిషయమునం దైనను "ఇది కావలయు" నను కోరిక గాని కోరికకొఱకు ఏకార్యము నైనను సంకల్పించుట గాని లేకుండుటయే మహాయోగికి ముఖ్యలక్షణ మని స్పష్టమగుచున్నది. విద్యారణ్యస్వామివారు కూడ తైత్తిరీయారణ్యకభాష్యమునందు ఇట్లే యోగియొక్క లక్షణమును నిరూపించునట్టి యొకశ్లోకమును ఉదాహరించిరి, జ్ఞానామృతముచేత తృప్తినొందినవాఁడు కృతకృత్యుఁడును అయినయోగికి కొంచెము కూడ కర్తవ్యము ఉండదు; అట్లున్నచో అతఁడు తత్త్వవేత్త కాఁడు"

శ్లో॥ జ్ఞానామృతేన తృప్తస్య కృతకృత్యస్య యోగినః।
నైవాస్తి కించిత్కర్తవ్య మస్తిచేత్ న స తత్త్వవిత్॥

మఱి జ్ఞానము కలిగినంతనే శరీరము పడిపోదు; ప్రారబ్ధము ఉన్నంత వఱకు జ్ఞానికి కూడ శరీరము ఉ
వ్యవహారము కూడ ఉండును. సంకల్ప
వ్యవహారము ఎట్లు జరుగును? ఈవిషయము తృప్తి
గ్రంథమునందు ఇట్లున్న దని శ్రీ విద్యారణ్యస్వామివారు ఉదహరించి

నారు. జ్ఞాని ఇట్లు తలంచును, "నేను కర్తను గాను. నాకు కర్మఫలము అంటుకొనదు. కావున ప్రారబ్ధము ఎట్లున్నదో ఆవిధముగా లౌకికమైన వ్యవహారము గాని శాస్త్రీయమైన వ్యవహారము గాని మఱి యేదైనను జరుగనిమ్ము. లేదా నేను కృతకృత్యుడ నగుటవలన నాకు కావలసినది ఏదియును లేకున్నను లోకమును అనుగ్రహింపవలయును అను కామ్యముతో శాస్త్రవిహితమైన మార్గముననే వర్తింతును. దానివలన నాకు కొఱఁత ఏమున్నది?"

శ్లో॥ వ్యవహారో లౌకికో వా శాస్త్రీయో అన్య థాపి వా।

....

శ్లో॥ మమాకర్తు రలేపస్య యథారబ్ధం ప్రవర్తతామ్।
అథ వా కృతకృత్యోఽపి లోకానుగ్రహకామ్యయా॥

శ్లో॥ శాస్త్రీయేణైవ మార్గేణ వర్తేఽహం కా మమ క్షతిః॥
తైత్తిరీయారణ్యక భాష్యపీఠిక పుట. 466

కావున జ్ఞానులకు కర్తవ్యము ఉండదు. అందువలన కొందఱు సన్న్యసించి పరివ్రాజకు లగుదురు. మఱికొందఱు సన్న్యసాశ్రమధర్మములను కూడ వదలి దిగంబరులై అవధూత లగుదురు. కొందఱు తమ కేమియు అక్కఱ లేకున్నను లోకసంగ్రహముకొఱకు తాము ధర్మమార్గమున వర్తించుచు లోకమును కూడ ఆమార్గమున నడిపింతురు. ఈ దృక్పథమునే శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు ఇట్లు వివరించినాఁడు. "శ్రేష్ఠుఁడు ఏ యే కర్మను చేయుచుండునో ఇతరులు కూడ ఆయాకర్మలను ఆచరించుచుందురు. అతఁడు ఏది ప్రమాణమునుగా ఏర్పఱచునో లోకము దానినే అనుసరించును."కావున శ్రేష్ఠులైనవారు తమకు అక్కఱ యున్నను లేకున్నను కేవలము లోకమునకు మార్గమును చూపుటకొఱకైనను, సమాజమును వదలక సమాజములోనే యుండి ఇతరులతో పాటు తామును సుఖములను దుఃఖములను పొందుచు సంపత్తునందు విపత్తు నందు ధర్మమునే

ఎట్లు అవలంబింపవలయునో తాము ఆచరించుచు తక్కినవారికి మార్గమును చూపవలె. శ్రీకృష్ణభగవానుఁడు తనవిషయమునే దృష్టాంతముగా చూడుమని అర్జునునకు చెప్పుచున్నాఁడు "అర్జునా మూఁడులోకములయందును కొంచెము కూడ నాకు కర్తవ్యము లేదు; ఇంతవఱకు పొందనిది ఇఁక ముందు పొందవలసినదియు లేదు. అయినను నేను నేను కర్మను ఆచరించుచునే యున్నాను."

శ్లో॥ యద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్త దేవేతరో జనః।
స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్తదనువర్తతే॥

శ్లో॥ న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కించన।
నా నవాప్త మవాప్తవ్యం వర్త ఏవ చ కర్మణి॥

భగవద్గీత-అధ్యా-3. శ్లో. 21, 22

ప్రయోజనమును ఉద్దేశింపకుండ మందబుద్ధి కలవాఁడు కూడ ఏపనికిని పూనుకొనఁడు. మఱి జ్ఞానులకు ప్రయోజనము కర్తవ్యము సంకల్పము లేకున్నచో ఏది నిమిత్తముగా వారు లోకమున వర్తింతురు? ధర్మాధర్మములే వారి ప్రవృత్తికి కారణములు. శాస్త్రము ఏది తమకు ధర్మమని విధించుచున్నదో దాని ననుసరించి వర్తించుచు, ఏది అధర్మము అని శాస్త్రముచేత నిరూపింపఁబడుచున్నదో దానినుండి తాము విరమించుచు ఇతరులను కూడ విరమింపఁజేయుదురు. సాధారణమానవులకు వలె రాగద్వేషములు వారివర్తనములకు హేతువులు కావు. ఈదృష్టితో పరిశీలించినచో శ్రీరామునియందు కామసంకల్పములు గాని రాగద్వేషములు గాని ఆయన వర్తనమునకు కారణములు కావని ఆయన స్థితప్రజ్ఞుడైన మహాయోగి యని స్పష్టమగును.

విశ్వామిత్రునకు శిష్యుఁ డగుట శ్రీరామునిజీవితములో ప్రముఖమైన ప్రథమసంఘటనము. ఆశిష్యత్వమును రాముఁడు కోరలేదు. విశ్వామిత్రుఁడే యజ్ఞరక్షణముకొఱకు శ్రీరాముని శిష్యునిగా తీసికొనిపోయెను.

విశ్వామిత్రునియొద్దనున్న యస్త్రసంపదను కూడ రాముఁడు కోరలేదు. రాక్షససంహారముకొఱకు దేవతలు ప్రోత్సహింపఁగా విశ్వామిత్రుఁడే శ్రీరామునకు తాను సంపాదించిన యస్త్రశక్తుల నన్నింటిని ఒసంగెను. రామునకు కీర్తిని పత్నిని ఘటించిన శివధనుర్భంగమును కూడ ఆయన సంకల్పింప లేదు. జనకునిగూర్చి సీతనుగూర్చి శివధనుస్సును గూర్చి రామున కేమియు తెలియదు. విశ్వామిత్రుఁడే రాముని మిథిలకు నడిపించుకొని పోయి ఆధనుస్సును ఎక్కుపెట్టు మనెను. గురువుయొక్క ఆజ్ఞ ననుసరించి ఆయన ఆధనుస్సును ఎక్కుపెట్టి వారి సారించు చుండఁగా ప్రాఁతవిల్లగుటచే అది నడిమికి విఱిగెను. అంతేకాని తన పరాక్రమమును ప్రదర్శింపవలె నని ఆయన దానిని పట్టి విఱువ లేదు. ఈధనుర్భంగమువలననే పరశురాముఁడు శ్రీరాముని ధిక్కరించి ఓడి పోయెను. దీనివలన రామునకు మహావీరత్వవిఖ్యాతి కలిగినది. కాని అది ఆయన కోరుటవలన సంభవించినది కాదు. ఆసన్నివేశమునకు పరశురాముని రోషమే కారణము.

పితృవాక్యపరిపాలకుఁ డని ఆయనకు శాశ్వతమైన కీర్తిని కలిగించిన సంఘటనము లేవియు ఆయన సంకల్పించినవి కావు. రామునకు యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకమును చేయవలయు నని సంకల్పించినవాఁడు దశరథుఁడు. ఆయనకు దండకారణ్యవాసమును కలిగించినది కైకేయి. రావణసంహారమునకు మూలము సీత. ఆమెను గాని లక్ష్మణుని గాని నకు తోడుగా తీసికొని పోవలయు నని ఆయన అనుకొనలేదు. ఆయన ిరిని ఎంతో వారించెను. ఎంత వారించినను వినక వారే ఆయనవెంట బయలుదేరిరి.

అడవులకు చేరినంతనే ఆయన ధర్మము ననుసరించి మహర్షులను దర్శించెను. అప్పుడు మహర్షులు రాక్షసులవలన తమకు కలుగుచున్న బాధలను చెప్పుకొని రక్షింపుమని కోరఁగా రాముఁడు క్షత్రియధర్మము ననుసరించి అట్లే కావింతు నని వారికి వాగ్దాన మొనర్చెను. అగస్త్య

మహర్షి యొక్క ఆదేశమననుసరించి ఆయన జనస్థానమునెంత పంచవటి యందు ఆశ్రమము నేర్పఱచుకొని నివసింపఁజొచ్చెను. శూర్పణఖ రాముని యొద్దకు వచ్చుట కేవలము దైవికము. అట్లు జరుగునని వారిలో ఎవరును అనుకొనియుండ లేదు. శూర్పణఖా ప్రేరణమున ఖరాదుల సంహారము సీతాపహరణము జరిగెను. సుగ్రీవమైత్రి, వాలిని దండించుట, సేతుబంధనము మొదలుగా పట్టాభిషేకపర్యంతము సంఘటనము లన్నియు ఆయనసంకల్పముతో సంబంధము లేకయే జరిగినవి.

రాజ్యము కావలయు నను కాంక్ష ఆయనకు రవ్వంతయు లేదు. అందువలననే ఆయన భరతునకు ఏమాత్రమైనను రాజ్యకాంక్ష ఏర్పడి యున్నచో రాజ్యమును భరతునకే ఈయవలయు నను తలంపుతో లంక నుండి తిరిగి వచ్చినప్పుడు భరతునిచిత్తవృత్తిని పరిశీలించుటకై భరద్వాజాశ్రమమునుండి ఆంజనేయుని ముందుగా అయోధ్యకు పంపెను. భరతునియభీష్టము ననుసరించియే ఆయన తుదకు రాజ్యమును అంగీకరింపవలసివచ్చెను. ధర్మరక్షణముకొఱకే ఆయన సీతను పరిత్యజించె నని ఇంతకుముందే గ్రహించి యుంటిమి. అట్లే ఆయన సత్యవాక్యపరిపాలనమునకై వసిష్ఠాదిమహర్షులు కావించినధర్మనిర్ణయము ననుసరించి లక్ష్మణుని కూడ పరిత్యజింపవలసి వచ్చెను.

దైవికముగా సంఘటనములు వచ్చిపడుచున్నప్పుడు ఆయాసందర్భములలో ధర్మశాస్త్రము ననుసరించి ఎట్లు చేయవలయునో ఆయన అట్లే చేసినాఁడు. ఏసందర్భమునందు కూడ ఆయన స్వతంత్రించి తన సుఖముకొఱకో కీర్తికొఱకో ఏకార్యమును చేయలేదు. కావుననే ఆయన వలన తమకు ఎంత వినాశము సంభవించినను మారీచుఁడు ఆయనను ధర్మస్వరూపుఁ డని నిశ్చయింపఁగా మండోదరి మహాయోగి యని గుర్తించినది. ఆయన వేదవేదాంగ తత్త్వజ్ఞుఁ డని నారదమహర్షి వాల్మీకితో చెప్పియుండుటను ముందే గమనించియుంటిమి. అంగములతో కూడ వేదములతత్త్వమును ఆయన గ్రహించె నన్నమాట. సకలవేదముల

తాత్పర్యము బ్రహ్మజ్ఞానమే యనుట సుప్రసిద్ధము. అందువలన ఆయన బ్రహ్మజ్ఞుఁ డనుట నిశ్చితము. కావున తాత్కాలికములైన క్రోధశోకములచేత ఆయనకు సహజమైన రాజపుత్రత్వమునకు మహారాజపదవికి ఎట్లు భంగము కలుగలేదో అట్లేసహజమైన బ్రహ్మజ్ఞత్వమునకు కూడ భంగము కలుగలేదని గ్రహింపవలసియున్నది.

ఇంతటితో వాల్మీకివృత్తాంతము ముగియుచున్నది. సకలవేదార్థమును మహాకావ్యరూపమున మానవలోకమునకు అందించి ఆయన ప్రాతస్స్మరణీయుఁ డైనాఁడు. దీనిని ఆదికావ్యమని ప్రశంసించుచు బ్రహ్మదేవుఁడు "కావ్యములందు యశస్సు పొందుటకు రాఘవుఁడు తప్ప మఱియొకఁడు అర్హుఁడు కాఁడు" అని చెప్పెను. (ఉత్తర.సర్గ. 98. శ్లో. 18) అనఁగా ఉత్తముఁడైన కవి, తనకవిత్వశక్తి చరితార్థ మగునట్లుగా, తనకు లోకమునకు ఉపకారము కలుగునట్లుగా కావ్యమును నిర్మింపవలయు నన్నచో రామునికథనే చెప్పవలయు నన్నమాట. కావుననే మనదేశమున కాళిదాసాదిమహాకవు లందఱు ఏదోరూపమున రామచరిత్రమును కొద్దిగనో గొప్పగనో రచించియే యున్నారు. మానవజాతికి శ్రేయస్కరములైన సకలధర్మములు రామునిచరిత్రయందు నిరూపింపఁబడియుండుటయే ఈమహత్త్వమునకు కారణము. ఈవిషయమును బాలరామాయణప్రస్తావమున సంక్షేపముగా గ్రహించియుంటిమి. ఇంక శ్రీరామజననము మొదలైన ఘట్టములను క్రమముగా పరిశీలించుచు ఆమహత్త్వమును విపులముగా గ్రహింతము.

గద్యము

ఆపస్తంబసూత్ర కౌండిన్యసగోత్ర పోలూరి వేంకటనరసాంబానారాయణామాత్యపుత్ర హనుమజ్జానకీరామశర్మ ప్రణీతమైన శ్రీరామయణతరంగిణియందు ప్రథమమైన వాల్మీకితీర్థము సమాప్తము.